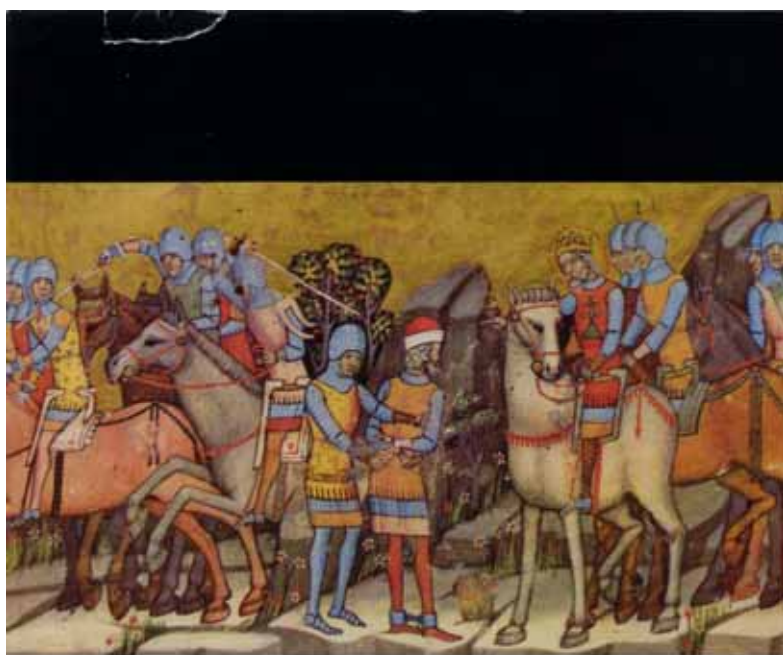

KÉPES KRÓNKA

Chronicon Pictum

EDIDIT HELICON HUNGARICUS

BUDAPESTINI.

MCMLXIV

KÉPESKRÓNKA

Dercsinyi Dezső:

A KÉPES KRÓNKA ÉS KORA

Csapodiné Gárdonyi Klára:

A KÉPES KRÓNKA MINIATÚRÁI

A KRÓNKA LATIN SZÖVEGE

Sajtó alá rendezte: Mezey László

A KRÓNKA MAGYAR SZÖVEGE

Fordította: Geréb László

MAGYAR HELIKON KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST.

1964

A KÉPES KRÓNIKA MAGYAR FORDÍTÁSA[®]

- [®] A *Képes Krónika* szövegének magyar fordítását Geréb László 1959-ben megjelent fordítása szerint adjuk (*Képes Krónika*. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről. Fordította Geréb László, Bp. 1959. Magyar Helikon. Monumenta Hungarica 3.), de bizonyos változtatásokkal. E változtatásokat részben a latin szövegnek az előbb említettek szerint történt helyreállítása tette szükségessé. Geréb fordítását a kódex javított latin szövegéhez igyekeztünk közelebb hozni. Elhagytuk tehát az általa más krónikaváltozatokból (Zsámboki, *Budai krónika*) átvett kiegészítéseket és terjedelmes pótlásokat. Ezek ugyan krónikánk mondanivalóját igen érdekes módon egészítik ki, de mégsem tartoznak kódexünk szövegéhez. Ismelt összevetés után, több helyen javítottuk a fordítás értelmezési tévedéseit. Általában nem változtattunk azonban mondatszerkesztési és stiláris sajátosságain, mint az időközben elhunyt és a régi magyarországi latin nyelvű irodalom megismertetésében oly sokat fáradozott fordító sajátos egyéni jegyein. A jegyzetek összeállításában természetesen a kritikai kiadás jegyzetanyagát használtuk elsősorban. Az őstörténet, a honfoglalás és a korai állami történet fontos kérdéseinek kommentálását Györffy György munkáinak (*Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1948.; *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Nemzeti Könyvtár. Bp. 1958. Bevezetés; *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig*. Századok, 1958. 12.-87., 565-615.; *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959.) és eredményeinek segítségével végeztük. Felhasznált művek továbbá Pauler Gyula ma is sok tekintetben igen jól használható könyve: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. Bp. 1893. 1-II.; Sebestyén Gyula: *A magyar honfoglalás mondái*. Bp. 1904-1905. 1-II.; *Attila és hunjai*. Szerkesztette Németh Gyula. Bp. 1940.; Gericz József: *Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezérendjének problémái*. Bp. 1961.; a XI. századi trónküzdelmek megértéséhez: Eichmann, Eduard: *Königs- und Bischofsweihe*. München, 1928.; a legitimitás e korabeli értelmezéséről Gericz József kandidátusi vitájához készített opozíciókban szoltunk röviden. (Századok 1960. 917-920. old.)
- Szövegkiadások*: Toldy Ferenc: *Marci Chronica de gestis Hungarorum...* Pestini, 1867.; Mátyás Flórián: *Historiae Hungaricae fontes domestici*. Quinqueecclesiis, 1883. II. 100-245. old.; Domanovszky Sándor: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. SS. Rer. Hung. 1. Bp. 1937. 239-505. old. (ed. crit.); Gombos Ferenc Albin: *Catalogus fontium historiae. ... usque ad annum MCCC*. Bp. 1937. 1. 595-666. old. Részletek: Marczali Henrik: *A Képes Krónika*. A magyar honfoglalás kútfoi. Szerkesztette: Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Bp. 1900. 487-506. old. Részletek: Šišić, Ferdo: *Priručnik izvora hrvatske historije. Enchiridon fontium historiae Croatiae*. Zagreb, 1914. I. 318., 440-441., 451-452.. old.

(1.) Az Úr ezerháromszázötvennyolcadik évében, ugyanazon Urunk mennybemenetele nyolcadában, kedden kezdtem el ezt a krónikát a magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról; egybeszedegtettem azt többféle régi krónikákból, kiittam onnan, ami igaz, és mindeképpen megcáfoltam, ami hamisság. Az Úr nevében, ámen.

KEZDŐDIK AZ ELŐBESZÉD A MAGYAROK KRÓNIKÁJÁHOZ

(2.) „Általam uralkodnak a királyok – mondja az Úristen bölcs Salamon *Példabeszédei*-nek nyolcadik fejezetében. – *Dicsőséges az Isten az őszentjeiben*”, csodálatos fönségében; az ő elmondhatatlan bölcsességének mélysége, korlátok közé nem zárva, határok közé nem foglalva, igaz ítélettel mind az égi. mind a földi dolgokat elrendezi.¹ Ámbár minden ő szolgáit fölmagasztalja és nagy tisztességgel ékesíti, a mennyei boldogság birtokosává teszi őket, mégis méltó tettekért méltóképpen jutalmaz, azokat ékesíti fel hatalmasabban, azoknak ad méltóságot és hivatalt bőségesebben, akiket méltóbbaknak ismer, akiket érdemeik hatalmasabb fényessége ajánl. Világosan megmutatkozik ez a méltóságos királyok fennen ragyogásában, s a magyarok királyai által szerzett nevezetes diadalmak gyakoriságában. Az isteni tekintélyben bíz-

Magyar fordítások: Szabó Károly: *Márk krónikája a magyarok viselt dolgairól.* (Marci Chronica.) Toldy Ferenc bevezetésével. Pest, 1867. 1-113. old.; Erdélyi László: *Krónikáink magyarul.* Szeged, 1943. 117-254. old. (*Óbudai és Képes Krónika III.* címen); Kálti Márk *Képes Krónikája.* Bp. 1959. Részletek: Madzsar Imre: *A bécsi Képes Krónika.* Bp. 1900. (Magyar Könyvtár 188. sz.); Madzsar Imre—Mika Sándor: *Magyarország története a mohácsi vészig.* Történelmi olvasókönyv. Bp. (1903) 9-II., 39-80., 83-85. old.; Kardos Tibor: *Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről.* Bp. 1938.

¹ Az előszóban az Anjou-kori krónikaszerkesztő még teljesen a középkori történetírás hagyományai szerint, a bibliából, főként a *Bölcsesség Könyvéből* és az első, úgynevezett történeti munkából, *Mózes Könyveiből* vett idézetekkel igyekszik bizonyítani vállalkozásának jelentőségét. Itt és különösen még a hun történet és a magyar honfoglalás előadásában állandóan használja a középkor klasszikus történetíróit: Justinust, Paulus diaconust, régebről Josephus Flaviust, valamint a magyar kalandozások kortársát, Regino prümi apátot.

va, kardjaik élével, az ellenséges hadsorokat hatalmasul megfutamítván, királyok és császárok táborait felforgatván, erősek lettek a háborúban, senki nem állhatott nekik ellen a harcban – ami helyesen tűnik ki a jósló szavú isteni ígéből: *"Általam és nem a maguk erejéből uralkodnak a királyok"* mondá az Isten, és így fognak uralkodni a magyar királyok is. Ebből mindenekelőtt az isteni tekintély mutatkozik meg, amely felülmúlhatatlan virtust ad: *"Én – mondá –, ki véghetetlenül erős vagyok, megsegítem mindazokat, akik elől ülnek. Mert én ölk és én éltetek, sebet ütök és gyógyítok és nincsen senki, aki megszökhetnék kezeimből; én emelem fel porból az ínségest, hogy üljön a fejedelmekkel és királyi trónusra jusson."* Ezért teszi hozzá: királyként uralkodnak, kikben megvan az igazság méltányossága, a bölcsesség világossága, a tűrés nyugalma. és az irgalmasság kegyessége – miképpen a *Példabeszédek* huszadik részének szent szava mondja: *"Irgalmasság és igazság őrzi a királyt és kegyesség erősíti az ő trónusát."* Ismét más helyen mondja az írás: *"A bölcs király trónján ülve, minden bajt eloszlat tekintetével."* És másutt mondja Salamon a *Bölcsesség Könyvének* hatodik részében: *"A bölcs és irgalmas király támasza népének, elűzi a hitetleneket, felszabadítja a zsarnokoktól elnyomott népeket."* Igazán beteljesedett ez Magyarországon királyaiban, kik legyőzték mind a zsarnokokat, Magyarországon népeit a békesség gyönyörűségében, bőséges nyugalomban tartották, és pedig azért, mert jobban félték az Úristent, mint mind a többi királyok. Ezért írja Mózes ötödik könyvének tizenhetedik fejezete, ahol Isten a királyokról szólván ezt mondja: *"Kit királlyá tettek, ülven országa trónusán, írja le magának Isten törvényét, tartsa magánál, és olvassa életének minden napjaiban, hogy tanulja meg félni az ő urát, Istenét, és megőrizni az ő ígését, ami van az ő törvényes parancsolataiban, hogy sokáig uralkodjanak ő maga és fiai a földön, és legyen része az én dicsőségemben mindörökké."* Kiknek – vagyis a magyar királyoknak – származását, első dolgait és Szittyaországból való kijöttüket különféle szent doktoroknak históriáiból a következő rendben adom elő:

A MAGYAROK EREDETÉRŐL A SZENTÍRÁS SZERINT².

(3.) Miként a *Teremtés Könyve* tizedik fejezetében írja a történetírás tanítómestere: "*Ezek Noé fiainak nemzetségei: három fiától, nevezetesen Sémről, Kámról és Jáfetról a vízözön után hetvenkét nemzetség származott. Jáfetról tizenöt, Kámról harminc, Sémről pedig huszonhét.*" Szétszóródtak a világ három részébe; Sém Ázsiába, Kám Afrikába, Jáfet Európába került. Josephus szerint ugyanis Jáfet fiai bírták az északi vidéket, Ciliciának és Szíriának hegyeitől, a Taurus és Amanus hegységtől a Tanais folyóig, mely Szittyaországban van. Ugyanezt bizonyítja Szent Jeromos a héber dolgokról írott könyvében: Jákob fiainak birtoka volt Ázsia az Amanus és Taurus hegyeitől a Tanais folyóig, Európában pedig Gadesig; helységek és nemzetségek nevei maradtak utánuk; ezekből utóbb sok megváltozott, mások eredeti állapotukban fennmaradtak, vagy csak kissé módosultak, avagy közel járnak eredeti alakjukhoz. Jáfet fiai ezek: Gomer, kiról a galátákat, a későbbi gallokat nevezték el, akik Franciaország népe; Priamos első trójai király fiának, Parisnak fia, Francio után kapták ezt a nevüket; Trója pusztulása után először Pannoniába jöttek, melyet hajdan, Nagy Sándor idejében Felső-Görögországnak neveztek, erős várost alapítottak Syccan hegye alatt, az Ister folyamánál, melynek német neve Duna; Syccan hegyéről a várost Syccambriának hívták, és négyszáz esztendeig időztek itt Krisztus megtestesülése

² A hunok itt előadott története első fogalmazásában minden bizonnyal összefüggött a germán ősmondáknak azzal a "*latin betűkkel*", azaz klerikusi műveltség szándékai és eszközei szerint véghezvitt első összefoglalás ával, amit ma általában Pilgrin passauai püspök nevével hoznak kapcsolatba. Ez a Nibelungok tetteiről szóló gesta, azaz ősi eposz. Pilgrin maga állítólag a pogány magyarság megtérítésének előmozdítása céljából és azért, hogy a magyar fejedelem, Géza és fia, István származásának előkelőségét – a bajor hercegléánnyal, Gizellával tervezett házasság sikere érdekében is – bizonyítsa, megalkotta a hunmagyar azonosság oly sok századon át hitelét megőrző elképzelését. Ebből a kezdeti hunmagyar őstörténeti konstrukcióból a XI-XII. század folyamán már kezdett kialakulni, és bizonyára a XIII. században végleges megfogalmazást is nyert az előttünk levő nagyobb méretű, valót és költői valótlanágot, őstörténeti tényeket – igaz, hogy a nehezen lehamozható mondai elemekbe rejtve – magába foglaló "*szittya*", azaz scythiai krónika.

előtt; végül a keleti népektől való féltükben átköltöztek nyugatra, és a Szajna vidékét foglalták el, ezt nevezték el említett vezérük-ről, Francióról Franciaországnak, fővárosukat pedig Párizsnak, ama Francio apja után. Jáfet második fia Magóg; Jeromos szerint ettől származnak a szittyák; Madairól nevezték el a médeket; Javántól származnak a görögök, ezért nevezik héberül Görögországot máig Janánnak; Tubáltól erednek a spanyolok; Mosochtól a kappadóciaiak – erről nevezik mai napiglan Mazekab városukat; Thyrasról kapták nevüket a trákok. Gomer fiai: Asszenek, a trójaiak öse; Javan fiai: Eliza, akiről előbb az elizeusok kapták nevüket, utóbb az aeolok; és Tarsis, akitől Cilicia népe ered, ezért nevezik fővárosukat Tharsusnak: ott született Pál apostol, amiképpen meg van írva az *Apostolok Cselekedetei*-nek huszonegyedik fejezetében. Továbbá: *"ezek osztották fel a pogányok szigeteit a maguk vidékein, mindeniket a maga nyelve szerint"*. Ezt itt előre mondjuk, mert csak később történt, a nyelvzavarodás idején. Kám fiai: Kus, róla nevezték el az etiópokat, mert héberül Etiópiát Kusnak hívják; Mezarim, akiről az egyiptomiakat, mert Egyiptomot héberül Mezarimnak nevezik; Phuttól erednek a sibiek, kiket előbb phutoknak hívtak, onnan mai napiglan a Phut folyó neve; Kánaánról nevezték el a kánaániakat, akiknek földje később Izrael fiainak adatott. Kus fiai azután: Saba, akiről a sabeusok kapták nevüket; Evilattól származtak a gaetulok; és Sabatha, a sabathenusok öse.³

(4.) Kus nemzette továbbá Nimródot;⁴ ő az, aki Noé maradékát az Úr ellenében város és torony építésére vezette, amelyről a *Teremtés Könyvé*-nek tizenegyedik fejezete szól, mondván: „ő kezdte a hatalmasságot a földön, mert hatalmával másokat maga

³ Szíriai hegyek a kisázsiai Cilicia valamelyik hegységére vonatkoznak. – Taurus és Amanus: kisázsiai hegyek. – Tanais: Don. – Gades: Gadira vagy Cadiz spanyolországi tartomány. – A személynevek értelmezése, valamint a népnevek Sevillai Izidor középkori enciklopédiájából valók.

⁴ Nimród, aki itt lép be a hun történetbe, a magyar mondavilágban Ménrót néven szerepel. Bizonyára még akkor került ez a név a magyar mondakörbe, amikor a magyarság a dél-orosz sztyeppen a kazár birodalom keretei között élt. Így Ménrót egy, a magyarság fölött uralkodó kazár fejedelem neve lenne. Mindenesetre a név származása és hiteles értelmezése még mindig bizonytalan.

alá vetett és akaratok ellenére az említett munkákra kényszerített"; továbbá: "Erős vadász volt és elnyomója az embereknek az Úr szeme láttára, hiszen semmi előtte rejtve nincs."

Innen származik a közmondás, vagyis a szólásmondás: Olyan, mint Nimród. Később ugyanis, ha valaki az emberek elnyomója volt, azt mondták rá, olyan, mint Nimród, vagy hasonlít Nimródra. Országa kezdetben Babilon volt, maradékainak földje az óceán tengeréig terjedt. Nyilvánvaló ebből mindenkinek, hogy Hunor és Magor, a magyarok ősei [nem] Nimród fiai voltak, aki Kus fia, aki Kám fia volt, akit Noé megátkozott; mert akkor a magyarok nem Jáfet nemzetségéből származnának, miképpen pedig Szent Jeromos mondja; azért sem, mert Nimród sosem lakott a Tanais folyó környékén, mely keleten van, hanem az óceán tengerénél. Miképpen tehát a Szentírás és a szent doktorok mondják, a magyarok Jáfet fiától, Magortól származnának, aki – Szent Sigilbert antiochiai püspöknek a keleti nemzetektől szóló krónikája szerint⁵ – ötvennyolc esztendővel a vízözön után ment bé Evilat földjére, és feleségétől Enéttől nemzette Magort és Hunort;⁶ róluk a magyarok és hunok nevezete.

A MAGYAROK ELTERJEDÉSÉNEK KEZDETE SZITTYAORSZÁG KELETI RÉSZÉN

(5.) Történt azután egy napon, hogy vadászni indultak; a pusztaságban szarvasünő bukkant elébük;⁷ ezt a Maeotis ingová-

⁵ Sigilbert nevű antiochiai püspökről nem tudunk, azonban egy Jacobus de Vitriaco nevű püspöknek tulajdonított "*keleti történet*" a középkorban általánosan ismertté lett. Tehát nyilvánvaló, hogy itt valami félreértés vagy névcseré történt.

⁶ Magor és Hunor a *Képes Krónikában* már mint személynevek fordulnak elő, eredetileg azonban népnevek voltak, ami az előbbire, "*magyar*" formában, nyilvánvalóan bizonyítható. Nehezebb már a Hunor név értelmezése, azonban igen valószínű, hogy a Hunor név a magyar őstörténetben szereplő onogur nép nevéből származtatható le.

⁷ A magyar őstörténet egyik legvitatottabb kérdését, a csodaszarvas történetét, a középkori krónikák már keresztény átértelmezésben adják. A magyar ősmondában egy nőstényszarvas szerepel, a későbbi mondaváltozatokban viszont már egy hímszarvas vadászatáról van szó. A változás úgy történhetett, hogy az első király családjának és népének eredetmondáját bizonyos mértékig a keresztény legendakészlet megszokott változatához közelebb

nyaiba üldözték; futott előlük. Mikor azonban *ott* teljességgel eltűnt előlük, sokáig keresték, de semmiképpen fel nem lelhatték. Bebolyongták azután ezt a mocsárvidéket, és úgy találták, hogy az alkalmas nyájak legeltetésére. Visszatértek hát atyjukhoz, és tőle engedelmet kapván, minden jószágukkal bementek a maeotisi mocsarakba, és ott is maradtak. Maeotis vidéke pedig Perzsaországgal határos; egyetlen gázló kivételével mindenfelől tenger övezi; folyóvizekben, növényekben, erdőben, halban, vadban, madarakban bővelkedik; ki-bejárni ott bajos dolog. Elérkezvén tehát a maeotisi mocsarakba, nyugton megültek ott öt évig; a hatodik esztendőben pedig kimentek; a pusztaságban a sátrak alatt véletlenül a Berekanak feleségeire és gyermekeire bukkantak, amint férjeik nélkül a kürt ünnepét ülték, és történetesen éppen zene hangjai mellett táncot jártak; jószágostul gyorsan elragadták őket a Maeotis ingoványaiba. A vízözön után ez volt az első rablás. Úgy esett, hogy ama. csatában a leányok között Dul alán fejedelemnek két leányát is elragadták; egyiket Hunor, másikat Magor vette feleségül: ezektől az asszonyoktól erednek mind a hunok vagy a magyarok.⁸ Történt ezután, hogy a maeotisi ingoványok közt lakásukban igen erős nemzetséggé kezdtek gyarapodni, s ama föld már be sem fogadhatta, nem is táplálhatta őket. (6.) Felderítőket küldtek tehát onnan Szittyországba, nagy ravaszsággal kikémlelték azt a szittyai vidéket, majd gyermekeikkel

akarván hozni, családi birtokán, a Csepel-sziget egyik mellékszigetén, Szent Eustachius tiszteletére templomot épített, mivel Eustachius legendájában is szerepel egy szarvascsoda, ott azonban már hímszarvasról van szó. Így került át magyar használatba a nyugati és keleti kereszténység legenda irodalmában egyaránt szereplő csodaszarvasmotívum. (Szent Hubert legenda, Szent Denis és Cerf-froi alapítástörténete, Szent László legendája.) A szarvasűnő szereplése a kutatók nagy részének véleménye szerint az Árpádok ősanijának, Enechnek belépését jelenti az ősmondák körébe.

⁸ A maeotisi mocsárvidék az Azovi-tengerrel és partvidékével lenne azonos. – Ősrégi történeti elemeket őrzött meg a Perzsiára, valamint a zsidó rituális "kürt" ünnepére való utalás. A magyarok ugyanis minden bizonnyal megfordultak a mai Irán északi vidékén is, és a kazár birodalom határain belül megismerkedtek a részben zsidó vallású kazárok szokásaival. – A nőrablás eseménye Jordanesnél, Attila első kortárs történetírójánál szerepel először, átvételét krónikánkba tudós értesültség jelének is tekinthetnénk, azonban a nomád népek szokásaival valóban összhangban levő, tehát hiteles történeti esemény emlékezte.

és barmaikkal bementek amaz országba, hogy ott maradjanak. Midőn bementek arra a földre, az alpazurokat találták ott, akiket most ruténeknek neveznek, ezt a lakosságot kiölték, kiűzték, kiirtották, és amint tudjuk, szomszédaik kedve ellenére mai napig bírják ezt a földet. Szittyaország vidéke Európában fekszik és kelet felé terjed: egyfelől az északi tenger, másfelől a Riphaeus hegyek határolják, kelet felől Ázsia, nyugaton az Etel folyó, vagyis a Don. Bennszülött nemzetségei nyugalomban élnek, hívságokkal foglalkoznak, természet csúfjára szeretkeznek, kedvelik a rablást; általában inkább barnás színűek, mintsem fehérek. – Szittyaország ugyan egy nevezet, ámde fejedelemségek dolgában három országra oszlik: Baskiriára, Denciára és Magoriára. Száznolc tartománya van; ezeken Hunor és Magor száznolc fia osztozott ama száz és nyolc nemzetség okán, melyek ezeknek ágyékából kiszármazván, a Maeotis ingoványaiból mentek ki Szittyaországba. Szittyaországot keleten a jurianusok földje határolja, majd Tatárország, végül Mongólia – itt van Európa vége. A déli égtáj felől azután a kovarezmi nép lakik és Etiópia fekszik, melyet Kis-Indiának hívnak, majd dél és a Don vizének folyása közt járhatatlan pusztaság van; e tájék levegője nemigen mérsékelt, ezért ott mindenféle kígyók teremnek, akkora békák, mint egy disznó, baziliszkusz, sok mérges fenevad, tigris és egyszarvú. A Don nagy folyó, Szittyaországban ered, s a magyarok Etelnek nevezik; átfolyik a szittya földet szegélyező havas hegyeken, azután változik meg a neve, és hívják Donnak. Déli irányban körülötte lakik a kitánok és alánok nemzetsége, végül három ágban a kerek tengerbe szakad. Szittyák országában ered a másik igen nagy folyó, a Thogata is; vadon erdőkön folyik keresztül, ingoványok és havasok közt, ahol sosem süt a nap, ezeken túl Hirkániába ér, ahol az északi tengernek fordul. Mondják, Szittyaország hossza háromszázhatvan mérföld, szélessége százkilencven. Fekvése oly biztonságos, hogy csupán egyetlen helyen vezet hozzá egy kicsinyke gázló; ezért nem igázhatta le a szittyákat soha egyetlen birodalom, még a macedón sem, és ezért demptusoknak, azaz exemptusoknak, minden hatalom alól kivetteknek is nevezzük őket. Dentusoknak is mondjuk őket, fogas voltuk okából, mert miként a fogak, mindeneket megrágnak és megörölnek: meg is örölték mind a többi népeket úgy, hogy a rómaiak Isten ostorának nevezték

őket. Magában Szittyaországban elég dúsan van berek, erdő, kelemetes növényzet, dúslakodik különféle vadakban. Keleti szomszédsága a besenyők és fehér kunok. Nyugati szomszédsága: az északi tenger táján Szuzdalig erdős kietlen, melyen ember át nem hatolhat; mondják, hogy ez nagy kiterjedésű s kilenc hónapig egyfolytában sűrű köd üli meg, a nap se látszik ama hónapokban, csak június-, július-, augusztusban, s akkor is csak naponta annyi óra hosszat, amennyi a hatodik órától a kilencedikig tart. Ama pusztaság hegyeiben pedig kristály található, griffek fészkelnek ott, és ott költik ki fiókáikat a legisfalk-madarak, melyeket magyarul kerecsennek hívnak.⁹

A MAGYAROK ELSŐ BEJÖVELELE PANNONIÁBA

(7.) Az Úr megtestesülésétől számított háromszázhetvenharmadik évben, Valens császárnak és I. Coelestinusnak, a római egyház pápájának idejében, a világ hatodik korszakában a Szittyaországban lakozó hunok megsokasodtak; egybegyűltek, és maguk közül kapitányokat rendeltek: a Zemény nemzetség beli Csele fiát, Bélát, Kevét és Kadocsát, Etelét, Kevét és Budát, a Kadar nemzetségbeli Bendegúz fiait,¹⁰ majd elhatározták, hogy benyomulnak a nyugati tájakra. Kiválasztottak a száznyalc nemzetségből tízszer százezer harcost, vagyis minden nemzetségből tízezet; a többi hunt Szittyaországban hagyván vissza, hogy oltalmazzák ellenségtől széküket és országukat. Bírát is választottak maguk közül egyet, a Torda nembeli Kádár nevezetűt, hogy az intézze a viszálykodók pereit, fenyít se meg a tolvajokat, latrokat és gonosztevőket; mégis úgy, hogyha a bíró méltánytalan ítéletet

⁹ A magyarok őshazájának környékén élő népek az őstörténeti kutatás során sorra azonosíthatók voltak. Magának az őshazának elnevezése: Denumoger, Györfly György szerint keleten maradt magyarokat jelenti.

¹⁰ A honfoglalás-történetben előforduló személynévek, ugyanúgy mint itt a hun történet hőseinek elnevezései, jórészt a korai Árpád-kor magyar névanyagából kerültek ki, és világos jele az egész "*őstörténet*" késői összeszerkesztésének. Így például Buda neve korai Árpád-kori személynév, és ebből lett helynév, melynek Jordanesnél Bleda felelne meg. Másrészt pedig a germán ősmondák hőse, a berni Dietrich vagy Detre váratlanul a gótok királyával, Nagy Theodorikkal azonosult. A római és germán szereplők részben már a Nibdung-mondában is föllépnek.

hoz, a közösség azt semmivé tehesse, s a hibázó bírót és a kapitányokat akkor tehesse le, amikor akarja. Ezt a törvényes szokást a hunok, vagyis a magyarok Taksony fia Géza fejedelem idejéig megtartották. Mielőtt ugyanis a magyarok megkeresztelkedtek, táborszerte így kiáltott a hírnök szava, így gyűjtötte seregbe a hunokat: *"Isten és az egész község szava, hogy ki-ki fegyveresen, vagy ahogyan van, pontosan megjelenjék a megadott helyen, hogy meghallgassa a község parancsát és tanácsát."* Aki pedig semmi-be vette a parancsolatot és ennek kellő okát nem adta, szittya törvény szerint karddal vágták ketté, száműzték, vagy irgalmatlanul közönséges rabszolgaságba taszították. Vétkek és efféle kihágások választották el egyik hunt a másiktól. Hiszen egy atya és egy anya nemzette a hunokat, valamennyit, hogyan mondhatnók hát egyiket nemesnek, a másikat nemtelennek, ha ilyen bűnesetek miatt el nem marasztalták volna. (8.) Akkor egy lélekkel, egy akarral mind a kapitányok kivonultak Szittyaországból, benyomultak a besenyők, fehér kunok, majd a szuzdaliak, rutének és a fekete kunok földjére. Továbbhaladva, eljutottak egészen a Tiszáig; körülnéztek ezen a tájon, s egy szívvel azt határozta az egész gyülekezet, hogy feleségeikkel, barmaikkal nem vonulnak tovább. Mert hát feleségestül, kocsistul, sátrastul vonultak ki szülőföldjükről. Abban az időben Pannonián, Pamphylián, Phrygián, Macedonián és Dalmácián a sabariai származású, longobárd nemzetiségű Macrinus fejedelem uralkodott, ki hadban jártas férfiú volt; megtudván, hogy a hunok a Tisza fölött megtelepedtek, és napról napra pusztítják országát, visszariadt attól, hogy országa szülőtteivel támadjon rájuk; elküldte követeit a rómaiakhoz, és tőlük kért segítséget a hunok ellen: mert hiszen a római császár kegyelméből bírta mindama földeket. A rómaiak pedig abban az időben az alemán származású Veronai Detrét a maguk akaratából királyul rendelték maguk fölé, őt kérték, hogy vigyen Macrinusnak segítséget; ez készséges szívvel beleegyezett; itáliai, germán és más, a nyugati részek mindenféle nemzetéből való seregével elindult. Eljutott Százhalomig, ahol Potentiana városához a longobárdok is gyülekeztek, hogy Macrinusszal tanácsot tartsanak, vajon hol támadjanak a hunokra: átkelven a Dunán, sátraikban, szállásukon avagy más helyen-e?

(9.) Míg Detre és Macrinus megtelepedve ekképpen tárgyal-
tak, tanakodtak, a hunok az éjszaka csöndjében tömlőkön Sicam-
briánál átkeltek a Dunán, és kegyetlenül leöldösték Macrinus és
Detre seregét, mely a mezőn sátorozott, mert Potentiana városa be
nem fogadhatta. E támadás nekikeserítette Detrét, harcba vonult a
hunok ellen Tárnokvölgy mezejére; megütközött velük, és
mondják, hogy népének nagy veszedelmével és romlásával le-
győzte a hunokat. A hunok maradékai átfutottak a Tiszán. Száz és
huszonötezer hunt ölték meg ama napon, közöttük a csatában
Keve kapitány is elesett. Detre és Macrinus seregéből kétszáz-
tízrezen vesztek oda, nem számítva azokat, akiket a sátrak alatt öl-
tek meg. Láta Detre, mily nagy veszteség érte népét a csatában,
másodnapra az ütközet után Macrinusszal együtt elvonult Tulna
városa felé, mely akkor latin helység volt, és Pannonia városai
közé számított. Tulna városa Ausztriában van, három állomásnyi-
ra Bécstől. Amikor megértették a hunok, hogy ellenségeik elvo-
nultak, visszatértek a csataterre, és szittyá szokás szerint illendően
eltemették társaik és Keve kapitány holttestét – úgy gondoljuk –
az országút mellé; ott díszes kőbálványt emeltek, azt a helyet, azt
a vidéket elnevezték Keveházának. A hunok a csatában a rómaiak
lelkületét és fegyveres fölszerelését is alaposan kiismerték, így
hát rendbe szedvén seregüket, Tulna felé indultak, hová ellensé-
geik gyülekeztek. Mondják, Detre és Macrinus Cezumórig ment
elébük, hajnaltól a kilencedik óráig csatáztak, s a rómaiak ma-
radtak alul. Ott Macrinus is elesett, Detrét homlokán sebezte meg
egy nyíl, az egész római sereg elpusztult, megfutamodott. Negy-
venezer hun veszett el ebben a csatában, Béla, Keve és Kadocsa is
elesett; testüket elvitték onnan, s az említett helyre, a kőbálvány-
nál, a többi hunhoz temették. Miután a rómaiak serege Cezumór-
nál szétszóródott, ettől fogva sok esztendeig nem is tudtak a hu-
nok ellen hadba gyűlni.

ATTILA MAGYAR KIRÁLYYÁ VÁLASZTÁSÁRÓL ÉS GYŐZELMEIRŐL

(10.) Az Úr megtestesülése utáni négyszázegyedik, a magya-
rok Pannoniába történt bejövetelétől számított huszonnyolcadik
esztendőben a magyarok, vagyis a hunok, a rómaiak szokása sze-

rint, egyetértő akarattal királyul emelték maguk fölé Attilát, Bendegúz fiát, aki előbb a kapitányok közé tartozott; ő pedig öccsét, Budát rendelte fejedelemmé és bírónak a Tisza folyótól a Donig; magát a magyarok királyának, a földkerekség rémének, Isten ostorának nevezte: Attila, Isten kegyelméből Bendegúz fia, a nagy Magor unokája, ki Engadiban nevelkedett, a hunok, médek, gótok, dánok királya, a földkerekség ijedelme, Isten ostora stb. Attila sötétbarna bőrű, fekete, haragos szemű, hivalkodójárású, széles mellű volt, hosszú szakállt hordott, és módfelett szerelmes természetű volt. Megvetendőnek tartotta, hogy ládában őrizze pénzt; a merészség ben mértéket tartott, a harcban ravasz és körültekintő volt; úgy mondták, testében meglehetősen erő lakozott. Elhatározásában nagylelkű, fegyvere fényesített, sátra, holmija tiszta volt. Bőkezűsége és közvetlensége miatt szerették a külső nemzetek; szigorú természete miatt pedig övéi csodálatosképpen félték tőle. A földkerekség végéről is özönlöttek hozzá a különböző nyelvű nemzetek, ezeket tőle telhetően bőkezűségével árasztotta el. Seregével tízezer kaszás szekeret járatott, mindenféle gépezeteket és szerszámokat; ezekkel rombolta a városokat, táborokat. Sátrait különböző országok módja szerint szokta elkészíttetni; az egyik oly nevezetes, oly pompás volt, hogy csodálatos módon arany lemezekből állították össze; ezt tetszés szerint szétszedhették és ismét összerakhatták. Ennek oszlopai aranyból készültek, belül üresek voltak, aranykapcsokkal ellátva és hajlataikba drágaköveket helyeztek mesterséggel. Amikor hadba indult, istállója telve volt mindenféle országokbeli lóval; igen szerette ezeket, de könnyen el is ajándékozta, ha valakinek ló kellett, úgyhogy olykor lovaglásra magának is alig maradt egy-kettő. Istállóit patyolattal és bársonnyal ékesültek, királyi nyergei pedig arannyal és drágakövekkel voltak kirakva. Asztala teljességgel aranyból készült. Konyhaedényei szintén aranyból voltak. Csodálatos művű, színaranyból készült ágyát a táborba is magával hozatta. Ezekben és más világi pompákban dicsőséges volt Attila, a hunok királya. Az idegen nemzetségeken kívül serege tízszer százezer fegyveresből állott, úgyhogy mihelyt egy szittyia elesett, nyomban másikat állíthatott helyére. Népének védőfegyverei főképpen bőrből készültek, de különféleképpen feldolgozott ércből is. Íjat, éles kopját és derekukra kötött kardot hordtak. Attila

király pajzsán címet viselt, ez koronás fejű madárhoz hasonlított. Ezt a címet a magyarok, mindaddig amíg a községek önma-
gukat kormányozták, Géza fejedelem, Taksony fia idejéig, a köz-
ségek hadaiban mindenkor hordozták.

A HISTÓRIA FOLYTATÁSA.

(11.) Mikor a cezumóri csata megvívása után a hunok dicső-
séggel visszatértek sátraikba, csak kevés napig maradtak a Tiszán
túl feleségeikkel; egy napon azután Attila ünnepélyes udvart
gyűjtött össze. Eljött oda Veronai Detre is, a német fejedelmek-
kel, s – mint mondják – teljes tiszteletet és hódoló engedelmessé-
get fogadott Attila királynak. Rábeszélte a királyt, induljon sze-
mélyesen a nyugati tájak ellen, ott nagy tisztességet szerezhet. Ez
hajlott is a tanácsra, nyomban hadba szólította seregét, és elindult
Sicambriából; először – mondják – Illiriába rontott, majd Kons-
tanznál a Rajnán áthaladva, Bázelnál Zsigmond király állott elébe
rengeteg sereggel, de ezt egész népestül leverve, uralma alá ve-
tette. E helyről továbbhaladt a Rajna mentén, ostrom alá vette
Argentina (Strassburg) városát, melyet addig egy római császár
sem tudott megvívni: maga Attila megvívta, falait több helyen le-
rontotta, hogy bárki szabadon, nehézség nélkül bemehetett oda, s
keményen megparancsolta, hogy ezt a falat az ő életében fel ne
építsék, s hogy ezt a várost ne Argentinának, hanem Strassburg-
nak nevezzék ama sok útról, melyeket ő a falon nyitott. Argenti-
nától tovább indult seregével, és lerombolta földig Luxeuil,
Besançon, Châlons, Mâcon, Langres és a burgundiai Lyon város-
okat. Kimenvén innen, levonult a Rhone mentén Catalaunumba,
ahol is megosztotta seregét, és egyharmadát válogatott kapitá-
nyokkal a nagy hatalmú Miramammona szultán ellen küldte; en-
nek hallatára ez a hunok elől Sevilla városából átkelven az úgy-
nevezett sevillai tengerszoroson Marokkóba menekült.¹¹ Ennek
utána Attila királyt váratlanul megtámadta Aetius római patricius
tíz nyugati királlyal. Mikor Attila királyra akart csapni, ez fegy-
vernegyvást kért tőle, hogy visszahívhassa népe csapatait, melye-

¹¹ A catalaunumi csatamező Troyes vagy Chalons sur Marne közelében keresen-
dő. Marokkó szereplése teljesen értelmetlen kitalálás, hiszen ekkor még a
mórok, illetőleg arabok nem juthattak el Európába.

ket a szultán ellen küldött; amazok nem állottak rá, s a két sereg hajnaltól éjszakáig csatázott a mezőn, mit Bevindének mondanak. A két sereg közt csak oly aprócska folyó kanyargott, hogy a víz még a beléhajított hajszalet is csak alig sodorhatta tovább; miután azonban ott megütköztek, emberek és állatok vérétől oly óriási áradás támadt, hogy magával ragadta a szekeret kocsisával együtt, elsodort fegyvereseket, s a rohanó áradat nagy öldöklést művelt mindkét seregben. A régiek nem emlékeznek evilágon még egy olyan rettentő és nagy csatára, melyet egy napon és egy helyen vívtak, mint az a csata, mely a nyugati királyok és Attila közt folyt le a catalaunumi mezőn. Ebben a csatában a gótok nagy királya, Athalarik nevezetd is elesett; mikor vesztét megtudták a többi királyok, akiket meg nem öltek, futásban kerestek menedéket. Ama naptól a hunok és Attila király szíve elbizakodott, a föld kerekességét félelem töltötte el, és ennek hallatára számos ország adóval és ajándékkal szolgált neki.

(12.) Attila király seregének harmadik része pedig, mely nem vehetett részt ebben a csatában. késedelme miatt rettegett Attilától s Katalóniában maradt Attila egész élete folyamán; ama haza lakosai lettek, és nem akartak visszatérni Pannoniába. A Miramammona ellen küldöttekből maguk a hunok hatvanötezen voltak, nem szólva az idegen népről. E hunok közül többeket kapitánynak rendeltek, ezeket a maguk nyelvén spánoknak nevezték, róluk kapta nevét azután egész Ispánia.

(13.) Attila néhány napig a csatatéren időzött. majd győzelmesen elvonult, érkezett Tolosa (Toulouse) városába, ahol a polgárok nagy tisztességgel fogadták. Onnan tovább haladt, és Reims városa ellen indult, mely Gallia fő nagyvárosa; ez Catalaunumba mentében hevesen ellene állott, most nyomban elfoglalta, és tűzzel-vassal pusztította el mind, akiket ott talált; így dúlta fel egész Franciaországot és Flandriát, eljutott Kölnhöz, ahol a hunok kegyetlenül legyilkolták Szent Orsolyát, a brit király leányát tizenegyezer szüzzel. Kölnnél átkelt a Rajnán, majd behatolt Thüringiába, Eisenach városában Ünnepeles udvart tartott; sereget küldött a dánok, normannok, frízek, litvánok és ruténok ellen, ezeket legyőzte és szolgálatába hajtotta.

Udvart tartván, elvonult onnan, bement a pannoniiai Sicambria városába, ahol is saját kezével ölte meg öccsét, Budát, és tete-

mét a Dunába vetette; mert amíg Attila a nyugati tájakon időzött, öccse az uralkodásban áthágta a kiszabott határokat, ugyanis Sicambriát a maga nevéből nevezte el Budavárának. És ámbár Attila király a hunoknak és a többi népeknek megtiltotta, hogy azt a várost Budavárának nevezzék, hanem Attila fővárosának nevezte, a tilalomtól megrettenő germánok Eccylburgnak nevezték, ami annyi, mint Attila fővárosa, a magyarok azonban nem törődtek a tilalommal, és Óbudának hívják és nevezik mai napiglan. Ezeket így végezvén, öt esztendeig nyugton megült Sicambriában; a világ négy tája felé őrszemeket jelölt ki és küldött szét. őrszemeinek első csapata Sicambriától kezdve – egymástól oly távolságra, hogy a kiáltást meghallhassák – éjjel-nappal őrt állt a német Köln városáig, a másik rész Litvániáig, a harmadik a Don, vagyis Etel folyó partjáig, a negyedik pedig a dalmáciai Zára városáig állomásozott; kiáltásukból és jeladásukból megtudhatta a világ négy tája, mit csinál Attila, minőhadakozással foglalkozik.

MEGFUTAMÍJTJA A NEMZETEKET

(14.) Pannonia, Pamphylia, Macedonia és Dalmácia városait a hunok gyakorta zaklatták ostromlással; ezért lakosaik Attila engedelmével szülőföldjüket elhagyták, s az Adriai-tengeren Apuliába költöztek át; nyájaikat is visszahagyták, mert nem akartak Attilának szolgálni; parasztjaik és pásztoraik azonban, a vlachok, önként visszamaradtak Pannoniában.

ATTILA KIRÁLY MEGVÍVJA AQUILEJA VÁROSÁT

(15.) Miután Attila király öt esztendeig nyugodott Sicambriában, kipótolta seregének harmadrészét, mely Katalóniában maradt vissza; majd udvart tartott, kivonult Pannoniából, áthaladt Karintián, Stírián és Dalmácián, Salona és Spalato városoknál elérte az Adriai-tengert; ekét várost fölperzselte. Elindult erről a helyről, és a tenger mellett lerontotta Traù, Scardona, Sebenico, Zára, Nona, Zengg, Parenzo, Pola, Capodistria, Trieszt városait és sok más város kát a hegyek közt; végül Aquilejához ért; körül szemlélte és elámult nagyságán; úgy vélte, szégyenére lesz, ha megvívatlanul hagyja vissza ezt a várost, kivált azért, mert mondották, Pannoniából igen sok lázadó longobárd menekült oda.

Követek útján követelte ezeket a polgároktól, és midőn kiadni nem akarták őket, a várost mindenféle hadigépezettel ostrom alá vette; semmiképpen el nem foglalhatta, ezért másfél évig tartotta megszállás alatt. Történt egy napon, hogy midőn körüljárta a várost – sok varázsló volt vele, babonás hite miatt felette bízott bennük –, megpillantott egy gólyát, amint felszállt a tengerről egy palota tetejére, ahol fészke volt, csőrébe fogta fiókáját és szemük láttára elvitte a tenger nádasába. Azután visszatért és fészkeével együtt többi fiókáit is átvitte. – Ennek láttára Attila király összehívta katonáit, és így szólt: – „*Oda nézzetek, társaim, ez a gólya már megérezte, mit hoz a jövő: el fogjuk pusztítani a várost; már el is menekül, hogy ne vesszen oda a polgárokkal együtt. Legyetek hát holnap vitézebbek a harcban, és meglátjátok, elvész a város!*” Miután a várost semmiféle hadigéppel meg nem vehette, szittya észjárással most parancsot adott és egymillió vitézétől egy-egy nyeretget kért; ezeket hatalmas halomba rakatta a fal alatt és megparancsolta, gyűjtsák fel a nyergeket: lángjuk és a hőség megrepesztette, földre döntötte a falakat és a tornyokat. Ennek láttára mind a polgárok elhagyták a várost és egy tengeri szigetre menekültek, Aquileja közelében, és oly elhatározással mentek oda, hogy örökre ott maradnak, és ennek neve a mai napig Vecca Venezia (Óvelence). Egy ideig ott is laktak, de úgy féltek Attila királytól, hogy emezt elhagyták és a Rialto nevezetű szigetre költöztek, hogy ott telepedjenek meg.

A VELENCEIEK SZÁRMAZÁSÁRÓL

(16.) A velencések trójaiak, amint a régiek krónikája zengi; mondják ugyanis, hogy Trója pusztulása után Aquileját alapították, ott telepedtek le. Némelyek mondják, mások nem fogadják el, hogy a velenceiek sabariak származásúak; Sabariát ugyanis latinok, azaz longobárdok lakták, s ott egyetemes iskola volt mind a longobárdok, mind a föld más nemzetségei számára; jelesen ékesítették a költők, a filozofák, ámde mindenféle bálványozó tévtan rabja volt; Archelaus nevű gót király akarta először meghódítani, sokáig ostromolta, de nem bírta vele, végül a földkerekség ijedelme fogta el. Lakóit a hunok elűzték, most azok az itáliai Paviában laknak, a Ticino folyó mellett.

FELDÚLJÁK NÉMETORSZÁGOT

(17.) Aquileja városának elpusztítása után ban Concordia városát is feldúlta. Majd benyomult a lombard örgrófságba és Treviso, Pádúa, Verona, Brescia, Cremona, Mantova, Bergamo, Milánó, Alexandria, Ferrara és ama vidék sok más városa került uralma alá. Ezután, Ravenna alá vonult, az ariánusok érseke, aki ebben a városban az apostoli szék ellenére 12 bíborost nevezett ki a maga felekezetéből, sok kincse volt, a polgárok tudta nélkül, titkon bebocsátotta a városba a hunokat, és leölette keresztség fiait, akik a városban hatalmasok voltak; megígérte Attila királynak, ha csatlakozik az ő felekezetéhez és üldözi a keresztényeket, népének fárasztása és költség nélkül egész Itáliát, Róma városát és Afrikát is hatalma alá hajtja. Attila szívesen ráállott erre, de inkább az uralomvágy vonzotta, nem a felekezet. Megértették a rómaiak, micsoda veszedelem származhat ebből a keresztényekre, Leóhoz fordultak, az apostolihoz, hogy irányítsa Attilához lépteit, kérvén őt a rómaiak nevében, hogy fogadja el adójukat és szolgálatukat, amíg csak él, mármint Attila. Azután Attila király elküldötte seregét Apuliába élére a Szoárd törzsökéből való Szoárdot rendelte kapitányul, aki végig zsákmányolta Apuliát, Terra di Lavorót, Calabriát, Reggio városáig és Cataniáig – melyet, amint mondják a bölcs Cato alapított –, azután nagy prédával tért vissza. Amikor Leó pápa papok sokaságával és keresztekkel Ravennához, Attila elé érkezett, lóháton ülve, a mezőn beszélgettek, a király meghallgatta a rómaiak ígéreteit és szavait; magára nézve terhesnek találta ugyan, mégis teljesítette kívánságukat az apostoli személytől való tiszteletből, és mert megijedt egy látványtól. Mikor ugyanis a király feltekintett, feje felett a levegőben lebegő embert pillantott meg, aki a kezében kardot tartott, és fogát csikorgatva megfenyegette, hogy elcsapja a fejét. Így hát teljesítette a rómaiak követelését, és elbocsátotta az apostol utódját, majd bevonult Ravennába követve a pápa tanácsát, elfogatta az ariánusok érsekét követőivel együtt. Tőle meg cinkosaitól kicsikart hatvanezer arany márkát, azután megölette; majd egész seregével együtt megfordította lovát és visszatért Pannoniába. – Délt, nyugatot, északot és keletet szélteben-hosszában immár

uralma alatt tartván, azt forgatta elméjében, hogy átkel a tengeren és meghódítja Egyiptomot, Asszíriát és Afrikát.

ATTILA KIRÁLY MEGNŐSÜL

(18.) Most a baktriai király Mikold nevű leányát vitték hozzá szeretőül, aki minden emberi mértéken felül szép volt. Mondják, ebbe annyira beleszeretett, hogy többet ivott, mint szokása volt. Miután a leánnyal véghezvitte a közös ülést, orrából megeredt a vér, és minthogy hátán fekve aludt, a vér száján át torkába folyt, ott megalvadt s elakasztotta lélegzetét: s ez Attilát megölte. Mikold, álmából felriadva, noszogatta, rázogatta urát, de az nem mozdult; észrevette, hogy teste kihűlt, és nincs benne természet szerint való melegség; nagy jajveszékeléssel hívta a király kamarásait, és mutatta, hogy ura minden halandó test útjára tért.¹² Ezek is retentő módon jajveszékelni kezdtek, mire mind az őrszemek a palota ajtajához tódultak. Eltemették a már említett helyen, Béla, Kadocsa, Keve és a többi hun vezér mellé. (19.) Halálának híre terjedvén, elámult az egész világ. Ellenségei sem tudták, sírjanak vagy örüljenek-e. Tétováztak, féltek számtalan fiától, akik egész néppel értek fel. Azt hitték, az atya halála után egyik fia fog uralkodni. De Veronai Detre és a német fejedelmek ravaszkodtak, minthogy uralkodása alatt Attila király a nyakukon ült, pártokra bomlasztották az egységes hun községet; némelyek Attila után Csabát¹³ akarták királlyá tenni, Attila királynak Honorius görög császár lányától való fiát, mások Aladárt, akit Krimhilda német hercegnőtől nemzett. A hunok értelmesebb része Csabához vonzódott, az idegen nemzetség, kevés hunnal, Aladárhoz: mindketten uralkodni kezdtek; amidőn mindegyik fölébe akart kerekedni a másiknak, a ravasz Detre, aki abban az időben Sicambriában Aladárral tartott, a két király között oly kemény és erős viadalt támasztott, hogy a Duna tizenöt napig folytonosan német vértől áradt; ama napokban a hunok olyan öldöklést vittek véghez, hogy ha gyűlölségük miatt a németek ezt nem titkolnák, bizony be kel-

¹² Attila halálának körülményeit Jordanes őrizte meg az utókor számára. Ezt az előadást alakította át saját céljai szerint a magyar krónika szerkesztője.

¹³ Csaba magyar személynév, melyből azonban Attila fiának neve lett, miután azt a források nem őrizték meg.

lene vallaniok, hogy Sicambriától Potentianáig sem emberek, sem az oktan barmok tiszta vizet nem ihattak a Dunából. Ez az a csata, melyet a hunok Krimhilda csatájának neveznek mai napiglan. Ezekben a csatákban mindig Csaba és a hunok győztek; később azonban Veronai Detre árulással legyőzte Csabát. Először Csaba győzte le öccsét, utóbb azonban ő maradt alul, de annyira, hogy alig tizenötezren maradtak meg Csaba részéről; a többi hunokat és Attila fiait teljesen kiirtották, leölték. Attila halála után fiai és a hunok egymást gyilkolták le. (20.) Tehát a legyőzött Csaba és öccsei, Attila királynak vele szemben álló fiai, szám szerint hatvanan, a hagyomány szerint, tizenötezer hunnal nagyatyjához, Honoriushoz menekültek. Ámbátor Honorius görög császár Görögországban akarta megtelepíteni, ő nem maradt, hanem visszatért Szittyországba, ősei székébe, hogy ott maradjon. Csaba tizenhárom évig volt Honoriusnál Görögországban, a veszedelmes és nehéz utak miatt még egy esztendeig tartott szittyia földre való visszatérése. Szittyországban, ősei székében, ahová eljött, azután nem szittyia nőt vett feleségül, de Kovarezből nősült, így tanácsolta neki nagyapja, Bendegúz, akit – mint így mondják – még egészségben, de igen törődötten talált. Ettől a feleségétől nemzette Edömént és Edet. Ez a Csaba tehát intelmeivel arra készítette a szittyákat, hogy térjenek vissza Pannoniába. (21.) Maradt a hunokból még háromezer férfiú, ezek futással menekedtek meg Krimhilda csatájából, s elhatározták, hogy Csiglamezején szedelőzködnék össze. Féltek a nyugati nemzetektől, hirtelen rájuk ne támadjanak, bementek hát Erdőelvébe, s nem hívták magukat magyaroknak, hanem más névvel székelyeknek. A nyugati nemzetség ugyanis meggyűlölte a hunokat Attila életében. A székelyek tehát a hunok maradékai, akik a többi magyarok visszatéréséig az említett mezőn tartózkodtak. Mikor tehát megtudták, hogy a magyarok ismét visszatérnek Pannoniába, elébük siettek Ruténiába, együtt hódították meg Pannonia táját. Ennek elfoglalása után részt kaptak belőle, de a magyarok akarata szerint, nem a pannoniai síkságon, hanem a határmenti hegyekben, a vlachokkal kapták meg osztályrészüket; így hát elkeveredtek a vlachokkal, és amint mondják, azoknak betűit használják. Ezek a székelyek azt tartották, hogy Csaba odaveszett Görögországban; ezért mondja máig a nép általában: "*Akkor térj vissza, amikor Csaba Görögor-*

szágból." (22.) Csaba Attila törvényes fia volt, Honorius görög császár leányától; az ő fiait Edöménnek és Ednek hívták.

Mikor a magyarok másodízben tértek vissza Pannoniába, Edömén atyjának és anyjának nagyszámú atyafiságával jött el, mert anyja khvarezwi származású volt. Ed pedig Szittyaországban maradt atyjánál. Csabától ered az Aba nemzetség. Midőn Csaba Szittyaországba ment, és szerte kérkedett anyja nemességével, a hunok nemessége megvetette őt mondván, hogy nem igazi fia a szittya királynak, hanem idegen nemzetbeli jöttment, mivel nem kapott szittya feleséget, hanem khvarezwi nemzetségből nősült. (23.) Miután Krimhilda csatájában Attila fiai és a hun nemzetség majdnem teljesen elpusztultak, Pannoniában tíz évig nem volt király, csak szlávok, görögök, vlachok, jövevény németek és morvák maradtak ott, akik Attila életében közönséges szolgák voltak. Azután fölkelt Marót fia, Szvatopluk Lengyelországban, aki Baktria legyőzése után a bulgárokon és morvákon uralkodott, és a hunok pusztulása után Pannoniában is uralkodni kezdett. Ezt a magyarok Erdőelvéből és az Ung folyó mellől mindenféle ajándékkal hitegették, követek és kémek által kifürkészték, hogy serege gyöngye, majd hirtelen támadással elnyomták Szvatoplukot egész seregével Bánhida táján valami városban Tata mellett. Ennek a városnak romjai máig láthatók. Így kezdték uralmukat, melyet Marót fia, kiterjeszkedvén Pannoniában, az említett népekre gyarapított. Némelyek azt tartják, hogy a magyarok visszatérésekor Pannoniában nem Szvatopluk, hanem Marót uralkodott;¹⁴ ez alighanem onnan van, mert atyjának, Marótnak, nagyobb neve volt, de a vénség már megtörte, s a Veszprém nevezetű várban csendes nyugalomban élt. Fiának balszerencséről értesülvén, fájdalmában hirtelen halállal végezte életét; fia pedig még csak nemrégén uralkodott. (24.) A hunok pedig elérték a Tisza folyót, és a Tiszától ötödévre elindultak; a cezumóri csatától Attila királyságáig egy év telt el. Attila negyvennégy évig uralkodott, öt esztendeig vezérkedett, százhuszonnégy évig élt. Meg-

¹⁴ A magyar honfoglalás itt előadott történetéhez kapcsolódó személyek neve már csak meglehetősen homályos összefüggésekben volt ismeretes a későbbi honfoglalás-történet megfogalmazói előtt. Szvatopluk a magyarok Pannoniába érkezése előtt két évvel már halott volt, Marót viszont nem személynév, hanem a morvák elnevezése.

halt azután a magyarok pannoniai bejövetelének hetvenkettedik, az Úr megtestesülésének négyszáznegyvenötödik esztendejében, II. Marcianus császár és I. Gelasius pápa idejében. Azon az éjszakan, melyen Attila Sicambriában meghalt, Marcianus császár – aki ekkor Konstantinápolyban volt – álmában eltörte Attila íját, ebből megértette, hogy meghalt. Vége a magyarok első krónikájának.

KEZDŐDIK AZ ELŐBESZÉD A MÁSODIK BEJÖVE- TELRŐL ÉS A MAGYAROK SZERENCSES ÉS SZERENCSETLEN DOLGAIRÓL

(25.) Rendben előadtuk tehát a hunok származását, szerencsés és szerencsétlen csatáikat, hogy hányszor változtatták lakóhelyüket, hadd lássuk most, mikor tértek vissza újból Pannoniába, kik voltak a visszatérők kapitányai, mennyi volt a fegyveresek száma – mindezt méltónak látjuk belefoglalni kicsiny munkámba.

(26.) Az Úr megtestesülésétől számított hatszáz hetvenhetedik évben, száznégyesztendővel Attila magyar király halála után, III. Constantin császár és Zakariás pápa idejében¹⁵ – mint az meg van írva a rómaiak krónikájában – a magyarok másodízben jöttek ki Szittyországból, illetéknéppen: Ögyek fia Előd, Szittyaföldön Eunodubilia leánytól fiat nemzett,¹⁶ kinek neve lőn Álmos, annak okáért, mert anyjának álmában keselyűforma madár jelent meg, amikor terhes állapotban volt;¹⁷ méhéből rohanó patak fakadt, meggyarapodott, de nem a maga földjén, ebből azt jósták, hogy ágyékából dicső királyok származnak. Miután a *somnium* a nyelvünkön *álom*, s ama fiú származását álom jövendölte meg, ezért

¹⁵ Fiktív évszám, a fejezetben előadott történeti események pontos ideje dátumszerűen meg nem állapítható.

¹⁶ Bizonytalanság állapítható meg a történet magyar szereplőinek elnevezésénél is. Ögyek fia Előd a jelek szerint történeti alap nélkül került itt említésre. Lehetséges, hogy egy régi türk rang jelzése, ami annyit jelent, hogy bölcs, tapasztalt. Még nehezebb az Eunodubilia női név értelmezése. Talán különböző nevekből tevődött össze.

¹⁷ Emese álma és Álmosnak ebből levezetett elnevezése valami totemisztikus nemzetségi legendára utal. Az Árpádok totemállata egy vadászólyomfajta, a turul volt, az ősanynak a totemállat által történt megtermékenyítése a belsőázsiai nomád népek ősmondáiban gyakran szerepel.

nevezték Álmosnak,¹⁸ aki Előd, ez Ögyek, ez Ed, ez Csaba, ez Etele, ez Bendeguz, ez Torda, ez Szemény, ez Etej, ez Apus, ez Kadocsa, ez Berend, ez Zsolt, ez Bulcsu, ez Balog, ez Zombor, ez Zámor, ez Lél, ez Levente, ez Kölcsé, ez Ompód, ez Miske, ez Mike, ez Beszter, ez Budli, ez Csanád, ez Bökény, ez Bondorfán, ez Farkas, ez Otmár, ez Kádár, ez Belér, ez Keár, ez Keve, ez Keled, ez Dama, ez Bor, ez Hunor, ez Nimród, ez Thána, ez Jafet, ez Noé fia volt. Álmos nemzette Árpádot, Árpád nemzette Zoltánt, Zoltán nemzette Taksonyt. Az Úr megtestesülése után hat-százhetvenhetedik évben, száz évvel Attila király halála után nyelvén magyarok vagy hunok, latinul pedig ungarusok, III. Constantinus császár és Zakariás pápa idejében ismét benyomultak Pannoniába. Áthaladtak a besenyők, fehér kunok országán, Szuzdálián és a Kijev nevű városon, majd a hegyeken át valamely tartományba érkeztek, ahol számtalan sok sast láttak; itt meg nem maradhattak a sasoktól, mert azok úgy ellepték a fákat, mint a legyek, elemésztették vágómarháikat, sőt még lovaikat is; azt akarta ugyanis Isten, hogy minél hamarabb szálljanak le Magyarországra. Azon túl három hónapig ereszkedtek le a hegyekből, és eljutottak Magyarország, illetve Erdőelve határára; nem tetszett ez az említett népeknek. Itt hét földvárat építettek, ott őrizték feleségeiket és jószágait; egy ideig ott maradtak, azért nevezik azt a részt a németek mai napig Siebenburgnak vagyis Hétvárnak.¹⁹

¹⁸ Az itt következő nemzetségtábla természetesen minden történeti alapot nélkülöz. Bendeguz-Attila-Csaba-Ed még csak valahogy kapcsolatba hozható a hun történet uralkodói leszármazás rendjével, de már a következő nevek teljesen önkényes összeállítást képeznek a krónikás által ismert magyar férfinevekből. Ugyancsak nevek fölcserélése vagy összezavarása az oka a magyarok Hunortól való származtatásának. Talán az őshaza, Onogur szomszédságának emléke kísértett.

¹⁹ A magyarok beköltözésének útvonala, úgy ahogyan itt szerepel, azoknak a dominikánusoknak az útjára emlékeztet, akik a XIII. században a tatárjárás előtt, a keleten maradt magyar törzsek felkeresésére indultak. A számtalan sas említése jelképes mondai előadása a besenyő támadásnak. A holttestekre leszálló keselyűk képe volt ennek a mondarészletnek alapja. Anonymus a honfoglaló magyarságot egy másik útvonalon és végezetül a Galíciával határos Kárpátokon át vezeti az ország régi területére, a mi krónikánk azonban Erdélyen keresztül indítja meg a honfoglalás küzdelmeit. A valóság az, hogy a magyarság két részre szakadva, két irányból kezdte meg új hazájának birtokbavételét.

A HÉT VÁLASZTOTT KAPITÁNYRÓL²⁰

(27.) Midőn ezekben a táborokban lakoztak, félvén, hogy a körülöttük levő urak rájuk törnek, egy értelemmel elhatározták, hogy maguk közül hét kapitányt választanak, és hét seregre osztottak úgy, hogy minden seregnek volt egy kapitánya, a szokásos módon rendelt századosokon és tizedeseken kívül. Minden seregben – a századosokon kívül – háromezer fegyveres férfiúvolt. A Szittyaaországból való második kijövetelkor tehát a száznyalc nemzetség mindegyikéből kétezer fegyveres férfiú jött el, hozzátartozóiknak számát nem tekintjük.

AZ ELSŐ KAPITÁNY

(28.) Ama kapitányok közt a leggazdagabb és hatalmasabb Árpád volt, Almos fia, aki Előd fia, ez meg Ögyek fia. Az ösatyját, Álmost Erdőelve országában megölték,²¹ mivel nem jöhetett

²⁰ A hét vezér elő számlálása a magyarok ősi elnevezésével: "hét magyar" hozható kapcsolatba. Anonymus XII. század végi honfoglalás-története más vezérneveket sorol fel, mint krónikáink, tehát a *Képes Krónika* is. A két felsorolás a következő neveket adja: Árpád, Szabolcs, Gyula, Kündü, Ul, Vérbulcsú, Örs. Míg Anonymusnál az ismertebb felsorolás: Árpád, Előd, Töhötöm, Kündü, Tosu, Bogát és Ousad. Tény azonban, hogy a magyarság új hazájába már egy nyolcadik törzsszel, a kazárok népével, illetőleg a kazár származású kabarok népével megszorodva érkezett.

²¹ Álmos megöletése a magyarság nomád államszervezetének egy sajátos jelenségére és problémájára hívta fel kutatóink figyelmét. Ez Kündü és Kurszán kilétének kérdése. Az előbbi a névleges uralkodó volt, a gyula viszont a hatalom tényleges birtokosa és gyakorolja. A belsőázsiai nomádoknál az volt a szokás, hogy a kánt vagy a kagánt megválasztásánál megkérdezték, mit gondol, mennyi ideig fog uralkodni. Ha az általa megadott időponthon belül halt meg, akkor nem volt kétség a tekintetben, hogy természetes halállal történt. Ha viszont az általa kiszabott uralkodási időt túllépte, népe megölte. Hasonlóan erőszakos halállal végezték ki a nomád népek azokat a fejedelmeket és törzsfőket, akiknél betegség vagy a szellemi gyöngeség jelei mutatkoztak. Úgy gondolták ugyanis, hogy ezek már a fejedelem mágiikus erejének hanyatlását jelzik.

Márpedig ez a mágikus erő tette őt elsősorban alkalmassá népe vezetésére. Györffy György megállapításaihoz még hozzáfűzi, hogy a honfoglaló magyarság igazi feje még a kündü volt, a szakrális király, míg a gyula, "*a nagyvezér*"

be Pannoniába. Erdőelvében tehát megpihentek, és barmaikat megpihentették. A lakosoktól azután hallották, milyen termékeny a föld, hogy a Duna igen jó folyó, és ama részeknél jobb föld nincsen a világon: közösen tanácsot tartottak tehát, és elküldték hírmondóul Kund fia Kusidot, hogy menjen, szemlélje meg az egész földet és ismerkedjék meg a föld lakosaival. Amikor tehát Kusid bejött Magyarország közepébe és leszállt a Duna menti részekre, látta, hogy a táj kellemetes, a föld jó és termékeny, jó a folyóvíz, sok a legelő – tetszett neki. Elment tehát a tartomány fejedelméhez, Szvatopluk nevezetűhöz, aki Attila után uralkodott, köszöntötte őt népe nevében, és elmondta, mi okból jött. Ennek hallatára örvendezett Szvatopluk nagy örvendezéssel, azt hitte ugyanis, parasztok jöttek, hogy megműveljék az ő földjét; ezért a követet kegyelmesen bocsátotta el. Kusid pedig a Duna vizéből megtöltötte kulacsát, perje főből tömlőjét is megrakta, és a fekete földből is rögöket vivén, megtért övéihez. Elmondotta mind, amit hallott és látott, megmutatta a kulacs vizet, a földet és a fűvet: mindez nagyon tetszett nekik. Meg is ízlelték, meg is győződtek róla, hogy jó a föld, édes a víz, olyan a rét meg a fű is, amiképpen a hírhozó elmondotta. Árpád pedig népe között megtöltötte a Duna vizéből szarukürtjét, és mind a magyarok előtt ama kürtre a mindenható Isten kegyelmét kérte: adja nekik az Úr ezt a földet mindörökre. – Szavait végezvén, felkiáltottak a magyarok: "*Isten, Isten, Isten!*" Háromszor hangoztatták, innen keletkezett ez a szokás, meg is maradt a magyaroknál mai napig. Ezután a hírmondót egy értelemmel visszaküldték ama fejedelemhez, és földjéért küldtek neki egy nagy lovat arabiai arannyal bearanyozott nyereggel, aranyos kantárral. Látván ezt a fejedelem felette megörvendezett, azt vélte, hogy vendég módra küldötték ezt neki a földért. A hírmondó

Árpád lehetett, aki azonban megszerezte magának és utódainak a teljes hatalmat. A főhatalom tényleges birtoklását azután a középkori magyar királyság udvari történetírása – krónikánk forrásai – az itt előadott módon magyarázták és próbáltak számára törvényes alapot teremteni.

Kündü vagy Kurszán törzse később is szerepel ugyan Árpád-kori nemzetségeink sorában, azonban az emléket őrző és az ország különbözőrészein található helynevek tanúsága szerint a hatalmat birtokló Árpádok, elsősorban maga I. István, a nemzetség tagokat – hogy veszélytelenné tegyék őket – a különböző várispánságokban szétszórták.

tehát földet, fűvet és vizet kért a fejedelemtől. A fejedelem pedig mosolyogva mondotta: *"Legyen nekik, amennyit akarnak ezért az ajándékért!"* Így tért vissza a hírmondó övéihez. Árpád pedig ezenközben a hét vezérrel bejött Pannoniába, de nem vendég módra, hanem hogy örök jogon birtokukba vegyék a földet. Ekkor más hírmondót küldöttek a fejedelemhez, ily követséget bíztak rá: *"Árpád üzeni neked népével együtt ezt: Meg ne állj tovább semmiképpen azon a földön, amelyet megvettek tőled, mert a te földedet megvették a lóért, a fűvet a kantárért, a vizet a nyeregért. Te pedig inséges és fősvény lévén, zálogba engedted nekik birtokodat, a fűvet és a vizet."* Amikor a fejedelem meghallotta a követséget, elmosolyodva mondá: *"Azt a lovat bunkósbottal leüssék, kantárszárát a mezőre kivessék, arany nyergét a Dunába süllyesz-
szék!"* Felelte rá a hírmondó: *"Mi kárunk lesz ebből, uram? Ha a lovat megölöd, ebeinket eleséggel látod el; ha a kantárt a fű közé kiveted, szénakaszáloik az arany kantárt meglelik; ha a nyeret a Dunába süllyeszted, halászaik az arany nyeret a partra kivetik és haza is elviszik. Ha tehát a föld, a fű, a víz az övék: minden az övék."* Ennek hallatára a fejedelem hamar összegyűjtötte seregét, félve a magyaroktól, segítséget kért hát barátaitól, mindezekkel egyesülve elébük ment. Amazok közben a Duna közelébe értek, és a gyönyörűséges mezőn, hajnal hasadtával csatát kezdtek. Az Úr segedelme a magyarokkal volt, akik elől a sokszor említett fejedelem futásnak eredt. A magyarok a Dunáig üldözték, féltében a fejedelem ott a Dunába ugrott, és a sodró vízben elmerült. Visszaadta hát az Úr a magyaroknak Pannoniát, miképpen Mózes idejében visszaadta Izrael fiainak örökségül az amorreusok királyának, Seonnak földjét és Kánaán minden országát. Minthogy pedig ez az Árpád kapitány különös méltóságban állt vala Szittyaországban, szokása lévén az ő nemzetségének szittya törvény és hagyomány szerint, hogy egyedül járt a hadba indulóknak előtte, a visszavonulóknak pedig mögötte: mondják, ezért ő, a többi, Pannoniába tartó kapitány előtt is elsőként lépett e földre. Mikor hát Árpád a többi magyarokkal – miképpen fentebb elmondottuk – legyőzte és megölte Szvatoplukot, tábornokot Fehérvár közelében a Nyék hegyén; ezt a helyet választotta magának először Árpád Pannoniában, ezért alapította ennek közelében Fehérvár városát Szent István király, aki őtöle eredett.

A MÁSODIK KAPITÁNY

(29.) A második kapitány Szabolcs volt, tőle származott Csák nemzetsége; mondják, ama mezőségen és helyen telepedett meg, ahol most Csákvára fekszik pusztultan. Ezt a várat Szabolcs kapitány alapította, halála után azonban Csák atyafiságával és családjával a maga nevére nevezette; előbb ugyanis Szabolcs várnak hívták. Szár László fiai, András, Béla és Levente idejében ezt a várat a magyarok egyetértő akarattal rontották le.

A HARMADIK KAPITÁNY

(30.) Gyula volt a harmadik kapitány; tőle ered László fia Gyula. Nagy és hatalmas vezér volt ez a Gyula; vadászat közben Erdőelvében nagy várost talált, melyet hajdan a rómaiak építettek. Volt neki egy Sarolt nevezetű gyönyörű szép leánya, akinek szépségéről sokáig beszéltek a tartománybeli vezérek; Beliud, aki Kulán földjét bírta, oly tanácsot és segítséget adott Géza fejedelemnek, hogy ez vette el Saroltot törvényes feleségül. Beliudnak meg Kulán adta saját leányát, hogy harcoljon az ő fivére, Keán ellen. Halála után e Kulán földjét Beliud örökölte. Utóbb Gyula sokszor ellenségeskedett a Pannoniában lakó magyarokkal, ezek megnehezteltek rá, majd Szent István király Pannoniába vitette. De az nem ez a Gyula kapitány volt, hanem utána a harmadik.

A NEGYEDIK KAPITÁNY

(31.) A negyedik kapitány neve Kund volt, akinek fia Kusid és Koppány; a Nyír mellett ütött tábort, ahol a keresztség fölvétele után monostort alapítottak.

AZ ÖTÖDIK KAPITÁNY

(32.) Az ötödiket pedig Lélnék hívták: ez a messiánusokat (morvákat), illetve cseheket elűzte Galgóc vidékéről, mondják, hogy sokáig ott táborozott. Tőle származik Szoárd nemzetsége vagy törzsöke.

A HATODIK KAPITÁNY

(33.) Vérbulcsú volt a hatodik kapitány neve, aki hír szerint a Balaton táján ütötte fel a sátorfáját.

A HETEDIK KAPITÁNY

(34.) A hetedik kapitányt Örsnek hívták. Az ő nemzetségének helye a Sajó körül volt.

(35.) A többi nemzetségek pedig, melyek eredetre egyenlők és velük hasonlatosak, tetszésük szerint szereztek maguknak szálláshelyet. Ha tehát némely kódexben az van, hogy Pannoniába ez a hét kapitány jött be, és Magyarország csupán általuk keletkezett: honnan jön hát Ákos, Bor, Aba és a többi nemes magyar nemzetsége? Hiszen Szittyaországból származnak, nem vendégjövvények! Csupán azt tudják okul felhozni, amit a köznép mond: Hétmagyar. Ha tehát családotul csupán heten voltak magyarok, és nem szólhatnánk több családról, feleségekről, fiakról, leányokról, szolgákról és szolgálókról: ennyi családdal hogyan foglalhattak országot? Távol legyen ez!

(36.) Történt azután Taksony idejében, hogy a magyar sereg Gallia felé indult zsákmányszerzésre. Mikor azután visszatérőben átkeltek a Rajnán, három részre oszlottak: kettő tisztesség nélkül, egy tisztességgel érkezett vissza Magyarországra. Mert a thüringiai Eisenach városánál a szász herceg hét kivételével valamennyi magyart megölette. Hetet megtartott közülük és fülüket levágva küldte őket vissza Pannoniába. *"Menjetek magyarjaitokhoz – mondotta –, és ilyenformán mondjátok el nekik, többé ne jöjjenek e gyötrelmek helyére!"* Két rész pedig behatolt Svábsországba; meghallották, mi történt társaikkal, atyafiságukkal, felhagytak a svábföldi zsákmánylással, és aki elébük került az Iller folyamától a Sár; illetve Lajta folyóig, leölték, akár ember volt, akár barom. A hét fületlen magyarra pedig, amiért élve tértek vissza és nem választották társaikkal együtt a halált, mondják, a község ilyen ítéletet tett: elveszítették mindenüket, ingatlanukat és ingóságait, feleségüktől, gyermekeiktől elválasztották őket, és elküldték gyalogszerrel, saru nélkül, minden tulajdon holmi nélkül, rászorították őket, hogy világéletükben mindig együtt járjanak koldulva sátorról sátorra. E szégyen miatt Lázároknak nevezték ezt a

hetet, ezeket az elítélteket emlegeti így a nép, nem pedig ama hét első kapitányt. Egyébként a világ embereinek az a sajátsága, hogy jobban tetszik hívságuknak mások dicséreténél az, amit önmagukról felhánytorgatnak: ezért ama hét kapitányok dalokat költöttek önmagukról, az evilági dicsőség okáért maguk közt énekelgették, hogy emlegessék nevüket, hogy ennek hallatára maradékuk hivalkodhassék a szomszédok és barátok között. Bizonyos tehát, hogy nemcsak hét kapitány hódította meg Pannoniát, de más Szittyaaországból jött nemesek is. Ezért tehát másoknál jobban lehet tiszte]ni bennük a hatalmat meg a méltóságot; a nemességet azonban csak egyenlőképp. (37.) Minthogy azonban ezen időben vannak vendég jövevények, akiknek nemessége egyenlő a magyarokéval, kérjük: hogyan van ez? Hát nem volt elég a magyarok száma Pannonia betöltésére? Mert egyebek közt Géza fejedelem isteni jóslattól megintetve, keresztény hitre kezdte téríteni a magyarok nemzetségét; és amidőn intelmekkel őket meg nem téríthette, mert teljességgel hódoltak a pogány szertartásoknak, kénytelen volt némelyeket fegyverrel elnyomni, többen lévén a hit elenei, mintsem követői; hogy ezt megtehesse, hírül kellett adni szándékát a keresztény királyoknak és fejedelmeknek. Kívánságának hallatára nemcsak segítséget küldöttek, de személyesen is eljöttek, mert a magyarok kegyetlensége igen ártalmukra és veszedelmükre volt.

TATA NEMZETSÉGÉRŐL²²

(38.) Elsőnek Deodatus jött be az apuliai sanseverinói grófok nemzetségéből, ő alapította és szerelte fel a tatai monostort. Szent Adalbert prágai püspökkel együtt ugyanis ő keresztelte meg Szent István királyt; ezért adta annak a monostornak a Tata nevet, mert Szent István király tiszteletből nem nevezte őt nevén, de tatának hívta; ki is veszett Deodatus neve, de megmaradt Tata; ezért nevezik így ama monostort is. Pannoniában nincsen nemzetsége, mert bár feleséges volt, maradék nélkül végezte életét.

²² Az itt felsorolt nemzetségek rövid története a történeti tényekkel többé-kevésbé megegyezik. A krónikás célja – aki ez esetben Kézai Simon volt – mindössze csak annyi, hogy a XIII. században szereplő birtokos nemzetségek elhelyezését az *"ország krónikájában"* valamiképpen indokolja.

HENRIK FIAINAK NEMZETSÉGÉRŐL

(39.) Azután Németországból Wolfger jött öccsével, Henrikkel, háromszáz páncélosnak való csataménnyel és negyven páncélos vitézzel; a hainburgi grófok közül valók. Géza fejedelem Küssén hegyét adta neki, és a Győr melletti szigetet örök szállásul, ahol is favárat épített, ama hegyen pedig klastromot is rakatott, ott van eltemetve. Tőlük származik a Héderiek nemzetsége.

A NÉMETORSZÁGBÓL JÖTT VENCELLIN NEMZETSÉGE

(40.) Lejött Bajorországból Vencellin is, a wasserburgi, aki Szent Istvánnal Somogyban megölte Koppány vezért; ama napon ugyanis ő volt a sereg kapitánya. Tőle a Semzetség kezdete és eredete.

HONT ÉS PÁZMÁNY NEMZETSÉGE

(41.) Ama napokban jött Hont és Pázmány is, akik Szent István királyt a Garam folyónál német módra karddal felöveztek. Nemzetségeik neve ugyanaz, mint az övék. Géza fejedelem ez ispánokban lelt segítséget, de még inkább Istenben; fia Szent István király némely lázadókat a fegyverek okozta ijedelemmel, sokakat a maguk akaratából tért a keresztségre. Géza fejedelem, valamint fia bőséges, nagy örökséggel gazdagította ez ispánokat szolgálataikért, ami most is nyilvánvaló. Idők folyamán házasságkötések által ezek elkeveredtek a magyarokkal. Az ő tanácsukkal és segítségükkel kerekedett a király a magyarok fölé; sok nemes magyar jutott csúf szolgaság ra, akik Koppány vezérhez húztak, a keresztséget és a hitet megvetették. Azt ítélték ugyanis nemesebbnek a méltóságok viselésére, aki hamarabb csatlakozott a keresztény hithez.

BÓT NEMZETSÉGE

(42.) Bót nemzetsége, amelyből altenburgi Konrád származott, András király fiának, Salamon királynak idejében jött Pannoniába. Ezt Emestnek hívták, csak azért kapta a Bót nevet,

mert Konrád császár és András meg Salamon királyok közt követ volt. Bót ugyanis németül ugyanazt jelenti, mint latinul nuncius (küldött). (43.) Merse és Gergely francia nemzetség, a Cornunak nevezett Vilmos atyafiságából. (44.) Kökény és Rénold spanyol eredetűek; Margit királynéval, Szár László fia, Béla király nejével jöttek Pannoniába. E Béla király első felesége ugyanis lengyelországi származású volt. (45.) Gutkeled nemzetségéről sokat beszélnek, bizonyos azonban, hogy Péter király hozta be őket segítségül, amikor Henrik császárhoz menekült. A svábországi Stauff várából eredtek, ahonnan Frigyes császár is származik. Ez a nemzetség Svábország főembereiből való, örökségükre ugyan szegények, de említett hazájukban derék, hatalmas emberek. Gutkeled nemzetsége Salamon király, László és Géza hercegek idejében emelkedett fel. E nemzetség ugyanis akkor két részre szakadt, egyik a hercegekkel tartott, másik Salamonnal; kiváltképpen Videt emlegetik ebből a nemzetségből, akit – mint mondják – Salamon magasztalt fel.

OLIVÉR ÉS RÁTOLD NEMZETSÉGE

(46.) Ezek után Kálmán király idejében jöttek Apulia országból Olivér és Rátold. Casertából eredtek. (47.) A Zsámbokiak Franciaországból származnak, a champagne-i grófoktól.

A NÉMETORSZÁGI HERMAN NEMZETSÉGE

(48.) Herman nemzetsége Gizella királynéval jött be; nürnbergi szabad emberek, örökségüket tekintve szegények.

BUZÁD NEMZETSÉGÉRŐL KELL SZÓLNUNK

(49.) Buzád nemzetségéről kell szólnunk: ezt a nemzetséget István király, II. Béla fia hozta be Magyarországra, hogy a nevezett király segítségére legyen. Az orlamundi grófokból valók. Hadolchnak hívták azt, aki először jött, fia ugyancsak Hadolch meg Arnold; tőlük ered Buzád bán. Itt ugyanis nem tudták ki-mondani: Hadolch, hát hasonlatosan mondták: Haholt. Más egynémely nemzetségekkel együtt a Csák nemzetség összeeskü-

dött ama király ellen: mondják, hogy a vezetése alatt álló katonasággal Haholt törte le őket.

KELED NEMZETSÉGÉRŐL

(50.) István, László és Gergely fiainak Keled nemzetsége Meissen tartományából ered. István ugyanis a meisselli örgróf hűgának s Herfold grófnak fia volt. Frankfurtban, ahol ünnepélyes udvart tartottak, hogy ő meg mások császárt válasszanak, megölte a thüringiai tartománygrófot; a német fejedelmek azt ítélték róla, hogy ő is megölessék, ezért II. Béla fia, Géza király napjaiban bejött Pannoniába hatvan páncélos lovassal; a nevezett király ünnepélyesen fogadta, széles, dús birtokokat adott neki, minthogy híre volt, ha Meissen vidékére megy, törvényen kívüli állapot büntetésébe esik.

(51.) A Bajót nevű nemzetség Sambergből jött be Pannoniába.

SIMONRÓL ÉS MIHÁLYRÓL

(51.) Simonnak és öccsének, Mihálynak nemzetsége, melyet Martonfalvainak hívnak, III. Béla fiának, András királynak idejében jött be Spanyolországból. Ennek a nemzetségnek sok vára volt Spanyolországban, egyiket pedig, a legjobbat, Bojótnak hívták. E Simon nagyapja sok esztendeig viszálykodott az aragón királlyal, végre a király elfogta, és börtönbe vetette; ettől Simon gróf és Bertram megijedt, eljöttek hát Magyarországra az előbb említett András király második feleségével, aki Campaniából származott. Spanyolországban egyetlen nemzetség sem merészel sást hordani címerében, csak Simon és Mihály: éspedig azért, mert a tuniszi szultán seregét, mikor az Majorca és Minorca szigeteit hajókkal megtámadta és a hajóhadat elfogta, az aragón király többi lovagja pedig nem bírta vele, hír szerint az ő nemzetségük verte ki. Ezért a király és a lovagok gyülekezete elhatározta és elrendelte, hogy korábbi címerpajzsuk helyett, amely addig csak piros volt, minden ábrázolat nélkül, sást hordjanak.

KÜLÖNFÉLE NEMZETSÉGEK BEJÖVETELE

(53.) jöttek azután Magyarországra mind Géza király és Szent István király idejében, mind más királyok napjaiban csehek, lengyelek, görögök, spanyolok, izmaeliták vagyis szaracénok, besenyők, örmények, szászok, thüringiaiak, meisseniek és Rajna vidékiek, kunok, latinok, akik hosszabban időzván az országban, ámbár nemzetségük ismeretlen volt, a magyarokkal mindenféleképpen házassági összeköttetésbe keveredve, ugyanolyan nemeséget és szállást nyertek.

A TAKSONY FEJEDELEM IDEJEBELI ESEMÉNYEK TÖRTÉNETE

(54.) Miután – mint fentebb elmondottuk a magyarok megölték Szvatoplukot, letelepedtek Pannoniában, hat esztendeig fegyvereik és lovaik jobbításáról gondoskodtak. A hetedik esztendőben azután kegyetlenül megrabolták Morva- és Csehországot, hol abban az időben Vratiszláv herceg uralkodott.²³ Győzemesen tértek meg onnan, ama herceggel fegyvernyugvást kötöttek, egy esztendeig pihentek. (55.) Ezek után ellenség módjára Karintiába törtek; Laibach vára táján a meráni herceg, Gottfried nevezetű, meg Eberhard karintiai herceg, valamint Gergely aquilejai pátriárka siettek elébük; kegyetlenül harcoltak, és ámbár sok magyar esett el, a magyarok mégis megölték mindkét herceget, míg a pátriárka futással menekült. Azután Karintiát, Krajnát, Stiriát végigzsákmányolva, nagy prédával tértek haza. (56.) Meghallotta Konrád császár, hogy a magyarok betörték birodalma területére, és megölték ama hercegeket, elhatározta, hogy Magyarországra megy; kijött Itáliából, eljutott a sváb Augsburg városába, hogy onnan Pannoniába szálljon le és megtámadja a magyarokat; eközben azonban a rómaiak közt belső háborúság támadt, ezért vissza kellett fordulnia. Ezalatt a magyarok nem mozdultak, és három évig sehová sem törtek.

²³ A valóságban a morvaországi hadjárat a X. század első éveiben történt. Különben a kalandozó hadjáratok előadásában szereplő személynevek nagy része általában a későbbi történelemben szereplő személyek neveivel azonos.

A MAGYAROK PUSZTÍTJÁK BULGÁRIÁT

(57.) A negyedik esztendőben azután a magyarok betörték Bulgáriába. számtalan sok kincset és fegyvert hoztak onnan. elfoglalták váraikat. elpusztították városaikat. Ezeket Isten akaratából most is bírják és hatalmuk alatt tartják.

(58.) Miután ezeket az országokat legyőzték, Friulin át a lombard örgrófságba törtek, ahol tűzzel-vassal emésztették el Padova városát. Onnan Lombardiát bejárták, megölték Vercelli város püspökét. Lindwardot, Károly császár nagy hűségű tanácsosát. egyházából nagy-sok kincset raboltak, majdnem egész Lombardiát kifosztották és nagy zsákmánnyal. győzedelmesen tértek meg Pannoniába. (59.) Ezután tíz esztendeig nyugodtak; a tizenegyedikben feldúlták Szászországot. Thuringiát. sváb földet. a keleti frankokat vagyis a burgundokat; midőn megrakodva visszatérőben voltak, a bajor határnál, Abach vára közelében, a Dúnánál hirtelenül német sereg támadt rájuk. A magyarok csúnyán megszalasztották őket, közülük sok ezret leöltek. Ebben a csatában háromezer magyar veszett el; akik túléltek, hazatértek; tizenhat esztendeig nem mozdultak ki Magyarországból.

UL ÉS BULCSÚ KAPITÁNYOK HALÁLÁRÓL

(60.) Midőn I. Konrád uralkodott Németországban. a tizen-nyolcadik esztendőben kiszálltak a magyarok, elpusztították Németország egyes részeit és Augsburg városához értek. Ulrik püspök a polgárokkal és a sváb főurakkal védekezett, de a magyarok ostromolták a várost, megátalkodottan nem akartak a város alól tágitani; ezért hát a védők követeket küldöttek az említett császárhoz, siessen hamar a város segítségére; a császár ezt nem is mulasztotta el. A magyarok vigyázatlanul jártak el a város vívása közben, a német és itáliai sereg váratlanul rontott rájuk; akkor se futhattak volna, ha akarnak: egyfelől akadályul volt a Lech folyó, mely ama napokban a patakoktól csodálatosan megáradt, másfelől az említett seregek vették körül őket, akár a fal. Megszorította tehát őket az ellenség, egy részüket elfogta, másokat kegyetlenül levágott. Elfogták ezen a helyen Lélt és Bulcsút, a jeles kapitányokat, s a császár színe elé vezették őket. Megkérdezte a császár, miért olyan kegyetlenek a keresztényekhez. Felelték: „*Mi a ma-*

gasságbeli Isten bosszúja vagyunk, ő küldött minket rátok ostorul; ha abbahagyjuk üldözéseket. akkor elfogtok és megöltök bennünket." Mondotta a császár: *„Válasszatok magatoknak olyan halált, amilyent akartok."* Szólott erre Lél: *„Adjátok ide kürtömet! Hadd fújjam meg előbb, aztán felelek,"* Odaadták kürtjét, s amikor neki-készült a kürtfúvásnak, a császár közelébe lépett, s állítólag oly erővel vágta homlokra a császárt, hogy a kürt eltört, a császár pedig belehalt ebbe az egyetlen ütésbe; mondotta neki Lél: *„Előtem jársz, és szolgálám leszel a másvilágon!"* Azt hiszik ugyanis a szittyák, hogy akiket életükben megöltek, a másvilágon nekik szolgálnak. Nyomban lefoglák, és Regensburgban bitófán végezték ki őket.

(61.) Egy másik magyar sereg Augsburg városától távol táborozott, jó negyvenezer fegyveres férfiú volt benne; meghallották, milyen keményen megszorították, elfoglák, megölték társaikat: visszavonultak valami szigetre, és lesték, mikor oszlik meg a császár serege; mikor azután a császár hadinépének nagyobbik fele a Rajna felé indult, a magyarok a mezőségekben körülvették, s azután nyilazással először lovaikat ölték meg, naphosszat sem megállni, sem megfutni nem engedték őket, Végre is, miután nem mozdulhattak, megadták magukat: ezekkel váltották meg Regensburgban fogva tartott társaikat. Ilyen szerencsés eset után felégették a fuldai monostort, sok aranyat szedtek föl benne; azután átkeltek a Rajnán, tüzzel-vassal dúlták a lotaringiai hercegséget, majd Strassburg körül – melynek latin neve Argentina – csatában elfoglák Eckhard lotaringiai herceget és a segítségére siető Berthold brabanti herceget, és lenyakzták őket. Majd dühödten nyomorgatták Galliát, vadul kegyetlenkedtek az Isten egyházával, pusztították Metz, Trier és Aachen vidékét; azután karddal nyitottak maguknak utat a meredek Szenon-hegyeken és az örökös Mars népein keresztül. Ott Susa és Torino városait rombolták le, áthattoltak a nevezett hegyeken, s amikor Lombardia síksága tárult szemük elé, sebes nyargalvást szinte az egész tartományt feldúlták; így tértek meg diadallal saját országukba.²⁴

²⁴ A krónika e részének szerzője különböző években végbement eseményeket vont össze előadásában. – A Szenon-hegyek: az Italiát északnyugatról határoló Alpok és a Marseille-ig (Marsilia) terjedő dél-francia partvidék.

A MAGYAROK LEGYŐZIK A GÖRÖGÖKET

(62.) Kiszállván a huszonegyedik esztendőben, bementek Bulgáriába, onnan pedig Drinápolyhoz jutottak, elfoglalták, végül Konstantinápoly alatt megültek. Mialatt a magyarok ezt a várost ostromolták, egy görögöt küldtek ki a városból, akkora volt, mint egy óriás; azt kívánta, két magyar keljen vele birokra, mondván, ha le nem győzi mind a kettőt, a görög császár adófizetője lesz a magyaroknak. Módfelett bosszantotta ez a magyarokat, majd találtak számára ellenfelet; ez kiállt a görög elébe, és így szólt: *"Nevem Botond, igaz magyar vagyok, legkisebb a magyarok között; végy magad mellé még két görögöt: egyiknek legyen gondja kiszálló lelkedre, a másik pedig temesse el testedet, mert egészen bizonyos, hogy népem adófizetőjévé teszem a görög császárt."* Ekkor a magyarok Apor nevű kapitánya, akit a község akarata állított a sereg élére, megparancsolta Botondnak, menjen a város érckapuja ellen, és mutassa meg a kapun erejét a bárdal. El is ment a kapuhoz, és mondják, akkora csapást mért a kapura, és olyan lyukat vágott rajta, hogy a nyíláson egy ötesztendős gyermek kényelmesen ki-bejárhatott volna. Mialatt a magyarok és a görögök szeme láttára így cselekedett, a város kapuja előtt a viaskodásra való tért is elkészítették; csak rövid ideig tusakodtak: a magyar úgy vágta földhöz a görögöt, hogy azon nyomban kiadta lelkét. A görög császár a város falán állott nejével; ezt a tettet, ezt az esetet roppant nagy szégyennek tartották, el is fordították ábrázatukat, és visszatértek a palotába; mikor azonban a magyarok az adót követelték, amiért a küzdelmet megvívták, az adókövetelésre a görög császár csak nevetett; erre a magyarok abbahagyták a város vívását, elpusztították egész Görögországot; aranyat, drágaköveket, gyöngyöt, barmot zsákmányoltak onnan töméntelen számban, így tértek meg saját földjükre. Mondják, hogy a magyar község kapitányai, vagyis vezérei alatt ilyeneket és más efféléket cselekedett Taksony vezér idejéig.

SZENT ISTVÁN ELSŐ MAGYAR KIRÁLY SZÜLETÉSE

(63.) Taksony pedig nemzette Gézát és Mihályt, Mihály meg nemzette Szár Lászlót és Vazult. Géza pedig isteni jóslat által intve nemzette Gyula leányától, Sarolttól²⁵ az Úr megtestesülésének 969-ik évében Szent István királyt, miképpen meg van írva a boldogságos István király legendájában. István király több fiakat nemzett, többek között volt azonban egy Imre nevű fia, akit szeretett az Isten, és tiszteltek az emberek, áldott az ő emlékezete. Isten kifürkészhetetlen végezése folytán elragadta a halál, hogy a *"gonoszság meg ne változtassa lelkületét, és hamis képzetek meg ne csalják elméjét"* – miképpen a *Bölcsesség Könyve* írja a korai haláláról. De ne tegyük, ami már téve van, és ne adjuk elő, ami már előadatott: így hát nem írjuk le, hány és minő virtusokkal ékeskedett és mily buzgó volt Isten szolgálatában Krisztus szent hitvallója, Imre herceg. Aki ezt tudni kívánja, teljességgel megértheti a boldogságos hitvalló legendájából az ő szent társalkodását. Röviden és sommásan mi csak azt akarjuk inkább megírni, amit más írók el mellőztek.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY HARCA KOPPÁNY VEZÉR ELLEN

(64.) Már kora ifjúságában dicső hadat viselt Szent István király a vitéz és hatalmas Koppány vezér ellen. Koppány pedig Szár Zerind fia volt és már Szent István király atyja, Géza vezér életében vezérséget viselt; Géza vezér halála után Koppány vezér Szent István király anyját vérfertőző házasságra kívánta, meg akarta ölni Szent Istvánt, hogy vezéri részét a maga hatalma alá hajtsa. Somogyi vezér volt.²⁶ Szent István király azonban össze-

²⁵ Sarolt, annyi mint *"fehér menyét"*, az erdélyi fejedelem leánya, Géza fejedelem felesége volt. Fiuk, István viszont Gizellát vette feleségül, Henrik bajor herceg leányát. Gyermekei közül, akik többen voltak, forrásaink csak Henrik, (Imre) és Ottó nevét őrizték meg.

²⁶ Koppányt krónikáink Somogy urának nevezik, nemzetsége a Vérbulcsú-nem, a nomád államszervezet idejében még a főbírói tisztséget töltött be. Az István király által elkezdett új államszervezés tehát a törzs lényeges jogait érintette, Koppány maga pedig Sarolt kezével, aki özvegyé lett, magának

hívta főembereit, és Szent Márton hitvalló közbenjárása által kérte az isteni irgalmasság segítségét. Majd összegyűjtötte seregét, és az ellenség elébe indult; a Garam folyó mellett öveztek fel először karddal; itt testi épségének őrizetére két főembert rendelt, Hontot és Pázmányt; az egész sereg fejedelmévé és vezérévé pedig német származású vendégét, Vencellint tette meg. Megkezdődött a csata, mindkét részen sokáig és vitézül folyt a viadal; de az isteni irgalmasság segítségével Szent István vezér nyert dicső diadalt. Ebben a harcban Vencellin ispán megölte Koppány vezért, ezért téres jószágokkal jutalmazta őt meg Szent István, aki akkor még vezér volt. Koppányt pedig Szent István négyre vágatta: egyik részét elküldte az esztergomi, a másikat a veszprémi, a harmadikat a győri kapuhoz, a negyediket Erdőelvébe. Szent István vezér ekkor fogadalmat tett Istennek, ezt hűséggel be is váltotta: elrendelte ugyanis, hogy mind a Koppány vezér földjén lakozó népség gyermekeiből, terméséből és barmaiból örök időkre tizedet adjon Szent Márton klastromának. Az említett Vencellin azután Rádit nemzette, Rádi pedig nemzette Miskát, Miska nemzette Koppányt és Mártont.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY HARCA GYULA ERDÉLYI VEZÉRREL²⁷

(65.) Miután Szent István méltónak találtatott és isteni rendelésből elnyerte a királyi fenség koronáját, híres és nyereséges háborút viselt Gyula nevezetű anyai nagybátyja ellen, aki amaz időben az egész Erdőntúli országot a maga hatalmával kormányozta. Az Úr 1002-ik esztendejében tehát Szent István király elfogta Gyulát, feleségével és két fiával együtt és átküldte őket Magyarországba. Ezt azért cselekedte, mert bár Szent István király

a legfőbb hatalmat szerette volna megszerezni. Ez a kettős ok készítette őt lázadásra.

²⁷ Koppány legyőzése után a másik nagy vetélytárs, a szintén rokon Gyula erdélyi fejedelem ellen fordult az államalkotó király. A kegyetlen küzdelemben szerzett zsákmányból építette azután árkádós családi monostoregyházát – temetkező helyét –, a székesfehérvári királyi bazilikát. A királynak és családjának ragaszkodása ehhez a nemzetségi szentélyhez egészen a XVI. századig átöröklődött.

sokszor megintette, mégsem tért a keresztény hitre, s nem nyugodott, hanem folyvást igaztalanul zaklatta a magyarokat. Gyula tágas, nagy gazdagságú országát Szent István egészen Magyarországhoz csatolta. Ezt az országot – melynek magyar neve Erdőelve igen sok folyó öntözi, melyeknek fővenyében aranyat lelnek, és ennek a földnek aranya igen jó.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY HARMADIK HÁBORÚJA: KEÁN VEZÉR ELLEN

(66.) Ezután seregét a bulgárok és szlávok vezére, Keán ellen indította. Eme népek olyan helyen laknak, melyek természeti fekvésük szerint igen erősek: ezért sok fáradságába és harci verejtékébe került, míg a nevezett vezért végre legyőzte és megölte. Fölbecsülhetetlen mennyiségű kincset szerzett. kiváltképpen aranyat, gyöngyöt és drágaköveket. Ide helyeztette egyik dédapját, név szerint Zoltánt, aki utóbb ama erdélyi részeket örökös tartományként bírta, ezért köznyelven erdőelvi Zoltánnak nevezték. Elélt a szent király idejéig és igen öreg ember volt, ezért tette őt a király a gazdag nemzetek fölé. Ebből a sokféle kincsből Szent István király felette meggazdagodott, dússá tette a maga alapította fehérvári bazilikát, ellátta arany oltárokkal, kelyhekkel és keresztekkel, színaranyból szőtt, drágakövekkel kirakott főpapi öltözetekkel. Szertartási edényekkel és egyéb szükséges szerekkel ugyanazon bazilikát, valamint Isten más egyházait is megajándékozta királyi bőkezűséggel. Egyebek közt adott ennek a fehérvári egyháznak némely örök emlékezetre méltó adományokat, mégpedig két racionálét [püspöki vállruhát], mindkettő szegélyébe hetvennégy márka színtiszta arany volt beleszőve, meg drágakövek; Szent István király kérésére a római szentegyház pápája, a szentséges Benedek ennek oly tekintélyes kiváltságot adott, hogy bárki magára ölti mise végzése közben. érvényesen felkenheti, megkoronázhatja és karddal övezheti a királyt. És minthogy ez a Gyula gonoszul szerezte pénzét, az egyház sok tűzvészt szenvedett. Ebben az egyházban kereszteltette meg, akarata ellenére, nagybátyját családjával együtt, de azután oly tisztességgel tartotta, mintha apja lett volna. A szent király felesége pedig, Gizella királyné a megnevezett egyházat módfelett gazdagította arany keresztekkel,

kannákkal, oltártáblákkal, kelyhekkel, gyöngyökkel és ékességekkel.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY ÓBUDÁN TEMPLOMOT ÉPÍT A KANONOKOKNAK

(67.) Az Óbudának nevezett városba ért ezután a szent király. fiával, Szent Imrével és a királynéval. És midőn itt nem talált semmi Krisztusban kegyes művet, melyben dicsérhetnék a mindenség alkotóját, a szentséges király a város közepén azon nyomban nagy monostort kezdett építtetni Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére a bulgárok és szlávok vezérének kincseiből, Keánéből, akit megölt. Nagy jószágokkal tette dússá és a római egyházakéhoz hasonló szabadsággal ruházta fel a római Curia tiszteletére, melyet testi valóságában meglátogatott.²⁸ Midőn ezt építették, a kőfaragómestereket Görögországból hozták és a szentséges király a királynéval ájtatosság okából ott tartózkodott. A királyné ezután keresztek, táblákat és ékességeket készített. Belekezdték a nagy műbe, de bár sok esztendeig dolgoztak rajta, nem fejezhették be azt a monostort Szent István király életében; úgy akarta Isten, hogy sok idő múltán a boldogságos István király unokája, Szent-séges László király fejezze be a munkát, hogy tudniillik beváltsa ősenek fogadalmát, miképpen alább majd bővebben elmondjuk. Szent István király szokása jobbára az volt, hogy évenként legalább három ízben látogatta meg a maga alapította egyházakat, és midőn elérkezett egy ilyen egyházhoz, először is meglátogatta mind az oltárokat, mindegyiknél imádkozott, majd kimenvén, körüljárta az egész templomot, gondos szemmel és apróra megvizsgálta a falak és a tetők hibáit, repedéseit, nyomban elrendelte a tatarozást, és addig el nem távozott a városból, illetve faluból, míg a javítást nem látta. Megértvén ezt Gizella királyné, midőn Magyarországon valamely egyházhoz elérkeztek, maga elé hozatta mind az Isten házában levő fölszereléseket, és évenként kijavított minden javítani való gyolcsot, bársonyt és szövetholmit. Fiuk, Szent Imre a maga bíbor öltözeteit tette le az oltár elé oltár-

²⁸ Az óbudai káptalan alapítás-története minden jel szerint egy későbbi – XII. század végi – betoldás azzal a céllal, hogy az óbudai káptalannak a fehér-váriéhoz hasonló jogállást biztosítsanak.

terítő céljára, miképpen mai napig meggyőződhetünk erről a királyi egyházakban. Szent atyja aranyos erszényt hordott övén, telve színezüst dénárokkal, és midőn szegényt látott, nyomban oda ment és saját kezével gondoskodott róla: ezért van mai napiglan Magyarország szeme előtt az a könyörületes jobb kéz testi valóságában.

KÖZBEN TÖRTÉNT DOLGOK

(68.) Az Úr 1022-ik évében számos helyen sok nagy tűzvész támadt; igen nagy földindulás is volt, május tizenkettedikén a nap tizedik órájában, az Úr mennybemenetele utáni pénteken; június 22-én mintegy két nap látszott az égen.

SZENT IMRE HERCEG HALÁLÁRÓL ÉS VAZUL SZEMÉNEK KITOLÁSÁRÓL

(69.) Miután az. Úr dicsőségessé tette az ő irgalmát Szent István királyban, kardjának színe elől megfutamította a királyokat, mind a körül fekvő nemzetek fejedelemségeit és hatalmasságait alávetette uraságának: Szent István király úgy tervezte és szilárdan elhatározta, hogy az evilági dicsőség minden pompáját félreveri, azideig tartó királyság koronáját leteszi, és egyedül Isten szolgálatának szenteli magát. Elhagyja a külső gondokat, csöndes békességben. szemlélődésben tölti életét; a királyi föntség koronáját pedig fiának. Imre hercegnek akarta adni, aki szentséges erkölcsökkel volt megáldva. Szent Imre herceg ifjúsága virágjában volt, isteni ajándokok a közönséges emberi természet fölé magasztalták, fel volt ruházva az igazság, bölcsesség, vitézség, mérséklet, okosság, tudomány, szelídség, irgalmasság, jóság, bőkezűség, alázatosság és türelem erényeivel. ékes volt a katolikus élet meg a közügyek intézésének virtusaival is, hasonlóan atyjához Szent Istvánhoz. Midőn tehát a szentséges atya át akarta adni fiának a kormányzás gondját és az országlás terhét. Szent Imre herceg hirtelen halállal még előbb meghalt.²⁹ Siratta őt Szent István

²⁹ Imre (lat. Emericus), István és Gizella egyetlen életben maradt fia a kereszt-ségben – középkori szokás szerint – anyai nagyatyjának, Henrik bajor hercegnek nevét nyerte. Magyarul talán kezdettől fogva Emrechnek nevezték,

király és egész Magyarország vigasztalhatatlan, nagy sírással. A keserves, nagy fájdalom beteggé tette Szent István királyt, súlyos kórságba esett; hosszú napok után is csak alig érte meg egészsége javulását, de régi épsége nem tért vissza soha többé. Gyötörte a lábfájás; szomorúság, jaj gyötörte, kivált, amiért atyafiságában nem látott senki olyast, aki az ő halála után keresztényi hitben tartsa meg országát. Mert a magyar nemzet inkább hajlott a pogány szertartásokhoz, mint Krisztus hitéhez. Ezenközben testi ereje megfogyatkozott, érezte, hogy nagy bágyadtság nyomja: sietvést elküldötte Buda nevű követét, Egyrőt fiát, hozza ki a nyitrai börtönből nagybátyja fiát. Vazult, akit a király ifjúi kicsapongása és oktalansága miatt záratott el, hogy megjavuljon; vezesse hozzá, hogy mielőtt meghal, királlyá tehesse. Meghallotta ezt Gizella királyné, tanácsot tartott Budával, ezzel az alávaló emberrel és nagy hamarsággal elküldötte követét, név szerint Seböst. ugyanannak a Budának fiát abba a börtönbe. ahol Vazult őrizték. Sebös tehát megelőzte a király küldöttét, kitolta Vazul szemeit és ólmot öntött fülének üregébe – majd Csehországba menekült. Utána megérkezett a király küldötte, látta a megvakított szeműt, és azon módon, sebesülten vezette a királyhoz. Látta Szent István király, milyen nyomorúságosan megcsönkítetták, keservesen sírni kezdett, de nyomta a betegség terhe, és így nem adhatta meg a gonosztevőknek méltó büntetésüket. Magához hívta tehát unokaöccsének, Szár Lászlónak fiait, Andrást, Bélát és Leventét,³⁰ azt tanácsolta nekik, fussanak, amilyen gyorsan csak tudnak, hogy megóvják életüket és testi épségüket. Ezek megfogadták a szent király bölcs tanácsát, és Csehországba futottak a bajok és fájdalmak színe elől.

amiből a XII. század vége felé a francia Aimericus Aimery hatására alkoták meg az Emericus elnevezést. Imre felesége feltételezhetően egy görög császárlány volt. (Egyes források szerint horvát vagy lengyel hercegnő lett volna). A herceg 1031 szeptemberében halt meg, 1083-ban atyjával, Istvánnal és nevelőjével, Gellért csanádi püspökkel együtt szentté avatták.

³⁰ András, Béla és Levente hercegek atyját egyes hazai és külföldi forrásaink Vazulnak nevezik. Anonymus azonban – és a mi krónikánk is – azt mondja róluk, hogy Szár, azaz Kopasz László fiai voltak, aki viszont Géza fejedelem öccsének, Mihálynak volt a fia.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY MEGHAL, ELTEMETIK FEHÉRVÁROTT

(70.) A szentséggel és kegyelemmel teljes Szent István király azután országlásának negyvenhatodik évében, a Boldogságos, mindenkoron szűz Mária mennybemenetelének napján kiragadtatott e hitvány világból, és a szent angyalok társaságához csatlakozott. Eltemették a fehérvári bazilikában, amelyet ő maga épített Isten szentséges anyja, a mindenkoron szűz Mária tiszteletére. Sok jel és csoda történt ott e Szent István király érdemeinek közbenjárására, a mi urunk jézus Krisztus dicsőségére és magasztalására, aki áldott legyen örökkön örökké, ámen. Magyarországon szerte azonnal gyászra fordult a lantpengetés, az ország népe mind, nemesek és nem nemesek, gazdagok és szegények egyaránt siratták a szent király halálát, bőséges könnyhullatással és sok jajszóval gyászolták az árvák kegyes atyját. A szomorúság és fájdalom jeléül gyászruhát öltöttek, az ifjak és szűzek három évig nem táncoltak, elhallgatott a mindenféle nyájas, édes hangú muzsikáló szerszám; hű szívek siralmával siratták őt; vigasztalhatatlan, nagy volt a siralom. Gizella királyné pedig elhatározta Budával, gonosz csatlósával, hogy a királyné atyjafiát, a német – helyesebben: velencei – Pétert teszik királlyá; az volt a céljuk, hogy Gizella királyné kénye-kedve szerint cselekedhessék, és Magyarország – szabadságát elvesztvén – akadálytalanul a németek alá rendeltessék. Vilmos pedig Péter király atyja, Zsigmond burgundi királynak volt az öccse; Szent Zsigmond megöletése után azonban a császárhoz ment, a császár pedig a velenceiek fejévé tette, és Gertrud nevű húgát adta hozzá feleségül: ettől nemzette Gizella királynét. Gertrud halála után Vilmos Szent István király húgát vette feleségül, ettől nemzette Péter királyt.³¹

PÉTER KIRÁLY KEGYETLENKEDÉSÉRŐL

(71.) Miután Pétert királlyá tették, a királyi felség kegyes hajlandóságát mindenestül elvetette, és német dühösséggel kegyetlenkedett: Magyarország nemeseit megvetette, gőgös szem-

³¹ Péter István király egyik leánytestvérének és Otto Orseolo velencei dózsának volt a fia.

mel és telhetetlen szívvel falta a föld javait, vadállati módon ordító németjeivel és fecske módjára fecsegő olaszaival. Az erősségeket, őrhelyeket és várakat németek és olaszok őrizetére bízta. Péter király felette kicsapongó volt; a király csatlósainak erőszakoskodása miatt abban az időben senki sem lehetett biztos feleségének tisztasága, leányának vagy hűgának szüzessége felől, mert büntetlen tettek rajtuk erőszakot. Látván tehát Magyarország főemberei nemzetük baját, amit Isten ellen való módon cselekedtek rajtuk, tanácsot tartottak, és megkérték a királyt, parancsolja meg embereinek, hagyjanak fel az ilyen alávaló cselekedetekkel. A király azonban dőlyfős kevélységében felfuvalkodott, magában forralt undok mérgeinek dögvészes undokságát így veté nyilvánosságra, mondván: *"Ha valameddig még élek, Magyarországon mind a bírákat, a méltóságos és tekintetes, valamint az alsóbb rendű embereket, a századosokat, falunagyokat és mind a főembereket, a hatalomviselőket németekből rendelem, idegenekkel töltöm meg ezt a földet és teljességgel a németek hatalmába adom."* És mondá: *"Ez a név: Magyarország, abból származik: Nyomorország, hát hadd nyomorogjanak."* Ez volt a viszálykodás melegágya Péter király és a magyarok között.

PÉTER FUTÁSÁRÓL ÉS ABA MEGVÁLASZTÁSÁRÓL

(72.) Péter országlásának harmadik esztendejében tehát a magyar főemberek és vitézek, a püspökök tanácsára. összegyűltek Péter király ellen és gondosan kutatták, kit találhatnak az országban a királyi nemzetségből, aki alkalmas az ország kormányzására és megszabadítja őket Péter zsarnoklásától. Az országban azonban senki ilyest nem találtak, választottak hát maguk közül egy ispánt, Aba nevezetűt, Szent István király nővérének férjét,³² őt tették királlyá. Aba pedig összegyűjtötte a magyarok seregét, és harcra készen Péter király ellen indult. Látta ekkor Péter király, hogy a magyarok nem támogatják, igen megfélemlült, kifutott Bajorországba, hogy Henrik német király segítségét kérje. Miután Péter futással megmenekült a magyarok keze közül, a

³² Aba egyszerre viselte ezt és a Sámuel elnevezést.

magyarok cafatokra vágva ölték meg a szakállas Budát, minden baj gonosz koholóját, akinek tanácsára Pétert ültették Magyarországon nyakára, két fiának kitolták a szemét; Seböst pedig, aki Vazul szemét kitolta, úgy veszejtették el, hogy összetörték kezét-lábát; némelyeket megköveztek, másokat vasrudakkal törtek össze. Abát pedig királyi méltóságra emelték és királlyá szentelték. Aba király megsemmisítette mindama törvényeket és adókvéteket, melyeket Péter király a maga szokásához képest rendelt el. E dolgok intézésében az ország három főembere járt elől: Viskének hívták egyikét, Tojszlán volt a másik, a harmadik pedig Peszti, akik nemzetük szabadságát keresték és hívséggel törekedtek arra, hogy az országot visszaszerezzék a királyi magnak.

(73.) Aba királyságának harmadik évében Péter eljött Henrik német királlyal, és nagy sereget hozott Aba király ellen. Mikor Aba király meghallotta volt, hogy a magyarok elhagyták Pétert, de Henrik német király szívesen fogadta, az Úr 1042-ik évében követeket küldött a császárhoz, hogy kitudakolja, ellensége-e neki, amiért Pétert királyságából kiűzte. Vajon meg lehet-e vele tartós békességben? A válaszból azonban megmutatkozott, hogy a császár ellensége neki, mondván: "Mivel igaztalanul bántotta meg híveimet, maga fogja látni, mi és mennyi telik tőlem." Hallván ezeket Aba király, megértette, hogy a császár vissza akarja helyezni Pétert a királyságba; haragra gyúlván, nagy sereget gyűjtött, berontott Ausztriába és Bajorországba, és erős harcosait két szárnyra osztva, a Duna folyó mindkét partján kard élére hányta a németeket. Elhordta zsákmányukat, sok foglyot is szedett közülük, átkelt a Traisen nevű folyón, és szedte a rabokat egészen Tulna városáig, ahol éjszakára megszállt. Történt pedig ez hatvanadvasárnap után hétfőn. Hajnalra kelvén számlálhatatlan sokaságú fogollyal, örvendezve tértek meg Magyarországra. Ezután Karintiába küldött vitéz harcosokat; ezek is sok foglyot ejtettek, úgy jöttek vissza Magyarországra. Mondják, Gottfried osztrák örgróf³³ Pettau tájékán megtámadta őket, elvette zsákmányukat; akkor ugyanis Ausztriában nem hercegek, hanem örgrófok voltak. (74.) Abban az időben a császár Kölnben ünnepelte a húsvétot, és

³³ Gottfried nem osztrák örgróf volt, hanem karintiai. A másik Gottfried, lotaringiai herceg, valóban ekkor élt.

tanácsot tartott főembereivel, hogy országának a magyarok okozta sérelmeit hogyan torolja meg. Ezek egy értelemmel azt javallották neki, hogy miután a magyarok ok nélkül törtek ellenség módjára országába, támadjon rájuk haddal, és szabadítsa ki a rabságból foglyaikat. Nagy sereget indított tehát, és Vratiszláv cseh herceg tanácsára, a Duna északi partján vonult a magyar határra. A magyarok követei megígérték a császárnak, hogy a magyarok mindenben parancsai szerint cselekszenek, csak Pétert nem fogadják vissza királyul; a császár azonban mindenképpen erre törekedett. Esküvel kötelezte el magát, ugyanis Péternek, hogy visszahelyezi országába. Ehhez azonban a magyarok semmiképpen sem járultak hozzá; ajándékot adtak, és megígérték, hogy a német foglyokat elengedik, mire a császár sietve visszament, mert Gozilo herceg fia, Gottfried lotaringiai herceg megtámadta.

A CSÁSZÁR ABA ELLEN MAGYARORSZÁGBA JÖN

(75.) A következő esztendőben Aba követeket küldött a császárhoz és békét keresett; megígérte, hogy elengedi a nála levő rabokat és illő váltságot ad azokért, akiket vissza nem adhat. A császár nem akart addig egyezkedni, amíg nem megy Bajorországba, hogy a békekötésnél azok is jelen legyenek, akiket a magyarok igaztalanul bántottak. A császár tehát eljött Magyarország határára, és másnapra meg akarta vívni a gypűket, amelyekkel a magyarok elrekesztették a Rábca folyót. Eközben Aba király követei megkérték a császárt, szabjon méltányos határidőt, hogy visszaküldhesse mind a rabokat és ezen felül ajándékot is adjon neki. A császárt csábította az ajándék, meg más súlyos ügyek is gátolták, úgyhogy visszatért Burgundiába, Besançon városába. Ettől fogva Aba király biztonságban volt, arcátlanná vált és dőlyfösen dúlt-fült a magyarok ellen; úgy ítélte ugyanis, hogy mindenki egyforma, az urak a szolgákkal, sőt semmibe vette az esküszegést is; megvetette ugyanis az ország nemeseit, és mindig a parasztokkal, nemtelenekkel tartott. A magyar nemesek nem hagyták ezt ennyiben, sérelmeiket nehezen tűrték: összebeszéltek és összeesküdtek, hogy megölik. Egyikük azonban feljelentette a királynak azokat, akik életére törtek; a király ezek közül akiket el-

foghatott, bírói vizsgálat nélkül megölette; ez okozta a legnagyobb veszedelmét, midőn ugyanis a király Csanádon ülte a nagybőjtöt, a nagybőjt folyamán, tanácskozás ürügyével mintegy ötven nemes férfiút egy házba zárt, fegyveres vitézeivel levágatta őket; bűnbánatot se tarthattak, meg se gyónhattak. Szent Gellért csanádi püspök ezért kánoni szigorúsággal dorgálta meg a királyt, és megjósolta, hogy küszöbön áll veszedelme. (76.) Az összeesküvők közül egyeseket ez még jobban ösztönzött; a császárhoz menekültek, és Aba ellen szóltak, mondván, hogy az esküszegést semmibe veszi, megveti a nemeseket, akik királlyá emelték maguk fölé, nemtelen parasztokkal lakomázik, lovagol és társalog mind szüntelen. Mondotta nekik a császár: *"Ez bizony nem nemes emberhez méltó, éppen ellenkezőleg."* Szüntelen ösztökélték tehát a császárt, hogy bosszulja meg Aba királyon az igazságtalanságot, mert nem adta vissza rabjait, miképpen ígérte a császárnak, és az okozott kárt sem térítette meg. A császár tehát a magyarok ösztökélés én felindulva noricumí és cseh seregekkel, Randriaiakkal meg udvari hadaival az osztrák örgrófságba ment, de titkolta, hogy Magyarország ellen vonul, úgy tett, mintha Abát egyezsége akarná szorítani, aztán visszatér. Aba király követei a császárhoz mentek, visszakövetelték azokat a magyarokat, akik a császárhoz menekültek, panaszkodtak rájuk, és mondták, hogy azok Magyarország orzói és latrai, ezek szítják a civódást és a háborúságot a magyarok és a császár között, noha ők híven szolgálnák a császárt; ezért az ilyen konkolyhintőket Aba magyar király kezére kell adni. A császár azonban azt felelte, hogy ezt semmiképpen sem teszi. Gyors menettel a magyar határra támadt, benyomult Sopronnál, mikor azonban Babótnál át akart kelni a Rábcan, nem tudott áthatolni a Rábca folyón a kiöntött vizek, a sűrű bozótok és az áthatolhatatlan, ingoványos mocsarak miatt. A császárral és Péter királlyal levő magyarok ekkor egész éjjel vezették a sereget a Rába és Rábca folyó mentén; és napfölkeltkor egy könnyű gázlón át is keltek. Aba király nagyszámú fegyveressel Ménfőnél, Győr közelében szállott vele szembe; felette bízott a győzelemben, mert némely bajorok azt üzenték neki, hogy a császár csak kevés emberrel jött ellene. Mondják, Aba király győzelmet is nyert volna, de azok a magyarok, akik barátsággal maradtak Péter király iránt, földre dobták zászlaikat és megfutottak. Azt is

mondják a németek, hogy mielőtt megütköztek, égi jelként ritkás köd szállt le, majd Isten heves szélvihart támasztott, s ez szörnyű port vitt a magyarok szemébe; mondják ugyanis, hogy a pápa úr már előbb kiátkozta a magyarokat, amiért királyukat, Pétert megfosztották méltóságától. Sokáig és keményen folyt a csata, végre a császár, Isten segítségével bízván, győzelmet aratott. A vesztes Aba király pedig elmenekült a Tisza felé, és egy faluban a magyarok, akiknek uralkodása alatt ártott, az Öregbarlangban kegyetlenül legyilkolták. Tetemét a falu melletti templomba temették; néhány esztendő múlva kiásták a sírból: szemfedelét és ruháit romlatlanul találták, sebhelyei begyógyultak. Akkor eltemették őt saját monostorába, Sárótt. Mikor a császár visszatért táborába, alázatosan leborult az üdvöt adó kereszt szentséges fája előtt, levette saruit, csupasz testére ciliciumot kötött, s a néppel egyetemben magasztalta Isten irgalmasságát, hogy megszabadította őt ama napon a magyarok kezéből. Ama napon véghetetlen sokaságú német veszett el azon a helyen. Ezért annak a helynek az ő nyelvükön mai napiglan *Verrloren-Bayer* a neve, a mi nyelvünkön pedig *Vessz-német*. A tetemek szaga miatt ugyanis két hónapig azon a tájon jó móddal ember át nem haladhatott: az íjászok ölték meg őket. (77.) Ezenközben a magyarok összegyülekeztek, könnyörögve járultak a császárhoz, bocsánatot és irgalmat kértek tőle, amit a császár derűs arccal, kegyesen fogadott; meg is adta, amit kértek. Azután mind egész sokaságával Fehérvárra ment – melyet a németek Weissenburnak hívnak –, ez lévén a magyar királyság székes fővárosa. Itt a magyarok császárhoz illő tisztességgel és nagy készüléttel fogadták a császárt; ő Péter királyt teljességgel visszahelyezte a koronás királyságba, Szent István király szentséges jelvényeit királyi módon ráöltötte, saját kezével vezette a királyi trónhoz, a dicsőséges Istenanya, a mindenkoron szűz Mária székesegyházában királyi módra ültette a trónra, és ott kibékítette a királyt a magyarokkal és a magyarokat a királlyal; a magyarok kérésére megengedte, hogy megtarthassák a magyar szokásokat és törvényeik szerint ítéljenek. Ilyenformán rendezvén mindezeket, kívánság szerint sikerülvén dolgai, a császár visszatért Regensburgba, Péter királyt Magyarországon hagyta saját őrségével.

A CSÁSZÁR VISSZATÉR MAGYARORSZÁGBA

(78.) A következő esztendőben a császár visszatért Magyarországra; Péter király húsvét szent ünnepén, a magyarok és németek színe előtt átadta neki Magyarországot aranyozott lándzsa képében. Ezenfelül a király sok nagyszerű ajándékkal tisztelte meg a császárt, aki dicsőségesen tért meg hazájába. Ezenközben a Csehországba futamodott András, Béla és Levente ínséges szegénységük miatt átmentek Lengyelországba; Miska lengyel fejedelem kegyesen és tisztességgel fogadta őket. (79.) Éppen ekkor a pomeránok megtagadták a lengyel fejedelemtől köteles évi adójukat; a fejedelem a neki járó adót fegyveres kézzel kezdte behajtani. A pogány pomeránok és a keresztény lengyelek egy értelemmel azt határozták, hogy fejedelmeik mérkőzzenek meg páros viaskodásban: ha veszít és elesik a pomerán, fizesse meg a szokásos adót – ha pedig a lengyel marad alul, csak a maga kárát sirassa. Miska fejedelem és fiai visszariadtak a rájuk kényszerített páros viaskodástól; ekkor Béla tolmács szavával lépett közbe, és így szólt: *"Ha nektek, lengyeleknek, és a fejedelem úrnak úgy tetszik, megvívok országotok javáért és a fejedelem becsületéért, noha nemesebb vagyok, mint ez a pogány!"* A lengyeleknek és a pomeránoknak egyaránt tetszett a dolog. Mikor aztán lándzsával felfegyverkezve összecsaptak, Béla a hagyomány szerint oly emberül taszította le paripájáról a pogányt, hogy mozdulni se bírt helyéből; azután kardjával a földhöz szögezte; maga a pomerán fejedelem is vétkesnek vallotta magát. Ennek láttára a pomeránok alázatosan meghódoltak a lengyel fejedelemnek, és ellentmondás nélkül megfizették a szokott évi adót. – A fejedelem vissza tért a Béla szerzette győzelemmel, magasztalta Béla herceg vitézségét és erejét, feleségül adta hozzá leányát, vele adta az egész pomerán adót, és elrendelte, hogy szolgáltassanak neki elegendőképpen, bőven mindent, amire csak szüksége volt; megtisztelte őt mindenképpen és hercegségbe helyezte, nem mulasztván el jó meny-nyiségű földet is juttatni számára örökségül.

BÉLA HERCEGRŐL, AKIT BENINNEK HÍVTAK

(80.) Béla herceg Lengyelországban két fiat nemzett; egyiknek neve Géza lón, a másiké – nagybátyja nevérol – László. And-

rásnak és Leventének nem tetszett, hogy Béla miatt csak kolonc-ként legyenek a lengyel fejedelemnél, méltatlan. nak találták, hogy csak az ő neve miatt éljenek a fejedelem udvarában. Engedelmet nyervén a fejedelemtől, ott hagyták Béla fivérüket, és elmenvén, mentek Lodoméria királyához; de ez nem fogadta be őket. Nem volt hová fejüket lehajtsák, hát eltávoztak onnan a kunokhoz. Látták a kunok, hogy előkelő emberek, azt gondolták, azért jöttek, hogy kikémleljék földjüket; és ha egy magyar rab rájuk nem ismer, nyomban megölik őket. Így hát egy ideig ott tartották őket. Azután tovább indultak Oroszországba. (81.) Abban az időben Magyarország némely főemberei sóhajtoztak országuk romlásán, és meg akarták szabadítani Magyarországot Péter zsarnokságától; rendületlenül hívei maradtak Andrásnak, Bélának és Leventének, akik Szent István király törzsökéből származtak; híven szolgálták őket, és követek útján küldtek nekik javaikból, amijük csak volt. Viska, Buha és Buhna voltak ezek a főemberek meg egyéb atyafiságuk: ezek folyton sóhajtozva és nyögve várták az alkalmas időt, mikor hozhatják vissza Magyarországra Andrást, Bélát és Leventét; minden erejükkel azon voltak, hogy visszaadják az országot Szent István király nemzetiségének, aki szerette és fölmagasztalta őket. Péter király pedig, akit a német király hatalma emelt föl, már nem *is* uralkodott, hanem kegyetlen zsarnoksággal nyomta el és ostorozta Magyarországot. Némely gazok – nevezetesen Buda és Devecser – segítségével azután Péter meghallotta, miről gondolkodnak az említett magyar nemesek, név szerint Viska, Buha és Buhna meg az ő atyafiságuk: hogy az országot visszaadják a királyi nemzetségnek, és visszahozzák az országba Péter király ellen Andrást, Bélát és Leventét. Péter király heves haragra lobbant, elfogatta, deresre húzatván megölette őket; némelyeket megkínóztatott, szemüket vájatta ki, és a magyarokat mind oly nagy szorongással töltötte el, hogy inkább halni akartak, semhogy ilyen sanyarúságban éljenek. Ekkor a magyar nemesek látván nemzetük baját, összegyűltek Csanádon, tanácsot tartottak, és egész Magyarország nevében ünnepélyes követséget küldtek Oroszországba Andrásához és Leventéhez, szólván hozzájuk: egész Magyarország híven várja, és készségesen hallgat rájuk az egész ország, miként királyi nemzetségre, csak jöjjenek haza Magyarországba, és oltalmazza meg a

németek dühétől. Esküvel fogadták meg azt is, hogy mihelyt bejönnek Magyarországba, mind a magyarok egy lélekkel hozzájuk gyűlnek és uralmuk alá vetik magukat. (82.) András és Levente azonban attól tartott, hogy valami leplezett kelepce ez, és titkon követeket küldtek Magyarországba. Mikor aztán Újvárra érkeztek, melyet Aba király épített, íme, csapatostul özönlött hozzájuk mind a magyar sokaság, és ördögi ösztökétől felgyúlva, megátalkodottan követelték Andrástól és Leventétől, engedjék meg, hadd éljen az egész nép pogány módra, ölhessék le a püspököket és egyháziakat, ronthassák le az egyházakat, vethessék el a keresztény hitet és tisztelhessenek bálványokat. Meg is engedték nekik, hogy kövessék szívük óhaját, hogy menjenek és vesszenek ősatyáik tévelygéseiben, különben nem harcoltak volna Andráért és Leventéért Péter király ellen. Belus várából Vata volt a neve annak, aki először ajánlotta magát az ördögnek, leborotváltatta fejét, és pogány módra három farkocsot eresztett³⁴. sok idő múltán fia, János is atyja szertartását követte, sok varázslót, jósnőt és táltost gyűjtött maga köré, akiknek bűvölése-bájolása igen beajánlotta őt az uraknak. Egyik Rasdi nevezetű papnőjét a legkevesztényibb Béla király fogatta el, és oly sokáig tartotta börtönbe zárva, amíg saját lábait ette meg, és ott veszett el. Meg vagyon írva a magyarok tetteiről szóló régi könyvekben, hogy a keresztényeknek teljességgel tilalmas volt feleséget venni Vata és János nemzetségéből, akik úgy eltávoztatták a magyarok népét Krisztus hitétől a kegyelem idején, amiképpen Dátán és Abiron lázadást támasztottak az Úr ellen az ótestamentum korában. Ekkor tehát Vata átkos és kárhozatos biztatására mind a nép az ördögnek szentelte magát, lóhúst ettek és mindenféle gonosz bűnt cselekedtek. Megölték a katolikus hitnek szolgáló papokat és világiakat és lerontották Isten számos egyházát. Majd fellázadtak Péter király ellen, gonosz halálra adták mind a németeket és olaszokat, akik Magyarországon szétszórva mindenféle hivatalt viseltek. Éjszaka sebes lovon három kikiáltót küldtek Péter táborába, ezek hirdették Isten, András meg Levente parancsolatát és szavát: hogy öljék meg a püspököket és papokat, üssék le a dézsmaszedőket, kövessék újból a pogány hagyományokat, és vesszen Péter emlé-

³⁴ A Vata-lázadás eseményei 1046-ban nyáron vagy ősszel történhettek.

kezete is németjeivel meg olaszaival együtt mindörökre. Reggelre kelvén, megtudta a király, mint esett a dolog, bizonyoságot szerzett arról, hogy a fivérek visszatértek és parancsolatukra a magyarok megölték az ő tiszteit; de titkolta megrémültét a zűrzavar fölött, sőt inkább vidámnak mutatkozott; fölszedte táborát, és Zsitvatónél átkelt a Dunán, hogy Fehérvárra bevonuljon. A magyarok azonban megneszelték szándékát, elébe vágtak, megszállták a harangtornyokat és a város bástyatornyait, bezárták a kapukat, őt meg kirekesztették. (83.) Ezenközben András és Levente előrehaladtak a sokasággal, Magyarország közepén át eljutottak a révhez, amelynek közönséges neve: Pest. Meghallották ezt Gellért, Besztrik, Buldi és Beneta püspökök meg Szolnok ispán, kiindultak Fehérvár városából András és Levente hercegek elé, hogy tiszteességgel fogadják őket. Amikor az említett püspökök sietve arra a helyre értek, amelynek neve Diód, mielőtt az urakhoz mentek, ott misét akartak hallgatni Szent Sabina egyházában. Szent Gellért püspök tehát felöltötte a misemondáshoz a papi ruhát, és hogy buzdítsa őket, szólott hozzájuk, mondván: *"Atyámfiai és püspöktársaim és mind, ti jelenlevő hívek! Tudjátok meg, hogy ma a vértanúság koronájával a mi urunk jézus Krisztushoz jutunk az örök boldogságra. Föltárom nektek Isten titkát, amiképpen ma éjszaka nékem megnyilatkozott: Láttam ugyanis a mi Urunkat, jézus Krisztust, ült az ő szentséges anyjának, a mindenkoron szűz Máriának ölében, és magához híván minket, a maga kezével nyújtotta nekünk testének és vérének szentségét; mikor azután Beneta püspök is elébe járult, Krisztus elvonta előle a szentséget. Ebből következik, hogy őneki ma nem lesz része a mi vértanúságunkban."* Ezután Gellért püspök intette őket, hogy gyónják meg egymásnak bűneiket, majd misét hallgattak és imádságba merültek; a biztos reménység felderítette őket, hogy a vértanúság által elnyerik az örök boldogságot; majd mindnyájan megáldoztak. Azután felkerekedtek, és a Dunának pesti révéhez igyekeztek. Szent Gellért püspök, mivel kicsiny termetű volt, és Isten szolgálatában felemésztette minden erejét, kocsin utazott. Amikor a nevezett révhez ért, íme a gonosz emberek, vagyis Vata és ördögtől megszállott cinkosai – annak ajánlották magukat – rárontottak a püspökökre és minden társaikra és kövekkel borították el őket. Szent Gellért püspök mind szüntelen a kereszt jelét vetette azokra,

akik kövezték; ennek láttára amazok még jobban feldühödtek, megtámadták őt, a Duna partján fölfordították kocsiját, talyigára tették és lebocsátották Kelenföld hegyéről.³⁵ És minthogy ott még lélegzett, mellét lándzsával szúrták át, majd egy kövön szétzúzták az agyát. Krisztus dicsőséges mártírja így költözött át a világ bajoskodásaiból az örök boldogságra. A Duna gyakran kiáradt ama nagy kő fölé, melyen Szent Gellért fejét összezúzták, de hét esztendő alatt sem tudta lemosni róla a vért; végre a papok fölszedték, ez a kő most Csanádon van az ő oltára tetejében. Azon a helyen, ahol a fejét szétzúzták, most a hegy alatt Boldog Gellért vértanú tiszteletére épült egyház látható. Gellért velencei eredetű, rosacciói szerzetes volt;³⁶ Pannoniába jött, és először Bélben élt remeteéletet, utóbb a csanádi egyház püspökévé tétetett. (84.) Buldi püspök is megkövezve költözött át a dicsőségre. Besztrik és Beneta sajkán keltek át a Dunán Andráshoz és Leventéhez; a túlsó parton levő eretnekek megsebezték Besztrik püspököt, úgyhogy harmadnapra meghalt; András herceg eközben odaért, és megszabadította kezükből Beneta püspököt. Így teljesedett be Szent Gellért jóslata, mert Beneta kivételével mindnyájan vértanúkká lettek, Szolnok ispán is: paripáján a Dunába ugrott és úsztatott; jött egy Murtmur nevű sajkás, és fölvette csónakjába, hogy megmentse a haláltól. Mert ezt a Murtmurt Szolnok ispán vitte keresztvíz alá. Mikor aztán meg akarta menteni az ispánt, a pártosok halállal fenyegették, ha meg nem öli Szolnok ispánt; Murtmur megijedt a fenyegetéstől, és az ispánt sajkájában karddal ölte meg. Papok és világiak oly nagy sokasága szenvedett vértanúságot Krisztusért ama napon, hogy számukat csak Isten meg az angyalok tudják.

PÉTER KIRÁLY HALÁLÁRÓL

(85.) Láttá Péter király, hogy a magyarok egy lélekkel András és Levente hercegekhez csatlakoztak: maga hát németjeivel

³⁵ Kelenföld eredetileg a budai vár és a Gellérthegy között elterülő terület elnevezése volt.

³⁶ Gellért püspök egy velencei patricius családból, a Sagredók közül származott. Már szülővárosában szerzetes lett, Rosaccio vagy Rosazzo említése csak bizonytalan értelmezésre ad lehetőséget.

futásnak eredt Moson felé, hogy onnan átmenjen Ausztriába; de meg nem menekülhetett. A magyarok ugyanis közben már elfoglalták az ország kapuit és kijáratait; de András herceg követe is visszahívta Péter királyt békesség ürügyével, és tisztséget ígért neki; mondják, ez hitt is a szónak, és visszafordult, de inkább kényszerűségből tette, mert már látta, hogy seregétől elvagták, és sietve Fehérvárra akart visszatérni. Amikor Zámor faluba ért, az említett követ csellel el akarta fogni, hogy megköttözve vigye András herceghez. Péter azonban megneszelte ezt, bevette magát egy udvarházba és három napig emberül harcolva védekezett. Végül is az íjászok minden katonáját megölték; maga élve esett foglyul, akkor megvakították, és Fehérvárra vitték; nagy fájdalomba hamarosan belehalt. Pécssett temették el második országlásának harmadik évében, Szent Péter apostol egyházában, melyet ő alapított.

ANDRÁS KIRÁLYT A MAGYAROK MEGKORONÁZ- ZÁK

(86.) András herceget ezután ellenség nem háborította, biztonságban koronázták Székesfehérvárott királlyá, de csak az a három püspök, aki megmenekült a keresztények nagy veszedelméből, koronázta meg az Úr 1047-ik esztendejében. Megparancsolta tehát egész nemzetének, fejvesztés terhe mellett, hogy hagyják el a pogány szokást, amit előbb engedélyezett nekik, térjenek vissza Krisztus igaz hitére, és mindenben ama törvény szerint éljenek, amelyre Szent István király oktatta, őket. Levente éppen ezekben a napokban halt meg; ha tovább élt volna, és hatalmat nyer az országon, kétségtelenül egész Magyarországot megrontja a pogány bálványozással; minthogy Levente nem élt katolikus módra, a Dunán túl, Taksony falvánál temették el; mondják, ott van eltemetve pogány módra őse, Taksony is.

(87.) Mondják, hogy e három testvér Vazul fia volt valami Tátony nemzetségbeli lánytól, és nem származtak igaz házasságból; ez okból nemességük a Tátonyoktól ered. Hamisság ez minden bizonnyal és gonosz mese. Hiszen enélkül is nemesek, mert Szár László fiai, aki állítólag Ruténiából vett feleséget; tőle származott a három fivér.

(88.) Ezt az András királyt Fehérnek és Katolikusnak nevezték; három esztendő alatt a magyarok adófizetőivé tette fegyvereivel a lengyeleket, cseheket és osztrákokat. András király elvesztvén öccsét, Lengyelországba küldött másik öccséhez, Bélához, nagy szeretettel hívta őt, mondván: *"Együtt voltunk hajdan ínségben és fáradalmakban, kedves öcsém; most arra kérlek, ne késlekedjél, gyere hozzám, hogy társak legyünk az örömben, és együtt lévén, örvendezve osztozzunk az ország javain; nincsen nekem örökösöm, se testvérem rajtad kívül; te légy az örökösöm, te kövess a királyságban."* Megindították ezek a szavak Bélát, egész háza népével eljött a királyhoz; meglátta a király, és örvendezett nagy örvendezéssel, minthogy öccsének ereje is támogatta. Ezután a király és öccse, Béla tanácsot tartottak, három részre osztották az országot, ebből kettő a királyi fölség, vagyis hatalmasság tulajdona maradt, a harmadik részt pedig a herceg kapta tulajdonul. Magyarországnak ez az első elosztása hercegei és királyai között a viszálykodásnak és hadakozásoknak magva lett. András király ebben az időben épített monostort Szent Ányos tiszteletére a Balaton tava mellett, a Tihany nevezetű helyen. Feleséget is vett magának, a rutén fejedelem leányát,³⁷ ettől nemzette Salamont és Dávidot; Marót falubeli ágyasától pedig nemzette Györgyöt. Béla herceg pedig Lengyelországban nemzett gyermekeket, Gézát és Lászlót, Magyarországon pedig Lampértet nemzette és leányokat. A király és a herceg békességes, nagy nyugalomban élt.

A NÉMETEK KIRÁLYÁRÓL

(89.) Abban az időben a németek királya nagy sereggel megszállta Pozsony várát. Az volt a szándéka, hogy megbosszulja a Péterén esett igazságtalanságot és a maga uralma alá hajtja Magyarországot. Sok hadi gépet állított fel a vár megvívására, de nyolc heti megszállás alatt semmire sem jutott. A nevezett király hajón érkezett Pozsony várának ostromára. Ekkor a várbeli magyarok találtak egy az úzás mesterségében igen okos embert, a neve Zotmund volt. Az éj csendjében a császár hajóihoz küldték; a víz alatt jutott oda, megfürta mind a hajókat: hirtelen megteltek

³⁷ Anasztázia a kievi nagyfejedelem, Jaroszlav Vlagyirnirovics leánya volt.

vízzel, és a németek ereje odaveszett. Férfiatlanul, erejüket veszítve, hazatértek. Sok vitéz volt Pozsonyban, de a legkiválóbbak voltak közülük Vojtek, András, Vilongárd, Oros és Márton, akik naponként keményen megharcoltak a németekkel.

(90) Ugyanis ezen okból a következő esztendőben is eljött a császár Magyarországra nagy sokaságú harcossal, a Zala és a Zselic patakok forrása mellé. Eleséggel rakott hajókat is küldött Magyarországra a Dunán: ezek élére atyjafiát, Gebhard püspököt állította. Ennek hallatára András király és Béla herceg mind a buzakereszteket és szénaboglyákat föléggették és messze elvezérelték a lakosokat minden barmaikkal azokról a tájakról, amerre a császár útja vezetett. Amikor a császár benyomult Magyarországra és a felégetett vidékekre ért, nem talált eleséget sem vitézeinek, sem lovainak; azt sem tudta, hol vannak hajói, azokról sem kaphatott semmi segítséget. Átkelt hát az erdőkön, elközelgett a badacsonyi hegyekhez, miközben mindenféle eleség ben nagy hiányt szenvedett. Gebhard püspök eközben Győrbe érkezett, levelet küldött Henrik császárhoz, tudakolta tőle, hol várjon rá. Isten akaratából András király kóborlóit elfogták és a király elébe vezették a levél vivőjét. Amikor Miklós püspök tolmácsolásából megértették a levél tartalmát, Gebhard püspöknek feleletet írtak levélben, és azt elküldték neki holmi jövevénynek; ez úgy tett, mintha a császár küldené, elvitte Gebhard püspöknek a levelet, melyben ilyenféle állt: *"Tudd meg, kiváló Gebhard püspök, birodalmunk nagy és veszedelmes ügyei arra kényszerítenek minket, hogy Magyarországból Németországba térjünk meg: ellenségeink ugyanis megszállották birodalmunkat. Eredj hát sietve, rontsd el a hajókat, amilyen gyorsan csak tudod, és siess utánunk Regensburgba; Magyarországon ugyanis te sem vagy többé biztonságban."* Megértvén ezt Gebhard püspök, hamar Németországba futott. A császár pedig csalódott reménységében, hogy a hajókról kap segítséget és halálos éhínségre jutott. Nyomorúságos ínség sanyargatta mind egész seregét a lovakkal és málhásállatokkal együtt. Ezenfelül a magyarok és a besenyők éjszakáról éjszakára kegyetlenül zaklatták, mérgezett nyilakkal öldösték őket, sátraik közé pányvát hánytak, és így sokat elragadtak azok közül, akik valami szolgálatban jártak. Megrémültek a németek a nyílzáportól, mely elárasztotta és fogyasztotta őket, földbe ásták ma-

gukat, és maguk fölé borítva pajzsait, elevenek és holtak egy sírban feküdtek. Mert a sírban, amit nappal halottnak ástak, éjszakra élő feküdt, és amit éjszaka élőnek ástak, nappalra halott foglalta el. Látta a császár, micsoda és mennyi veszedelem bénítja meg, elküldött András királyhoz és Béla herceghez, sörök, szilárd békét kért; azt mondotta ugyanis, ha András király szabad utat enged neki hazafelé és éhségtől gyötört seregét .eleséggel látja el, soha; András királyt és utódait meg nem támadja, soha a magyar királyt szóval, tettel vagy tanáccsal meg nem bántja; sőt, ha valaki utódai közül fegyvert fog Magyarország ellen, szálljon arra a mindenható Isten haragja, és átkozott legyen mindörökre. Zsófia nevű leányát is András király fiához, Salamonhoz adja feleségül, örök békeség nyomatékának céljából, noha előbb már a francia király fiának adta nagygesküvessel. Hit alatt meg is esküdött, hogy mindezt híven megtartja. András király és Béla herceg békeszeretők voltak, nem akarták a civódás magjait elszórni: békeséget kötöttek hát a császárral; a császár pedig személyesen is esküvel erősítette meg, hogy híven megtartja mindazt, amit mondott. Ekkor András király – a magyar királyok szokott bőkezűségével – ötven óriási vizát küldött a császárnak, kétezer szalonnát, ezer hatalmas bikát és több kenyeret, mint amennyit magukkal vihetek, juhokat, ökröket, vagyis szarvas marhákat és bort is fölös bőséggel. A mértéktelen falánkságtól és az ital vedelésétől sok német holtra ette magát és holtta részegeedett. A többi a magyarok irgalmából megszabadult a halál torkából, visszahagyta sátrát, pajzsát, elhajigálta minden felszerelését, és oly gyorsan futott vissza Németországba, hogy hátra se nézett. Ezért azt a helyet, ahol a németek olyan gyalázatba estek és pajzsait elhajigálva megfutottak, Vértés hegyének nevezik a mai napiglan.

SALAMON MEGKORONÁZÁSÁRÓL, ATYJA, ANDRÁS KIRÁLY ÉLETÉBEN

(91.) Miután Henrik császár ilyen szégyenletesen hazafutott Magyarországból, András király követeket küldött hozzá, és követelte, hogy adja leányát, Zsófiát feleségül az ő fiához, Salamonhoz, miképpen megígérte. A császár meg is tartotta híven, mit esküvel ígért. A Morva folyó mellett ülték meg tehát a királyi lako-

dalmat, a békeszövetséget nyomatékosan megerősítették, és a császár meg a király örömmel tért haza.³⁸ Hamarosan ezután András királyt szélütés érte, és ettől fogva télen-nyáron hordszéken cipeltek. Szent István király halála óta tehát tizenegy esztendő és négy hónap telt el András király uralkodásának első évéig. Ebből a német, vagyis igazában velencei Péter első és másodízben öt és fél esztendeig uralkodott,³⁹ Aba pedig három évig országolt. Mivel a rokonai szeretet és a vérségi vonzalom bizony gyakran áll az igazság útjába: András királyban is az atyai szeretet legyőzte az igazságot: megszegte ígéretét, ami nem méltó királyhoz, és uralkodásának tizenkettedik évében, vénségtől rokkantan, fiát, Salamont még mint ötesztendő gyermek, egész Magyarország királyává kenette és koronáztatta.⁴⁰ Tettette ugyan, hogy ezt az ország békessége érdekében cselekszi, mert a császár nem adná leányát az ő fiához, Salamonhoz, ha meg nem koronázza. Amikor azután Salamon koronázásán azt énekelték: "*Légy ura testvéreidnek ...*" és Béla herceg tolmács útján megértette, hogy a kisded Salamont az ő urává rendelték, súlyosan méltatlankodott. (92.) Mások azt mondják, hogy Béla herceg és fiai, Géza és László meg az ország összes főembereinek egyetértésével kenték fel Salamont királlyá. De azután konkolyhintők ösztökélésére gyűlölség támadt köztük, a sugdosók ugyanis – akiket nagyon kedvelnek a mi napjainkban – azt beszélték a királynak, hogy Salamon csak úgy uralkodhatik, ha öccsét, Bélát megöleti; másfelől Béla herceget rábeszélték, hogy itt az alkalmas idő a királyság megszerzésére, amíg Salamon kisfiú, apját pedig a vénség és kórság megtörte. A király és a herceg tehát Várkonyba mentek; a király megértette, hogy halála után fia nem uralkodhatik a herceg akarata nélkül. Magához szólította tehát két hívét, tanácskozott velük négyszemközt, mondván: "*Meg akarom kísérteni a herceget és kettőt kér-*

³⁸ Salamon felesége Judit volt, III. Henrik fiatalabb leánya. Az esküvő 1058 szeptemberében történt, a Morvamezőn. A Morva folyó volt akkoriban a határfolyó Magyarország és a császár birodalma között.

³⁹ Péter először 1038-1041-ig, másodszor 1044-1046-ig uralkodott.

⁴⁰ I. András kiskorú fiának megkoronáztatásával, helyesebben királlyá avatásával a trónutódlást akarta számára biztosítani. A királlyá avatás ugyanis a szentségi jellegű olajjal való megkenés következtében visszavonhatatlan jellegű volt.

dek tőle: a koronát akarja-e vagy a hercegséget?" A király ugyanis maga elé koronát tétetett vörös terítőre és melléje kardot, ami a hercegséget jelképezte.⁴¹ – *"Ha a herceg jó békességgel a hercegséget akarja, legyen az övé, de ha a koronát: nosza, ketten, főemberek, keljetek föl és ugyanazzal a karddal nyakazzátok le Béla herceget!"* Azok megígérték, hogy úgy cselekszenek. Amikor azonban így tanakodtak, a hírvivők ispánja, Miklós, aki a palota ajtaját őrizte, a küszöbről mindent hallott; amikor a herceget behívták a királyhoz, és belépett az ajtón, a hírvivők ispánja hamar megmondta a dolgot a hercegnek: *"Ha kedves az életed, a kardot válaszd!"* Többet nem szólhatott. Mikor azután a herceg belépett, meglátta a király előtt fekvő koronát és kardot; elcsodálkozott ezen; mihielyt leült, a fekvő király fölemelkedett, és ágyában ülve így szólt: *"Herceg! Én megkoronáztattam fiamat, de nem kapzsiságból, hanem az ország békessége kedvéért, melyet minap a császárral kötöttem. Járj el azonban szabad akaratod szerint: ha a királyságot akarod, vedd a koronát, ha a hercegséget, válaszd a kardot; egyet közülük engedj át fiamnak – ámbár igazság szerint a korona a tiéd."* A herceg nyomban megértette Miklós ispán szavait, és ezt mondotta: *"Legyen fiadé a korona, minthogy már fel van kenve, és add nekem a hercegséget."*⁴² Nyomban elvette a kardot. A király most a lábaihoz hajolt, ami ritka eset volt. Azt gondolta ugyanis, hogy együgyűségből adja fiának a koronát,

⁴¹ A korona és kard irodalmunkban is értékesített jelenete a magyar királyság korai szervezetének bizonyos sajátosságait hozza emlékezetbe. Mind az állam terület, mind pedig az uralkodói jogkör kétharmad-egyharmad arányban megosztásra került a király és a herceg között. A hercegi harmadrész az ország akkori határterületein volt, Pozsonytól és Nyitrától kiindulva a Felső-Tisza vidéken át Biharba ért, és Nagyváradon áthaladva déli irányban Baranya megye felé hajolt át, és ezzel együtt a déli határterületeket és Vas megyét is az osztrák határ felé eső őrségi területtel magába foglalta. Ezen a területen telepedtek le a magyarsághoz csatlakozott segédnépek, mint a kabarok, kalizok, besenyők, jászok.

⁴² A herceg itt kifejezetten Salamon királlyá kenetésére hivatkozik, ami őt ugyanúgy a királyság eltörölhetetlen jegyével ruházta föl, mint a püspökké szentelés a püspököt. A királlyá avatás vagy szentelés szertartása a püspökké szentelés szertartásának mintájára alakult ki. Ezért tudta Géza csak nehezen rászánni magát a királlyá koronázásra, és öccse, László nem is kenne magát királlyá. Ezért mondja a krónikás később róla, hogy nem volt megkoronázva, mivel még élt az ország felkent királya, Salamon.

amiképpen azt Levente adta neki; a herceg azonban félelemből cselekedte ezt. Végezetül rossz emberek gonosz sugalmazására a király és a herceg között mégis így meghasonlás támadt. (93.) A herceg igen éleselmjű lévén, óvakodott a király csapdájától, és egész háza népével kiköltözött Lengyelországba az ipához. Meghallotta ezt András király, tartott mesterkedéseitől; fiát, Salamont elküldötte az ő császári ipához: sok magyar főember ment vele együtt. Béla herceg ezenközben elmondotta ipának, a lengyel fejedelemnek mindazokat az igaztalanságokat, amelyeket bátyjától, András királytól szenvedett; a lengyel fejedelem híven és készségesen segítségére sietett. Béla herceget ipának három dandára is támogatta, úgy tért vissza Magyarországra. Megtudta András király, hogy öccse sereggel jött be Magyarországra, ezért a német császártól két vezért küldetett a maga segítségére, nevezetesen Wilhelmet és Pothot.

Ajándékkal megfogadta a cseh herceget is, akihez atyafiság fűzte, és bizakodott zsoldosainak nagy számában; magyarja azonban nem sok volt; sokan ugyanis fiát, Salamont követték, akik pedig az országban maradtak, legtöbben Béla herceghez csatlakoztak. Hírül vitték Béla hercegnek, hogy András királlyal nagyszámú zsoldos van, de inkább a csatán akart meghalni, semhogy harc nélkül térjen ki a király serege elől. Siető seregét rendületlenül vezérelte a Tiszához András király ellen; Wilhelm és Poth, a német vezérek pedig dühösségüktől hajtva, csapataikkal hamar átkeltek a Tiszán; megütköztek, és mindkét részről vitézül harcoltak. De Isten segítségével Béla herceg nyert győzedelmet, a német majdnem mind odaveszett, vezéreik fogságba estek. Az András királlyal levő magyarok látván, hogy Béláé a győzelem, elhagyták András királyt, és átálltak Béla herceghez. András király Németország felé futott, de el nem menekülhetett; a mosoni kapunál⁴³ ugyanis elfogták. És mivel a Bakony erdejében Zirc nevű udvarházában gondatlanul tartották, meghalt. Szent Ányos hitvalló monostorában temették el, melyet ez a király alapított Ti-

⁴³ Az országot a XI. és XII. században még mesterséges védőművek, nehezen járható erdőségek és mocsárvidékek biztosították az ellenséges támadások ellen. Ezt a határvédelmi rendszert nevezték gyeponak. Az átjárást lehetővé tevő utak őrhelyeit nevezték kapunak.

hanyban, a Balaton tavánál. De a cseh herceget is elfogták, és Béla herceg tudta nélkül megvakították, míg Wilhelm és Poth vezéreket Béla herceg elé vitték, az pedig szabadon bocsátotta őket.

BÉLA HERCEGET SZERENCSESEN KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK

(94.) Béla herceg tehát, akit Beninnek neveztek, diadalmasan és győzelmesen Fehérvárra ment, ahol a püspökök fölkenték és a királyi koronával szerencsésen megkoronázták.⁴⁴ Békességgel országolt, ellenség nem zaklatta, nemzetének javát kereste. Egyebek közt okosságának adta bizonyosságát abban, hogy pénzt veretett, nagy értéket színtiszta ezüsből, és az eladó portékák árát szabott mérték szerint a bölcsen intézkedő elme igaz méltányosságával állapította meg. Nem tűrte, hogy a kalmárok és pénzbevéltők átkos, fősvény mohósága fölös hasznót szerezzen az együgyű és paraszti emberektől. Ugyanis kiváltképpen ez az oka annak, hogy a népek inségre, szegénység veszedelmére jutnak; de így mindenki szabott ár szerint adott és vásárolt, igaztalanság és csalás nélkül. Szombati napra rendelte mind a vásárokat, ahol adtak és vettek; országa területére a bizánci aranyat hozta forgalomba. Miképpen fentebb írtuk, ezüst dénárokat is veretett, melyekből negyven ért egy bizánci aranyat. Ezért mondják mai napiglan negyven dénár-ra, hogy arany – nem mintha aranyból volnának, hanem azért, mert abban az időben annyi dénárt értékelték egy bizánci arany-nak. Egész életében nem változtatta meg a pénz értékét. Más dolgokat is cselekedett, melyek méltók az örök emlékezetre. Bántatlanul és sértetlenül megóvatta azoknak feleségeit, gyermekeit és minden jószágukat is, akik Salamon királyt követték, hogy maguktól megtérjenek hozzá, és békén élvezzék javaikat. Ezért sokan híveivé is lettek és hozzá pártoltak. Kegyes hajlandóságból a magyarok terheit megkönnyítette: a szokott adókat és a régi tartozásokat a köteles szolgáltatásokból elengedte. Ezért Magyarország fölötté meggazdagodott és fölemelte fejét mind a körülötte

⁴⁴ I. Bélát 1061. december 6-án koronázták meg. Az általa egybehívott országgyűlés, amely a pénzreformmal, valamint a közigazgatás szabályozásával foglalkozott, viharos következményeivel együtt krónikánkban teljesen hielt érdemlően van leírva.

levő országok fölé: gazdagságban és dicsőségben mind meghaladta őket. Akkor itt a szegények meggazdagodtak, és a gazdagok dicsőségre emelkedtek. (95.) A kegyes király Magyarországszerte kikiáltókat is küldött, hogy minden faluból két-két ékesen szóló vént hívasson a királyi tanácsba; ennek hallatára nemcsak azok jöttek Fehérvárra a királyhoz, akik hivatalosak voltak, de mind a parasztok, a szolgák és a magyarországi köznép egész sokasága. Látván a király, a püspökök és mind a főemberek a rengeteg sokaságot, megfélemlettek: hátha rájuk rontanak; behúzódtak hát a városba és őrizték. A köznép azután előljárókat rendelt magának, ezek számára fából állványt emeltek, ahonnan az emberek láthatták és hallhatták őket. Az előljárók azután szószólókat küldtek a királyhoz és a főemberekhez, mondván: *"Engedd meg nekünk, hogy atyáink szokása szerint pogány módra éljünk; hadd kövezzük meg a püspököket, ontsuk ki a papok bélét, öldössük le a deákokat, akasszuk fel a dézsmaszedőket, romboljuk le a templomokat, törjük össze a harangokat!"* Ennek hallatára a király megszorodott, és három napi haladékot kért, hogy gondolkozzék a dologról. Ezalatt a nép előjárói a magas állványon ültek, és gonosz verseket mondtak a hit ellen; a népnek ez tetszett, helyeselte: *"Úgy legyen, úgy legyen!"* Mikor azután harmadnapra a választ várták, a király parancsára fegyveres katonák rontottak rájuk, közülük némelyeket megöltek, előljáróikat a magas állványról leoszórták és eltiporták, a többieket megkötözték, keményen verve korbácsolták, és így ölve, kötözve, korbácsolva is csak alig csillapíthatták le a lázadást a katonák. Azután tehát, hogy Szent István király kereszténnyé térítette Magyarországot, két ízben fordult vissza a pogányságra: egyszer András király idejében, másodszor Béla király napjaiban, amiképpen itt megírtuk. (96.) A jámbor Béla király ezután betöltve uralkodásának harmadik évét, királyi jószágán, Dömösön összezúzódtott beomló trónján; teste gyógyíthatatlan betegségbe esett; az ország néminemű dolgai miatt félholtan vitték a Kanizsa patakjához; ott távozott el a világból. A Szent Megváltó monostorában temették el, melyet maga épített azon a helyen, melynek neve Szögszárd. Merthogy Béla szög színnű volt és szár, azért nevezte el Szögszárdnak, a maga állapotáról, monostorát.

A CSÁSZÁR BEJÖN VEJÉVEL, SALAMON KIRÁLYAL

(97.) Értesülvén Salamon király Béla király haláláról, sietett az ipához, a német császárhoz, és kérte, helyezze őt vissza a magyar királyságba. Szívesen hajlott kérésére a császár, és a római birodalom nemes seregével és a császári dicsőséghez illő fényes kiérettel behozta Salamont Magyarországra. Közben Béla király fia, Géza, amilyen okos volt és körültekintő, elvonult hát két növendék öccsével Lengyelország részeibe, mert akkor meg nem állhatott Salamon és a németek támadásával szemben. Salamon király tehát a császárral akadály nélkül bejött a királytalan Magyarországra, és biztonságosan érkezett a királyi székvárosba, Fehérvárra; ott nagy tisztességgel fogadta mind a papság és a nép egész Magyarországról. A császár ezután szózatot intézett a magyarok egész sokaságához veje, Salamon király érdekében, megújította köztük a békét, és hit alatt tett esküvéssel megerősítette; Salamon királyt dicsőségesen megkoronázta atyai trónján, és egész Magyarország helyeslése és kiáltozása közepett székébe helyezte. Ezután a császár Salamon király bőkezű ajándékából Magyarország kincseivel gyarapodva, hazatért. Mihelyt a császár eltávozott, Géza menedékhelyéről Magyarországra sietett. Salamon még új király lévén, nem erősödött meg országában, félt, hogy Géza megrohanja lengyel seregével; kissé hát visszahúzódtott embereivel, és bizton megült az erős Moson várában. A püspökök és a többi egyházi férfiak állhatatosan igyekeztek azon, hogy békét szerezzenek köztük; kiváltképpen Dezső püspök csilapította, intette és nyájas rábeszéléssel szelídítette Géza herceg lelkét, hogy adja át békével az országot Salamonnak, habár ő az ifjabb, és tartsa meg békésen a hercegséget, amelyet már atyja is birtokolt. Üdvös rábeszélésére Géza felhagyott a civódással, engedett. Szent Fábían és Sebestyén vértanúk napján tehát Salamon király és Géza herceg Győrött békét kötöttek Magyarország színe előtt; majd együtt ünnepelték meg a húsvétot egész udvarukkal Pécsen. Ott azután húsvét napján Géza herceg tisztességgel, a maga kezével tette fel a koronát Salamon király fejére, az ország főembereinek jelenlétében, és úgy vezette be dicsőséggel Szent Péternek, az apostolok fejedelmének királyi bazilikájába. Látván

a magyarok egész gyülekezete, hogy békesség van a király és a herceg között, és kölcsönös szeretettel vannak egymás iránt, magasztalták Istent, aki szereti a békességet, és nagy vigadalom volt a nép között. (98.) A következő éjszaka azonban a jövőendő viaszály és zűrzavar előjele nyilatkozott meg: hirtelen tűzvész támadt és elborította az egész egyházat, mind a palotákat és többi épületeket és mindazt, ami hozzájuk tartozott; a szörnyű tűzvész mindent elemésztett. Mindnyájan megrémültek a lángok hatalmas zúgásától és a szörnyű robajtól, amint a harangok lezuhantak a tornyokról: senki sem tudta, hová legyen. A király és a herceg megdöbbsent és elcsodálkozott a hirtelen eseten; gonosz cseltől tartva nagy hamar elváltak egymástól; reggelre kelve hív követek útján megtudták a dolgok való állását, mert hogy egyik részről sem forlaltak rosszat, sem veszedelmes cselt, hanem véletlen eset okozta a tűzvészt. A király és a herceg jó békességgel újból összejöttek. (99.) Zolomér dalmát király,⁴⁵ Géza sógora követeket küldött Salamon királyhoz és Géza herceghez, arra kérte őket, hogy saját személyükben segítsék meg őt ellenségei, nevezetesen a karantánok ellen, akik akkor elfoglalták Dalmácia határvidékét. A király és a herceg tehát összeszedte seregét, elmentek Dalmáciába, és épségben visszaszerezték azt, ami elveszett. A király és a herceg királyi ajándékokat kapott, drága szöveteket, sok aranyat és ezüstöt. Amikor visszatértek, Atha nádor megkérte a királyt és a herceget, jelenjenek meg monostorának fölszentelésén, melyet Szent Jakab tiszteletére épített Zselicen; ez meg is történt.

ARRÓL, HOGY SALAMON KIRÁLYNAK ÉS DÁVID- NAK NEM VOLTAK GYERMEKEI

(100.) Salamon királynak és öccsének, Dávidnak sohasem voltak gyermekei, és bennük András királynak magva szakadt; azért hisszük, hogy ez isteni végzésből történt, mert amikor András először érkezett Magyarországra öccsével, Leventével együtt, hogy az országot birtokába vegye, hagyta, hogy az istentelen Vata és más gonoszok megöljék Szent Gellértet és a sok keresztényt.

⁴⁵ Zolomér vagy Zvojnimir a Dráva és a Száva közti terület bánja vagy zsupánja volt. 1076-1089-ig Horvátország és Dalmácia királya is. A hadjárat 1067-ben zajlott le. A monostor neve Zselicszentjakab, Kaposvár mellett fekszik.

Géza herceg pedig nemzette Kálmánt és Almost meg leányokat. (101.) Mintegy tizenhárom esztendeig csöndes békesség virágzott a király és a herceg között. Ezalatt a cseheket eltöltötte a gőgösség, betörték Trencsén városa felé, majd emberekből és barmokból nagy prédát ragadozva, elvonultak. A király és a herceg ezt nagy igaztalanságnak tartották, seregeikkel betörték Csehországba. A csehek nem mertek velük szembeszállni; a magyarok majdnem egész Csehországot tűzzel-vassal pusztították.

Ott Márton fia, Bátor Opos viadalban nagy vitézül leterített holmi óriás termetű csehet; ezen emlékezetes tettéért azután a király és mind a magyar főemberek nagy becsületben tartották. A király és a herceg tehát súlyosan megbosszulták a cseheken a népüket ért igaztalanságot, és cseh foglyoknak nagy prédájával, örvendezve tértek meg Magyarországra.

A KUNOK DÚLJÁK MAGYARORSZÁGOT

(102.) Ezután a pogány kunok áttörték a gyepüket, és a Meszes-kapu felső részénél berontottak Magyarországra; Bihar városáig kegyetlenül végigprédálták az egész Nyírséget,⁴⁶ véghetetlen sokaságú férfiakat, asszonyokat és állatokat vittek magukkal, várakozás ellenére átkeltek a Lápos patakon és a Szamos folyón, majd visszahúzódtak. Salamon király tehát és Géza herceg öccsével, Lászlóval összeszedték seregüket, nagy sietve elindultak és áthaladtak a Meszes-kapun, még mielőtt a kunok átkelhetek volna a hegyeken; Doboka városában közel egy hétig várakoztak a pogányok érkezésére. A kémek közül az egyik, az Új várból való Fancsika nevezetű, csütörtökön tudatta a királlyal és a hercegekkel, hogy közeledik a kun sereg. A király és a hercegek seregükkel a közeledők elébe nyargaltak, és éjszakára a kunok közelében telepedtek meg. Pénteken kora hajnalban fölserkentek, mind az oltáriszentség vételével erősítették meg magukat; elrendezték csapataikat és ütközetre vonultak a pogányok ellen. Amikor ezt meglátta a pogány harcosok Ozul nevű hadnagya, aki Gyula kun vezér embere volt, mivelhogy a gőgösség igen eltöltötte, és na-

⁴⁶ Az uzoknak is nevezett fekete kunok 1068-ban törtek be a meszesi kapun keresztül a Nyírségbe és Bihar megyébe.

gyon sokat tartott magáról, így szólt embereihez: *"Menjenek az ifjak a gyámoltalan magyarok ellen, és csak úgy játszva vívjanak velük!"* Nem hitte ugyanis, hogy bárkinek is van bátorsága elébük állani. A pogányok tehát kivonultak a magyarok ellen, és látták, milyen rettentő seregekkel jöttek; azonnal megjelentették ezt a hadnagyuknak, Ozulnak. Ez összegyűjtötte a vele levő kun sereget, és hamar egy igen magas hegy tetejére húzódott; gondolta, ott van leginkább biztonságban, minthogy a hegyoldalon igen nehéz a feljárás; a lakosok Kerlésnek nevezik ezt.⁴⁷ Az egész magyar sereg a hegy lábánál gyűlt össze. Salamon király vitézei mind egyforma patyolatzászlót hordoztak. A pogányok már mind a hegy tetején tömörültek össze; bátrabb, vakmerőbb íjászaik leszálltak a hegy lejtőjének közepéig, hogy a magyarokat a lejtőről távol tartásák. Mint a záporoső, oly sűrűn hullottak nyilaik a király és a herceg csapataira. Némely jeles magyar vitézek azután rárontottak ezekre az íjászokra, és közülük sokakat megöltek a hegyoldalon, csak nehezen és vajmi kevesen hághattak fel újra társaikhoz íjaikkal verték, úgy ösztöklétké lovaikat. Salamon királyt heves lelkelete, bátorsága elragadta, és csapatával a legmeredekebb hegyoldalon hatolt fel a pogányokhoz; azok meg sűrűn szórták rá nyilaik záporát. Géza herceg, amilyen óvatos volt, mindig a menedékesebb lejtőn hatolt fel, nyilakat szórt a kunokra; öccse, László az első támadásnál négyet ölt meg a legvitézesebb kunok közül, az ötödik nyilától súlyosan megsebesült – utóbb ezt is megölte –, Isten irgalmából aztán hamarosan kigyógyult sebéből. A magyarok tehát kegyetlen halállal szorongatták a pogányokat, futottak is nyomorultul, de a magyarok még gyorsabban üzték őket, vért szomjúhozó, éles kardjukat a kunok vérével részegítették. Kardcsapásokkal hasogatták a frissen beretvált kun fejeiket, akár az éretlen tököket. (103.) Szent László herceg meglátott egy pogányt, aki lova hátán egy szép magyar leányt hurcolt magával. Azt gondolta tehát Szent László herceg, hogy ez a váradi püspök leánya, és ámbár nehéz sebben volt, mégis nagy hamar üldözőbe vette lova hátán, melyet Szögnek nevezett. Midőn azután lándzsavégre megközelítette, semmire sem ment vele, mert az ő lova már nem iramodott gyorsabban, amannak lova sem maradt vissza

⁴⁷ Kerlés hegy Beszterce várától nyugatra fekszik.

semennyit sem; így mintegy kartávolság volt a lándzsa hegye és a kun háta között. Rákiáltott tehát Szent László herceg a leányra és mondá: "*Szép hűgám! Fogd meg a kunt övénel, és vesd magad a földre!*" Az meg is tette. Mikor a földön hevert, Szent László herceg közlőrl át akarta szűrni a lándzsával; a leány ekkor nagyon kérte, ne ölje meg, hanem bocsássa el. Ebből is kitetszik, nincsen hívség az asszonyokban, bizonyára fajtalan szerelemből akarta megszabadítani. A szent herceg azután sokáig mérközött a férfiúval, majd elvágta inát és megölte. De az a leány nem a püspök leánya volt. A király és a dicső hercegek így majdnem az összes pogányokat megölték, megszabadították mind a keresztény foglyokat, és diadalmas győzelemmel, örvendezve tértek vissza az egész vidám magyar haddal. Nagy volt az örvendezés Magyarországszerte, szent énekekben és imádságokban magasztalták Istent, aki győzelmet adott nekik.

A BESENYŐKNEK MAGYARORSZÁGBA JÖTTÉRŐL

(104.) A kunok jövele után harmadik esztendőre történt, hogy a besenyők Bulgárfehérvár⁴⁸ felől átúsztattak a Száva folyón Buziás mezejére, és foglyot, prédát nem csekély számmal ragadoztak és hurcoltak el a maguk földjére. A király és a herceg áruulás bűnét sütötték Bulgárfehérvárra, mivelhogy békességet színeltek, de önként engedték át a lator besenyőket Magyarország prédálására. Összeszedték tehát seregüket és Szalánkeménél gyülekeztek; ott tanácsot tartottak és elhatározták, hogy az áruló Fehérvárt megszállás alá veszik és ostromlják. Fölszedték táborukat, és a Száva folyó mentén leszálltak Nándorfehérvár irányába. Parancsolat ment a királytól és a hercegtől, hogy az egész magyar sereg mihamarabb keljen át a Száva folyón Bulgáriába. A görögök és a bulgárok sajkáikon hajóztak és gépezeteikből kénköves tüzet fújtak a magyarok hajóira, és a vízen gyújtották fel azokat. A magyarok azonban nagyon sok hajóval keltek át a fo-

⁴⁸ A besenyő betörés 1071-ben történt. A Szerémség egy része a Dráva és a Száva között ekkor még bizánci terület volt. Belgrád régi magyar elnevezése: Nándorfehérvár a bolgárok régi magyar elnevezésétől ("*nándor*") nyerte nevét. Ezért is mondják krónikáink Alba Bulgaricának.

lyón, és így legyőzték a tűzokádó görögöket. A görögök és bulgárok megfutottak, a magyarok átkeltek és elfoglalták a bulgárok határait. (105.) A király és a herceg hétfőn kelt át a Száván, hajnalkor elrendezték seregeiket, és a sűrű gyalog hadsorokkal, közbeékelve a lovascsapatokat, teljességgel bekerítették pajzsaikkal a várost. A görögök tehát és a bulgárok féltek, hogy az ostrom vést hoz rájuk; titkos követek útján megkérték a besenyőket, jöjjenek segítségükre aggodalom nélkül, mert nem a király, nem is a herceg ostromolja városukat, csak Vid, a bácsi ispán támadt rájuk vitézeivel. A besenyők hittek a csalóka szavaknak, hamarosan segítségükre siettek; azt remélték, hogy Vid ispánt legyőzik, és ezzel prédát nyernek – ez csábította őket; nyakra-főre a soproniak csapatára rontottak, akiket Ján ispán vezetett. Ez azonban a soproniakkal emberül, vitézül felülkerekedett a besenyők támadásán, sokukat a helyszínen kard élével veszejtette el, a többiek pedig fogságba hajtotta. A besenyők Kazár nevű fejedelme csak kevesedmagával futott el, csak nehezen menekült meg a magyarok kezéből. A király és a herceg illendő köszönetet mondott ama Ján vitéznek, és királyi módon, bőkezűen meg ajándékozták, amiért úgy törte szét a sok ezer besenyőt, mint finoman csiszolt kő a cserépedényt – mielőtt a király meg a herceg seregeikkel még fel se keltek a reggeli mellől. A király meg Géza és László hercegek a város közelében egy sziklán tartózkodtak; a magyarok oda hozták elébük a besenyő foglyokat és az elesettek fejét, a lovakat és fűlszereléseket; csütörtökön hajnalban kezdték ezt, de napnyugtáig végére nem járhattak. Ezt azért cselekedték, hogy az ostrom alatt álló görögök és bulgárok hadd lássák, milyen kegyetlenül megölték a magyarok a besenyőket, akikben reménykedtek, hadd rémüljenek meg és adják meg magukat és a várost a királynak meg a hercegeknek.

(106.) Ezután a király meg a hercegek alkalmasabb helyeket szemeltek ki a város ostromlására; megparancsolták az ácsoknak, készítsenek nyolc fatornyot, melyek kétszeresen haladják meg a bástyák magasságát. Onnan a vitézek a város közepéig nyilazhattak és hajigálhattak követet az emberekre. A tornyok között ugyanannyi hajító gépeket állítottak fel, a falak megbontására és a tornyok bejáratának megközelítéséhez hosszú védőföldet meg egyéb hadiszerszámokat ácsoltattak. Némely helyeken

le is omlasztották a falakat egészen az alapjukig, de a várost meg nem vehették, mert bentől igen vitéz harcosok védelmezték. Két hónapig tartották megszállás alatt a várost, ezalatt gyakran megharcoltak a városból kirohanó szaracénokkal,⁴⁹ ezek közül némelyeket megöltek, másokat megfutamítottak. (107.) Ezután három nagy vitéz, vakmerő szaracén rohant ki a városból, parittyával, dárdával és nyíllal, nagy veszteséget okoztak a magyaroknak. Salamon királyi pattantyús az egyiket eltalálta a hajítógéppel; tetemét a magyarok el akarták ragadni, említett társai azonban keményen tusakodva védelmezték. Nézte harcukat a király meg a herceg, és így szóltak a körülöttük álló vitézekhez: *"Vajha a makkabeusok szíve és vére gyúlna fel a vitézekben, hogy megmentenék a magyarságot ezektől a szaracénoktól, akik oly bátran harcolnak a város védelmében; bár a magyarok elragadnák a szaracén tetemét!"* Ennek hallatára három bátor vitéz, Oros, György és Bors gyors támadással, mint a villám rontott rájuk. Oros nagy vitézül üzőbe vette őket, és egészen a város kapujáig kergette. A város bástyájáról a védők köveket és nyilakat hajigáltak. Oros mégis sértetlenül tért vissza. Ezalatt György és Bors buzdították a magyarokat, el is ragadták a szaracén tetemét és gyalázatra vetették. (108.) Az ostrom harmadik hónapjában azután egy magyar leány, akit valaha rabul vittek oda, szerdai napon felgyújtotta a várost. Heves keleti szél fújt, a tűzvész átterjedt az összes épületre. Így a magyar sereg berohant a városba azon a részen, ahol az ostromgépek a bástyákat már leomlasztották, és kegyetlenül öldökölték a görögöket, szaracénokat és bulgárokat. Maradékuk Niketas vezérrel a várba menekedett. Másnap, mire elült a tűz, a magyarok elfoglalták a várost. Megnézték és felkutatatták a görögök pincéit, töméntelen aranyat, ezüstöt, drágaköveket, értékes gyöngyöt és szinte felbecsülhetetlen kincset hoztak ki onnan. Az osztozásnál a király és a herceg közt civódás támadt. Nem volt ott magyar, aki meg ne gazdagodott volna. (109.) A várba rekesztettek ezután kérték a királyt és a hercegeket, hagyják meg nekik életüket és szabadságukat, a várat és mind az egyebet tartsák meg maguknak. A király és a hercegek kezet adtak a

⁴⁹ Szaracénoknak mondtak a magyarok minden keleti népet, mely Mohamed vallását követte.

hit zálogául, hogy többé nem ártnak nekik, mire mind lejöttek, akik a várban voltak. Niketas vezér a szent Istenanya, a mindenkoron szűz Mária ezüst ikonját hordozta, úgy jött nagy sokaságú néppel, s Géza herceg hatalmába adta magát. Tudta ugyanis, hogy Géza herceg istenfélő, és szíve könyörületességre gyullad a foglyok és bajban levők iránt. Salamon király kezébe kevesen jöttek, mert tudták, hogy rideg természetű és mindenben Vid ispán gonosz tanácsaira hallgat. Ez a Vid átkozott volt Isten és az emberek előtt. Váltig méltatlankodott a király, amikor látta, hogy a hercegehez sokan menekülnek, hozzá meg kevesen. Mikor azután visszatértek a felmérhetetlen kincssel és Vid jószágára, Buziás falujába jutottak, a király meg akarta osztani a kincseket és a foglyokat, még azokat is, akik a hercegek hitére jöttek le a várból. Ebben aztán a herceg ellene mondott a királynak, és meg nem osztozhattak. Ez volt a baj oka és a civódás magva közöttük. De midőn a kincsen osztozának, a király azt – Vid, Frank püspök, Bogát fia Radován és Vid veje Ilia tanácsára – négy részre osztotta, s egy negyedrészt adott a hercegnek – akinek különben egy harmad rész járt, a többi három rész közül egyet a vitézeknek, a másodikat Vidnek, a harmadikat Iliának adott; ezért a herceg nagyon megneheztelt.⁵⁰

A KIRÁLY ÉS A HERCEGEK CIVAKODÁSA

(110.) Meghallotta a görög császár Géza herceg emberségét és követeket küldött hozzá, hogy békét és barátságot kössenek⁵¹ a herceg erre visszabocsátotta neki mind a foglyokat és mindazokat, akik lejöttek a várból. Salamon királyhoz azonban senkit sem küldött a görög király; ezért Salamon királyban mind jobban és jobban felgyúlt az irigység lángja Géza herceg ellen. Vid ispán is szüntelen ösztökelte a királyt, hogy űzze el Géza herceget, és akkor a hercegséget könnyen elveheti tőle. Mondotta neki, megteheti ezt könnyen, mert a királynak sokkal több vitéze van, mint a

⁵⁰ Az osztozkodás az ország feletti uralom megosztásában is érvényesülő hercegi harmad megsértésével történt, amiért a herceg megneheztelt.

⁵¹ VII. (Dukasz) Mihály bizánci császár (1065-1078) szoros kapcsolatot tartott Gézával, és a magyar korona alsó nyitott részét is ő küldötte az akkor már királlyá lett Gézának.

hercegnek. Biztatta, hogy ne halogassa, sőt inkább siettesse a dolgot, és ezzel a közmondással izgatta a királyt: *"Miképpen két éles kard nem férhet meg egy hüvelyben, úgy egy országban nem országolhattok ti ketten."* Vid ispán mérges szavai elcsábították a királyt, gyűlöletet és viszályt forralt magában. Ettől fogva alkalmat keresett, hogy kelepcébe ejtse Géza herceget vagy haddal mehesen rá; de csak tovább alázkodott a király, és a herceget színlelt barátsággal bocsátotta el hercegségébe.

KIBÉKÜLÉSÜKRŐL

(111.) Üzent tehát ezután a király mindkét hercegnek, hogy mindketten együtt jöjjenek a királyhoz, és haddal induljanak Nis görög vár ellen; a király ugyanis álnokul vesztükre törekedett, hogy váratlanul egyszerre fogja el őket; a többi felől már biztos lehetett. A hercegek azonban megértették a király kelepcéjét, és óvatosan jártak el. László fele sereggel a Nyírségben maradt, Géza pedig elment a királlyal: nem is mertek ártalmára lenni semmiképpen, mert biztos tartottak attól, hogy László erős kézzel áll bosszút. (112.) Eközben a nisi férfiak sok ajándékot adtak a királynak és a hercegnek: aranyat, ezüstöt és drága szöveteket; majd a király és a herceg visszafordultak, és Keve városánál elváltak. Bátyja tanácsára László elment Bihar városából Oroszországba, segítséget kért barátaiktól, hogy felkészüljenek a király ármánykodásai ellen; tudta már ugyanis mindenki, milyen igaztalanság és civakodás van a király és a hercegek között. Ezután összeszedték seregüket, ürün küldözték a követeket, végül is a király meg a herceg Esztergomba mentek, ott mindkettő megbeszélés szerint csak nyolc-nyolc embert vitt magával a püspökök és főemberek közül; úgy hajóztak a város közelében levő szigetre, hogy ott tárgyaljanak; sokáig vádaskodtak és mentegetődztek, végre békeszövetséget kötöttek. Géza visszatért hercegségébe. (113.) A király pedig Fehérvárra ment. Ezután a király elküldte Géza herceghez az istenverte Videt és a szelíd Ernyeit. Géza gondosan őriztette őket, mert félt Vid álnokságától. A herceg is elküldte a királyhoz a váradi püspököt és a hitvány Vatát; a király is őriz-

tette ezeket. Majd a király Megyer⁵² falujából elment a Rábca folyó felé, a három német herceg elé, segítségül várta őket Géza herceg ellen. A herceg mellett ugyanis nem volt jelen az öccse, barátai sem segítették; elküldötte Videt és Ernyeit a királyhoz, fegyverszünetet kötöttek Szent Márton napjától Szent György napjáig. Ennek hallatára a király is visszaküldte Vatát és a váradi püspököt. (114.) Ebben az időben a király ama. helyen ünnepelte a karácsonyt, melynek Ikervár a. neve. Majd Zalába ment, ahol Markart német vezér és Vid ösztökélték a királyt, hogy támadjon a hercegre. Így és effélékkel noszogatta ugyanis Vid a királyt: *"Most könnyen és kockázat nélkül legyőzheted a herceget, mert nincsen semmi segítsége, ha azonban halogatod a támadást a fegyvernyugvás leteltéig, meglehet, hogy elmenekül."* Mikor hát a király Szögyszárdra érkezett és táborba szállt a Keszölc nevű hely fölött, vecsernyét hallgatni elment a Szent Megváltó monostorába; vecsernye után pedig Vid és mások tanácsot adtak a királynak, mondván: *"Uram, tudd meg, hogy László Oroszországba ment, Lampért pedig Lengyelországba, hogy bátyjuknak, Géza hercegnek sereget toborozzanak; gyakran javallottuk már neked, hogy most menj a hercegre: Igfán erdejében⁵³ vadászik, az éj csöndjében rátámadunk, elfogjuk és kitoljuk a szemét. Mikor aztán László és Lampért megjönnek vagy sereget hoznak, már meg nem állhatnak ellenünk. És ha csak hallják ezt, már nem mernek bejönni az országba. Meg is teheted, mert összes tanácsosa a te híved; aztán nekem adod a hercegséget, így szilárdítod meg koronádat."* Meghallgatta ezt a király és megígérte, hogy gondolkodik a hajnali imádságig. Kedves volt a tanács az ő szemeiben. Ennek a helynek apátja, Willermos nevű olasz, rejtett helyen húzódott meg, mintha Istenhez fohászkodnék a monostorban. Hallotta, milyen tanácskozást folytattak. Rögtön követet és levelet küldött a herceghez, hogy óvakodjék a királytól. Mikor aztán a követ a herceghez érkezett, ott voltak a gonosz tanácsadók, a herceg árulói, nevezetesen Petrud, Szolnok és Bikás; ezek így szóltak: *"Uram, herceg, ne félj, merthogy az apát részeges ember, és részegségében küldte*

⁵² Az itt említett Megyer nevű falu a Rába melletti Megyer Győr közelében

⁵³ Igfán erdeje a Marostól a Szamosig terjedt Erdély határára.

hozzád a követet, azt sem tudja, mit beszél!" Ezt azért mondták, hogy a herceget Salamon kezébe adhassák.

(115.) A herceg bízott bennük, és ugyanott, tudniillik Igfán erdejében vadásztatott. Öccsét, Lászlót azonban elküldte Csehországba, mert Oroszországból már segítség nélkül tért vissza, hogy megkérje Ottó cseh fejedelmet, segítsen rajtuk, mert inségben vannak.⁵⁴

(116.) Azon a hajnalon, amikor a király határozni akart, elment a hajnali ájtatosságra: az apát ismét elrejtőzött a klostromban, hogy hallja a tanácskozást – hűséges volt ugyanis a herceghez, merthogy annak apja alapította egyházát. Elénekeltek tehát a matutinumot, majd mindnyájan kimentek. A király és Vid azonban bent maradt, és olyan tanácsban állapodtak meg, amit Vid javallott a királynak. Az említett apát ezt is hallotta; nyomban levetette a szerzetesi köntöst, világinak öltözött, kardot kötött, lóra szállt és nagy sietve a herceghez ment, kit reggel még alva talált, de fölébresztette, és így szólt: *"Fuss, herceg, mert ha nem futsz, nyomban elérnek Salamon vitézei, hogy elfogjanak!"* A herceg erre összeszedte seregét, és nagy sebesen Csehország részeibe igyekezett öccséért, Lászlóért, de a király útját állotta. Vid úgy uraskodott a királyon, mint iskolamester a növendék én; valósággal, bár igazság nélkül a király volt az ő alattvalója – óvakodjék effélettől minden ember, kiváltképpen a királyok. Örvendezett hát az álnok Vid gonosz tanácsának, és megindította seregét a herceg ellen. (117.) A herceg és serege Kemejnél⁵⁵ találkozott a királlyal. A herceg főemberei – valójában árulói – titkon követeket küldtek a királyhoz, mondván: ha a király meghagyja őket méltóságukban és kegyelmébe fogadja őket, a csatában elhagyják a herceget és átpártolnak a királyhoz. A király ezt megígérte nekik, és ígéretét esküvel is megerősítette; majd biztonságosan átkelt a befagyott Tiszán, a herceg ellenébe. Amikor a csatatér közelébe értek, a ki-

⁵⁴ A cseh herceg, Ottó, felesége, Eufémia, I. Béla leánya, a hercegek nővére volt. A herceg ezért volt kész a rokoni segítségre.

⁵⁵ Kemej vidéke Tiszfűredtől a Zagyva folyóig terjed, keleten viszont a Hortobágy határos.

rály Nagyfiaegyházánál⁵⁶ öltözött fegyverbe, és csapatait elrendezte a harcra, megtámadta a herceget, és le is győzte, mert a herceget emberei álnokul cserbenhagyták. Ebben a csatában Géza főemberei, Petrud és Bikás három csapat várjobbággal átpártoltak Salamonhoz, amiképpen megígérték. Géza herceg azonban, noha seregének nagyobb része elhagyta, és noha csak egyetlen csapat vette körül Salamon harminc csapatával szemben, nem riadt vissza, hanem dühös harcot kezdett. Az árulók pedig megfutamodtak és fölemelték pajzsukat jeladásul a királynak miképpen jelt adott az áruló júdas is –, hogy a király vitézei ne üldözzék őket. A király serege azonban nem ismerte az árulás jelét; látták, hogy a herceg csapatai futnak, üldözték és pusztították őket, úgy-hogy az árulók közül csak kevesen menekülhettek meg a haláltól. Vajha egy se menekült volna meg, amiért gonoszul elárulták jótévő urukat! Összes vitéze elvesztével hagyta csak abba a herceg a harcot; Kotajdnál átkelt a Tiszán; káplánját, a fekete Györgyöt elküldötte öccséhez, Lászlóhoz, hogy minél gyorsabban siessen hozzá; Ivánkát, klerikus deákját pedig Lampérthoz küldte. Géza Vácig lovagolt, ott találkozott öccsével, Lászlóval és sógorukkal, Ottó herceggel, akik erős segítőcsapatokat hoztak. Mikor Géza herceg meglátta öccsét, Lászlót, sírva fakadt nagy fájdalomában, mert elveszítette hívséges, jó embereit, és panaszkodott az árulókra; az erős lelkű László azonban bátorította bátyját, ne sírjon, kérje inkább a mindenható Isten kegyelmét, hogy vesse alájuk a győzőt, mert ilyen a háborúság dolga.

(118.) A király és a herceg kemeji csatája nagybőjt előtt esett,⁵⁷ ama vasárnap után való csütörtökön, amikor éneklik: "*Exsurge!*" Ebben a csatában a Vencellin neméből való Márton fia Opos, a dicső vitéz, a herceg Péter nevű bátor vitézét – aki sötétbarna ló hátán járt a többiek előtt és fénylő páncélba, aranyozott sisakba öltözve, párviadalra hívta a vitézeket – párviadalban győzte le. Fakó lován, csuklyás bőrvértjében Opos egymaga ugrott ki Salamon csapatából az említett vitéz elé, és lándzsájával

⁵⁶ Nagyfiaegyháza arra a középkori intézményre utal, amikor az alapítók és lezármazottaik az általuk alapított templom vagy kolostor tulajdonosai maradtak.

⁵⁷ Az itt leírt események 1074 telén játszódtak le, a kemeji vereség 1074. február 26-án történt.

mint a villám döfte át vértjét, úgy szúrt Péter szíve közepébe. A csatában pedig Opos karjával oly szaporán vagdalkozott, hogy a sűrű csapástól keze megmerevedett, és szinte odatapadt a kard markolatához. Salamon király csodálta a csatában Opos erejét és bátorságát, de kivált a németek bámultak. (119.) Győzelmet nyer-
vén a király, Kotajdnál átkelt a befagyott Tiszán, és megszállt Péter fia házában; ott hallotta meg, hogy Géza találkozott László és Ottó hercegekkel, akik nagyszámú harcossal érkeztek hozzá. A nyomorult Vid ily szavakkal sürgette a királyt: *"Seregét minap le-
vertük, főembereit megöltük, őt pedig megfélemlítettük; most
szolgáit szedte össze, kaszás parasztjait gyűjtötte egybe, ezekkel
vetette magát körül: ezektől ugyan nem kell tartanunk, mert egy
pillanat alatt fölfaljuk őket. A cseh csapatot pedig hamarosan
halálba küldöm én magam a bácsiakkal; társaink csak hadd pi-
henjenek addig."* Ennek hallatára Ernye, aki mindenkor a békes-
séget szerette, sírva fakadt. Látta sírását Salamon és szólt: *"Ernye
ispán, úgy látom, te a herceg híve vagy, csak színlelésből maradsz
mellettem."* Válaszolta neki Ernye: *"Nem én, uram! De nem sze-
retem, hogy testvéreiddel harcolsz, és hogy kedvük ellenére öljék
egymást a vitézek: fiú az atyját és atya a fiát."*

Majd Vid ispánnak mondta Ernye: *"Te javallod urunknak a
testvérharcot, és azt mondod, kaszások meg villások vannak vele
ottan. Meglásd, amit ezer kaszás levág, tízezer villás se szedi ös-
sze, és a veszteségnek csak Isten a megmondhatója. Hozzánk illő,
hogy meghaljunk a királyért, de vajha jobb tanács után indul-
nánk!"*

A király tehát Vid szavaiban bizván, gyorsan elindult seregé-
vel, és csütörtökön megszállt a Rákoson. Géza, László és Ottó
hercegek azonban és mind a velük levő magyar sereg Vác táján
állapodott meg. Nagy erdőség volt ott, senki sem lakott benne,
csak egy Vác nevű, szent életű remete. Erről nevezte el utóbb Gé-
za herceg a várost, amely ott épült.

(120.) Midőn tehát ez a sereg a szembejövő Salamonra vára-
kozott, egyik reggel a hercegek lóháton tanácskoztak azon a he-
lyen, ahol most Szent Péter apostol kőkápolnája áll; fontolgatták,
miképpen harcoljanak. Hát amint itt álldogáltak, világos nappal
mennyei látomás jelent meg Szent Lászlónak; mire szólott báty-
jához, Géza herceghez: *"Láttál valamit?"* Felelé az: *"Semmit."*

Mondotta ekkor Szent László: *"Amidőn itt álltunk és tanácskoztunk, íme, az Úr angyala leszállott az égből, kezében aranykoronát hozott, és azt a fejedre illesztette; nyilvánvaló ebből, hogy minékünk adatik a győzelem, Salamon pedig legyőzve, számkivetve futamodik ki országából, a királyságot és a koronát pedig neked adja az Úr."* Mondotta erre Géza: *"Ha az Úristen velünk lesz és megoltalmaz ellenségeinkkel szemben, és ez a látomásod teljesül, egyházat építék itt ezen a helyen az ő szentséges szűz anyjának, Máriának."* (121.) Így szólván tábornokbontottak, és megállottak egy helysénél, melynek Cinkota a neve. A két sereg közt a Mogyoród nevű hegy feküdt. Felvirradván a pénteki nap, meg akartak ütközni, de a sűrű köd olyan homályt borított rájuk, hogy nem tehették. A következő éjjel paripáikat kantárszáron fogva várták a napfölkeltét. Szombaton virradóra azután a király elrendezte csapatait, átlavagolt a mogyoródi hegy gerincén; poggyászvivőinek pedig meghagyta, hogy húzódjanak a hegy oldalába; hadd gondolja az ellenség, ha megpillantja őket, hogy nem poggyászszordók, hanem őrcsapatok. Vid pedig így szólt: *"Ha csak meglátják seregünket, máris megfutamodnak."* De hajnalhasadás-kor a hercegek is elrendezték hadsoraikat. László, mikor felöltötte fegyverzetét, leborult a földre, kérte a mindenható Isten kegyelmét, és fogadalmat tett Szent Mártonnak, ha az Úr győzelmet ad neki, egyházat épít azon a helyen Szent Márton tiszteletére. Úgy is történt. A bihari dandár közepén, a bal szárnyon László helyezkedett el, Ottót a jobbszárnnyra rendelték, Gézát pedig a nyitrai dandárral középütt állították. Egyébként mindkét részen háromszor három csapat állt, négy soros vonalban. Midőn a király leereszkedett a hegyről, Gézának alacsonyabb helyen álló serege úgy látszott, mintha fentebb volna Salamon összes csapatainál. Ennek láttára így szólt Vid ispánhoz Ernye: *"Csoda volna, ha azok a dandárok elfutnának színünk elől, mivelhogy a Dunát hátuk mögött hagyták; inkább azt hiszem, úgy határoztak, hogy győznek vagy meghalnak."* László herceg magas lovon ült serege előtt, és körbe lovagolt, hogy buzdítsa és lelkesítse embereit. Mikor lándzsájával megzörrentett egy bozótot, csodálatosképpen egy fehér hölgymenyét ugrott lándzsájára, végigfutott rajta és a herceg kebelébe menekült. Mikor az után megkezdődött a csata, a csehek első csapásra nyomorúságosan letiporták Vid ispánt és a bácsi-

akat. László herceg pedig fölcserélte zászlaját Géza herceg zászlajával abból a célból, hogy Salamon bátrabban támadjon erre a csapatra, ahol Géza zászlaját hordozzák, abban a hitben, hogy az Géza dandára, melyet a minap legyőzött. László herceg ugyanis oltalmazni akarta bátyját, Géza herceget Salamon támadásától, ezért inkább maga felé irányította a csata első rohamát. A király tehát, amikor László dandára elé érkezett, ráismert, megrémült, és megparancsolta a zászlótartóknak, fordítsák a csapatokat Géza herceg csapatai felé. Látván László herceg, hogy a király féltében elfordul tőle, ő rontott az élen a király dandárára; háta mögött támadásra vágottak az összes vitézek; másfelől azonban Géza herceg is hevesen rájuk tört a maga népével; László vitézei Salamon ide-odakanyargó dandárát rémítő kardcsattogással adták kegyetlen halálra. Másfelől Géza vitézei ízleltették meg velük a halál keserves poharát. Hullottak a németek, futottak az olaszok, de nem találtak helyet a menekülésre, és úgy hullottak a magyarok előtt, mint ökrök a vágóhídon. Majdnem minden embere elhullván, Salamon király megfutott, Szigetfőnél átkelt a Dunán, és Márton fia Opossal végül is Mosonba jutott anyjához és feleségéhez; reggeltől napnyugtáig üldözték őt és embereit a hercegek seregei. Ebben a csatában nemcsak németek és olaszok estek el, de mondják, odaveszett Magyarország vitézeinek java része is.⁵⁸ (121.) Géza és László hercegek isteni módon diadalmas győzelemre magasztaltattak: a megöltek tetemei fölött háromszor harsogtatták Isten dicséretét. László herceg azonban, amilyen jámbor volt mindig, látván a sok ezer elesettet, noha ellenségei voltak, akiket megöltek, mégis megindult a szíve rajtuk, siratta őket keservesen, nagy jajában arcát és haját tépve – miképpen anya sír fiái halálán. A tőlük nyert zsákmányból épült azután a mogyoródi egyház. Markart német vezér és Szvatopluk cseh vezér fogságba estek, vitézeiket megölték, maguk súlyosan megsebesültek. Amikor László sóhajtozva járt a halottak tetemei között, megpillantván Erneyi ispán holttestét, azonnal leugrott lováról, megölelte és

⁵⁸ A mogyoródi csata 1074. március 13-án zajlott le. A csatában a király oldalán harminc, a hercegek oldalán tizenöt dandár és sógoruk cseh segédcsapatai vettek részt. Az összesen negyvenöt magyar dandár ugyanannyi magyarországi vármegye haderejét képviselte.

sírva mondotta: *"Békeszerető Ernyei ispán, siratlak, mintha testvérbátyám volnál, mert szíved és tanácsod békességgel volt teljes."* Fölemelte a maga kezével, megcsókolta és meghagyta vitézeinek, hogy tisztességgel temessék el Vácott. Másfelé is járt László, és Vid tetemét is megpillantotta, mire így szólt: *"Siratom halálodat, noha mindig ellenségünk voltál; vajha életben maradtál és megtértél volna és köztünk a békét erősítenéd. Csodálom azonban: miért kívántál hercegséget, noha nem származtál a hercegek nemzetségéből, miért kerestél koronát, ha nem voltál a királyok törzsökéből! Most látom, lándzsa verte át szívedet, mely hercegségre sóvárgott, és kard hasította szét fejedet, melyre koronát óhajtottál."* De meghagyta, hogy őt is temessék el. Géza és László vitézei azonban telve voltak keserűséggel, mert Vid tanácsa okozta a háborút, testvéreik, fiaik halálát; leugráltak lovaikról, késsel felhasogatták keblét, majd övéik felé fordítva földet szórtak a szemébe, mondván: *"Szemed sohasem lakott jól kincsekkel és méltósággal, hát most hadd teljék el szemed és kebled földdel is."* A cseh herceg, Ottó, aki életét kockáztatta értük, ezután dúsan meg ajándékozva tért vissza hazájába. (123.) Midőn pedig Mosonba ért Salamon, meglátta őt az anyja, sírva fakadt fölötte, hiszen méltán sirathatta egyetlen fiát, akinek annyi jószágát vette el Isten; dorgálta őt ily szavakkal: *"Kedves fiam, sohasem hallgattál tanácsomra, sem Ernyei tanácsára, sem más híveidre; mindig csak Vid szava után jártál, és íme, tönkretetted magadat meg a tieidet! Nemde mindig javallottam és mondtam: elég neked Magyarország koronája, és add békességgel atyádfiainak a hercegséget. Most aztán Vidből nem lehetett herceg, de neked sem lesz többé koronád."* Ennek hallatára haragra gyűlt a király, arcul akarta ütni anyját, felesége azonban lefogta a kezét. Megértette már Salamon király, hogy Isten nem segíti háborújában; és már az éjszaka sietve Mosonba és Pozsonyba húzódott; ezeket a várakat már régen megerősítette. Anyját és feleségét is itt hagyta, amikor hadba vonult; ide húzódott hát vissza a hercegektől féltében maga is, legyőzetvén a harcon.

GÉZA KIRÁLY KORONÁZÁSÁRÓL

(12.4.) Géza és László hercegek ezután seregükkel Fehérvár-ra mentek; majd Kapuvárt, Babótot, Fehérvárt és más várakat megraktak igen erős vitézekből álló őrséggel, majd elbocsátván seregüket Magyarországon lakoztak. Ekkor Magnus herceg, Géza⁵⁹ a magyarok ösztönzésére elfogadta az ország koronáját. Koronázása után elment arra a helyre, ahol a látomás történt, és tanakodott öccsével, Lászlóval, hogy a Szűzanya tiszteletére építendő egyháznak hol vessék meg alapját. És mikor ott állottak Vác alatt, ahol most Boldog Péter apostol egyháza van, egy szarvas jelent meg nekik, szarvai tele égő gyertyákkal; el iramodott előlük az erdő felé, és lábát azon a helyen vetette meg, hol most a monostor van. A vitézek rányilaztak, mire a Dunába szökkent, és többé nem látták. Ennek láttára szólott Szent László: *"Bizony nem szarvas volt ez, hanem Isten angyala."* És mondotta Géza király: *"Mondjad, kedves öcsém, mit jelentettek az égő gyertyák, miket a szarvas agancsán láttunk?"*

Felelt Szent László: *"Nem agancsok voltak azok, hanem szárnyak, nem is égő gyertyák, hanem fényes tollak, lábát pedig azért vetette meg ott, mivel megjelölte a helyet, hogy ott építsük fel a Boldogságos Szűz egyházát, s ne másutt!"*⁶⁰ Hogy azonban az első látomás helye se maradjon épület nélkül, Géza király és öccse elrendelték, hogy ott Szent Péternek, az apostolok fejedelmének tiszteletére emeljenek kápolnát. Géza király tehát megalapította és nagy jószágokkal és birtokokkal adományozta meg a váci egyházat, de nemcsak ezt, hanem a budait is: annak adta a pesti vámot meg három falut Somogyban és drága ékességeket. (125.) Abban az időben a besenyők egy akarattal megkérték Géza királyt, hogyha nekik szabadságot ad, Salamon király minden támadását visszaverik, úgyhogy mozdulni sem mer majd Mosonból és Pozsonyból Magyarország háborítására. Géza király megígérte nekik, hogy megadja kérésüket, ha beváltják, amit ígértek. A besenyők tehát Zoltán nevű vezérükkel Salamon király ellen lova-

⁵⁹ Gézának keresztény neve úgy látszik Magnus volt, talán azért, mert e szent ünnepe, szeptember 6. táján született.

⁶⁰ A váci szarvascsoda erősen emlékeztet az eredetmondára, amint azt fentebb már kifejtettük.

goltak. Salamon király pedig a német örgróft hívta segítségül, és pénzt ígét neki. Mikor aztán a besenyők ellen vonult, meglátta az örgróf, milyen rettentő, ijesztő a tekintetük, megijedt, mert nyomban eszébe jutott, milyen nyomorúságosan veszejtették el a magyarok Vilmos, Poth és Markart vezéreket, hát alakoskodva úgy szólt a királyhoz, hogy nagybőjt idején ők nem hadakoznak, ám ha a király akarja, csak ütközzék meg; ha azonban a besenyők kerekednének felül, ő késedelem nélkül a király segítségére siet. Így hát seregével letelepedett a bécsi hegyen, onnan nézte az ütközetet. Megkezdődött a csata, és a besenyők úgy megfutamodtak Salamon király elől, miképpen a viasz megolvad a tűzben; közülük sokan elestek, mások a Fertő mocsarába merültek, Zoltán kevesdmagával futva menekült.

A besenyők leverése után az örgróf kérte a pénzt Salamontól, de az nem adott neki semmit, sőt meg is fenyegette, hogy bevádolja a császárnál, hogy félelmében mutatkozni sem mert a hitvány besenyők előtt. Az örgrófnak Hernő volt a neve, dúlt-fült, meg akarta támadni Salamont, de félt a császártól, hát elvonult és búsan hazatért.

A CSÁSZÁR JÖVETELE

(126.) Ezután Salamon király tartván Géza királytól és öcsseitől, kincseivel és családjával bement Stíriába; anyját és feleségét az admonti klostromban hagyta, majd visszatért Mosonba; sereget akart gyűjteni, hogy atyjafiaira támadjon. Salamon ügye azonban napról napra hanyatlott, amazok dolga pedig szerencsés előrehaladást tett. Így hát megzavarodva, a császárhoz irányította lépteit, hogy segítséget kérjen tőle Magyarországba való visszatéréséhez. Jóllehet bőven adott pénzt katonák zsoldjára, a németek és olaszok mégse mentek vele a magyarokra, mert féltek. Salamon király ezután a császárnál panaszkodott országa elvesztéséért, mondván: erőszakkal vetették ki országából, és ezzel nemcsak rajta esett igaztalanság, de még inkább a császáron; és mondogta: *"Magyarország annyiban a tied, a te országod, amennyiben te tettél engemet királlyá benne; amíg én uralkodtam, hálánk jeléül évi adóba az ország javait téfölségednek ajánlottam fel, és parancsaid szerint szolgáltam neked. Most mindezt megtagadják tőled,*

akik uralmad megdöntés én mesterkednek. Jöjj hát ezért Magyarországba, bosszuld meg sérelmedet ellenségeiden, és vedd vissza országodat."

(127.) Ezek a szavak felindították a császárt, nagy sereggel bejött Magyarországba,⁶¹ seregének szükségletére bőven hoztak eleséget dunai hajókon. Midőn a császár a Vág folyóhoz ért, Salamon három dandárt fogadott és Semptéről Nyitra fölé lovagolt. Az ifjak pedig kimentek és megmérkőztek egymással; hol ezek, hol amazok futottak meg, sokáig harcoltak vérontás nélkül. De Opos, aki különb vitéz volt ezeknél, paripáján ülve a város kapujáig rontott, és a hadakozók közül egyet lesújtott. A nyitraiakat megzavarta társuk halála, hangosan jajveszékelték; Oposra lándzsákat hajigáltak, lovát eltalálták, ő azonban vitézül megállt ellenük és sértetlen maradt. Visszatértek innen a németek, és elmesélték a császárnak Opos bátorságát és hihetetlen erejét a harcban. A császár maga elé hívatta őt, nagy magasztalásokkal halmozta el és kedveskedő szavakkal becsülte meg; Salamont is kérdezte, sok ilyen jó vitéz van-e Gézánál meg Lászlónál. Salamon dicsérni akarván a magyarokat, meggondolatlanul azt felelte: *"Van sok – mondotta –, még sokkal jobbak is."* Szólott erre a császár: *"Ha így áll a dolog, és ilyen vitézekkel állsz szemben, nem szerzed vissza országodat."*

(128.) Mikor Géza király meghallotta, hogy a császár Vácra érkezett, bölcs tanáccsal élt, és meghagyta, környékezzék meg, kenyerezzenek le az aquilejai pátriárkát, mert a császár leginkább az ő tanácsára hajlott, meg a többi német vezért is, és sok pénzt ígért nekik, ha a császárt ráveszik a visszatérésre. A pátriárkát és a vezéreket megpuhították az ajándékok, mivel szerették az aranyat, így hát mindenféle koholt mesével ösztökélték a császárt, hogy térjen vissza. A pátriárka ugyanis azt költötte, hogy álmot látott. és annak értelméből nyilvánvaló, hogy a császár egész seregét elveszejtí az isteni bosszú, ha vissza nem fordul hamarosan; de a vezérek is mennyei intelmekről meséltek és jajveszékelték a császárnak, hogy nem is tudom, miféle baj fenyegeti, ha gyorsan

⁶¹ A német hadjárat 1074 augusztusában és szeptemberében zajlott le. Egyetlen eredménye az volt, hogy Salamon számára a határvármegyék birtokát biztosította.

nem tér haza. A következő éjszaka azután a német vezérek kioktatták némely ravasz katonájukat, hogy lármázzanak, verjék össze pajzsait és tegyenek úgy, mintha a seregben lázadás volna. A katonák ezt meg is tették; a császár és az egész hadsereg nagyon megrémült, mert nem tudtak a kieszelt hamisságról és cselről. Egész éjjel nagy zűrzavar volt tehát a táborban. Reggelre kelve a császár tanácsba hívta a pátriárkát és a vezéreket, határozzanak, mitévők legyenek. A pénz megrontotta a pátriárkát és a vezéreket, ezért minden módon azt javallották neki, hogy forduljon vissza. A csalafintasággal rászedett császár úgy tett, mintha Salamonnak majd tovább is segítene, de szétrombolta hajóit és visszatért Németországba.

SALAMON FUTÁSA

(129.) Salamon király reménységében megcsalatkozván sóhajtozva és búsán Pozsonyba húzódott. Géza király kezében megerősödött az ország, és ez időtől fogvást Magnus királynak nevezték; a hercegséget pedig öccsének, Lászlónak adta. László herceg sok napon át ostromolta Pozsony várát. Salamon vitézei kimentek a várból, és megküzdöttek László vitézeivel; Salamon és László is kimentek, de megcserélve jelvényüket, közvitéz módjára harcoltak. Történt azután, hogy László a déli csöndben a várhoz közeledett. Láttá Salamon, hogy jön, megcserélte fegyverzetét, és mit sem sejtve, kiment elébe, de László sem ismerte fel őt. Salamon vitézei a várfalon ültek, úgy nézték őket. Salamon egyszerű nemesnek nézte őt, ezért ment ki, hogy megvívjon vele; mihelyt azonban a közelébe ért és arcába nézett, két angyalt látott László feje fölött, tüzes karddal röpdöstek és fenyegették ellenségeit. Ennek láttára Salamon a várba menekült. Szólottak hozzá vitézei: *"Uram mit láttunk? Sohasem tapasztaltuk, hogy kettőtől, háromtól megfutamodtál volna; mi történt most?"* Mondotta erre nekik: *"Tudjátok meg, hogy ember elől meg nem futok, de ez nem ember, mert tüzes kardokkal védelmezik."* Ennek hallatára elcsodálkoztak. Ettől fogva még jobban félni kezdtek tőle. (130.) Salamon katonái szükségétől hajtva Lászlóhoz mentek; ő királyi bőkezűséggel, kegyesen megsegítette őket, és megengedte, hogy szabadon visszatérhessenek urukhoz. Ebben az időben Magnus

király Szögszárdon ünnepelte a karácsonyt. Kérésére Dezső érsek ünnepi misét mondott, ékes beszéddel megnyihította a király lelkét és jó békességre hajlította. Miután véget ért a mise, és minden annak rendje-módja szerint elvégeztek, meghagyta a király, menjen ki mindenki, csak a püspökök és apátok maradjanak vissza. Ekkor a király könnyezve borult az érsek és a többi egyházi személyek, vagyis a főpapok elébe, vétkesnek vallotta magát, mert elfoglalta a törvényesen megkoronázott király országát; megígérte, hogy visszaadja az országot Salamonnak, és ilyen szerrel köt békességet: igazság szerint övé lesz a korona meg az ország harmadrésze, az, ami a hercegé volt; Salamon is király lesz az ország kétharmad részében, amely előbb az övé volt.⁶² A püspökök örvendezve adtak hálát Istennek, mert látták, hogy a Szentlélek kegyelmétől meglátogatott király meglágyult és megvilágosodott. Ekkor Magnus király követeket küldött Salamon királyhoz, levélben adta tudomására a békesség föltételeit. Ide s tova jártak hát a követek, s e dolgokról ki-ki másképpen vélekedett; a megegyezés ügye nem haladt jó végre. Eközben Magnus király súlyos betegségbe esett, és bár virtusokkal volt ékes, április huszonötödikén minden test útjára tért. Hü katolikus volt, Isten előtt alázatos, igen keresztényi fejedelem. Három esztendeig uralkodott, és Vácott temették el a Szent Szűz egyházában, melyet ő épített. Országlásának első esztendejében igen nagy éhség sanyargatta Magyarországot.

SZENT LÁSZLÓT KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK

(131.) Amikor a magyar nemesek meghallották, hogy Magnus király meghalt, egész sokaságuk öccséhez, Lászlóhoz gyűlt, és egy értelemmel, közös szóval és egyetértő akarattal őt választották az ország kormányzására, vagyis helyesebben buzgó és állhatatos kéréssel rákényszerítették. Mindnyájan tudták ugyanis, hogy fel van ruházva a tökéletes virtusokkal, hite szerint katolikus, kiváltképpen kegyes, bőkezű adakozó, szeretettel jeles. *Úgy "ragyogott fel, mint köd közepette a hajnali csillag"*, mely elűzi a

⁶² A Szekszárdon 1076 karácsonyán játszódott jelenet a királyság XI. századi értelmezéséből, amint fentebb kifejtettük, könnyen érthető.

rút homályt, "és miképpen a teli hold világol a maga napjaiban" vagy "miképpen a nap ragyog: fénylett népének közepette", "mint a húsból kiolvasztott zsír", "oroszlánokkal és medvékkel játszott miképpen akolbeli báránnyal". Nemde megölte az óriást és letörölte a gyalázatot Izraelről. Megfutamította mindenütt ellenségeit és kiirtotta az ellene szegülőket.⁶³ Magas termetű volt, miképp neve is nagy. Mert hogyha nevének értelmét fejtegetjük: Ladislaus – azt jelenti, hogy istenadta dicsőség a népnek. Laos: népet jelent, dosis pedig adományt. Nevének első szótagja: laus – dicsőség. És ámbár akarata ellenére választották királlyá a magyarok, sohasem tette föl fejére a koronát, mert inkább mennyei koronára áhítozott, semmint még élő király földi koronájára. Nem akarta, hogy törvényszerűen megkoronázzák, és hogy ő viselje a koronát, mert csak jó békességet kívánt, hogy visszaadhassa Salamonnak az országot, és magának a hercegséget tartsa. Miután Isten rendeléséből átvette az ország kormányzását, szívének egész indulatával nem mulandó és veszendő világi dicsőségre törekedett, hanem a mennyei haza kiérdeklésére. Minden ítéletében Isten félelmét tartotta szeme előtt, kiváltképpen büntetőügyekben, ahol vérontással járó büntetés, vagyis torolás járt. Isteni sugallatból tudta ugyanis, hogy a király nem kormányoz, de maga is kormány alatt áll, ezért minden ítéletében enyhítette a törvények szigorúságát, és mindenkor irgalmas volt és szelíd. Vigasztalta a bajtól sújtottakat, felemelte az elnyomottakat, az árvák kegyes atyja volt. Az ország minden lakosa, tulajdonnevét elváltoztatva, csak jámbor király néven emlegette; győzedelmet és tiszteletet nyert, hírneves és fönséges volt, de nemcsak neve szerint, inkább tetteiért, mert Magyarországot meggyarapította.

(132.) Előbb Dalmáciát, aztán Horvátországot csatolta örökös jogon királyságához. Mikor ugyanis Zolomér király gyermekek nélkül halt el, a felesége,⁶⁴ László király nővére sokat szenvedett

⁶³ László vonakodás át a királlyá avatástól fentebb már megmagyaráztuk. A dicséretét tartalmazó és a legendájában is szereplő sorok egy kissé változtatott megfogalmazásban a koronázási szertartásból valók, ahol a megkoronázandó királyhoz intézett ünnepélyes figyelmeztetésben szerepelnek. És mert a király, László, e figyelmeztetésnek megfelelően uralkodott, gestájának szerzője ez alapon törvényes királyként mutatja be.

⁶⁴ Zolomér (Zvojnimir) felesége, Ilona, I. Béla király leánya volt.

férjének ellenségeitől, és Jézus Krisztus nevében segítséget kért fivérétől, László királytól. A rajta esett jogtalanságokat a király keményen megtorolta, Horvátországot és Dalmáciát teljességgel visszaszerezte neki, majd az említett királynétől a saját uralma alá vetette. Ezt a király nem kapzsiságból cselekedte, hanem azért, mert a királyi törvény szerint őt illette az örökség: Zolomér királlyal ugyanis első fokon rokonságban állott, és annak nem volt örököse. (133.) Salamon pedig Pozsonyban volt. A főtisztelendő püspökök azon fáradoztak, hogy kibékítsék őket. Tudta László király, hogy Salamon konok és engesztelhetetlen, mégis győzött benne a kegyesség, kiváltképpen azonban az igazság ösztönözte, minthogy Lászlónak törvényes igazsága nem volt ellene: tetteleg cselekedett mindent, nem törvény szerint. Országlásának negyedik esztendejében kibékült Salamonnal és elegendő költséget adott neki királyi szükségleteire. Az ország főemberei azonban óvatosan elejét vették annak, hogy újra veszedelem és háborúság támadjon: nem tűrték, hogy Salamonnal megosztozzék az országon, hogy rosszabb állapot ne következzen az előbbinél. Salamon sebzett lelkét emésztő harag és keserűség marcangolta. Háborogva és dühös lélekkel László ártatlan vérének veszedelmére merített: de maga esett a verembe, melyet ásott. (Ugyanebben az esztendőben mennykő sújtotta az Úr keresztjét, mely Fehérvárott állott.) László király pedig rajtakapta a gonoszság on Salamont, elfogta és Visegrádon börtönbe vetette.⁶⁵ Bakony fia, Bodos együtt volt a börtönben Salamonnal. László ezt nem félelemből cselekedte, hanem azért, mert királyi atyjafia folyvást fenyegetőzött, hogy gonoszabbakat cselekszik az előbbieknél – csillapítani akarta hát kissé dühösségét. Ő maga folyvást imádkozott Salamonnért, hogy térjen meg Isten törvényéhez. Ha Salamon megtért volna, bizony teljességgel visszaadta volna neki a királyságot, ő maga beérte volna hercegséggel; és bár Salamon a börtönben volt, László váltig búslakodott miatta. (134.) De Salamon király, miután kiszabadult a börtönből, Szent István király és Szent Imre hit-

⁶⁵ A Salamonnal való kibékülés 1081-ben történt. Salamon visegrádi fogságának helye a róla elnevezett későbbi lakótoronynak egy része lehetett, vagy annak a helyén állott.

valló testének fölemelésekor,⁶⁶ néhány napig a király mellett volt, majd futva ment Kutesk kun vezérhez, megesküdött neki, hogy tulajdonjoggal neki adja Erdély tartományát és feleségül veszi leányát, ha megsegíti őt László ellen. Kutesk vezért elcsábította a hiú reménység, nagysokaságú kunnal berontott Magyarországra, eljutott egészen Ung és Borsova vármegyékig.⁶⁷ Ennek hallatára László király rájuk rontott, és szétszóródtak színe előtt; kard élével veszett sok ezer kun: Salamon király és Kutesk futva menekültek, mint tépett tollú vadkacsák a keselyük csőrétől. László király elvette zsákmányukat és himnuszokkal, imádságokkal magasztalták az Istent, aki dicső győzelmet adott nekik. Azután ugyanott templomot is építtetett a mindenható Isten tiszteletére és a győzelem emlékére, mert ezt Isten segítségének tulajdonította. Salamon király pedig a rabló kunokkal betört Bulgáriába és Görögország határára; ott a görög császár serege nyomorúságosan megverte őket, közülük csak kevesen menekültek. (135.) Mikor ugyanis a kunok látták a nagysokaságú páncélost, igen megrémültek, sietni kezdtek, hogy átkeljenek a Dunán, mielőtt az ellenség körükeríti őket; minthogy páncéljuk nem volt, könnyebbek lévén, gyorsabban haladhattak. Salamon azonban meg emberei és a többi páncélos vitéz lassabban követték előre siető társaikat, mert súlyos fegyvereik akadályozták őket. Tél volt, sűrűn hullott a hó, szemük tele lett hóval, és a sűrű hófúvás ban nem láthatták társaikat, akik előttük haladtak. Eltévedtek és ide-oda bolyongtak, de az ellenség is nyomon követte őket. Mikor egy elhagyatott üres várhoz érkeztek, oda beszálltak, és egész nap és egész éjjel ott maradtak. Az ellenség azonban mindenfelől körülvette a várat. Az ostromlottak látták, hogy éhen kell veszniök, hát inkább a harcossal halált választották, semmint hogy éhen pusztuljanak. Hajnalhasadtakor tehát kimentek az ellenségre, veszejtőikkel együtt veszték, sokan hullottak el azok közül is, akik megölték őket. (136.) Salamon király kevesedmagával is csak alig menekült, fu-

⁶⁶ Az 1083. évi szentté avatás augusztus 20-án történt. Ez a nap talán István király temetésének (augusztus 15-én halt meg) évfordulója lehetett, ettől kezdve pedig évente visszatérő ünnepnapja.

⁶⁷ A kunok ebben az időben a Havasalföldön éltek, Salamon és a kun fejedelem 1085-ben törtek be Szabolcs megye területére. – Ung és Borsova az északi gyepekhez közel levő ispánságok voltak.

tott és könnyűszerrel átkelt a Dunán, minthogy be volt fagyva. Azután valami nagy berekhez érkezett, ott azt mondotta embereinek, hogy lovaik pihentetése végett nyugodjanak egy keveset. Ő maga letette pajzsát, és úgy tett, mintha mindjárt visszatérne. Bement a sűrű sötét erdőbe; emberei mit sem sejtettek, úgy ment el tőlük: soha többé nem tért vissza. A sok viszontagság megtörte, meglátogatta a Szentlélek: a viszontagságok nem keményítették meg még jobban, nem hadakozott tovább szabad akarattal Isten igaz ítélete ellen, de megérezte a korholó Isten nagy irgalmú kezét, felnyögött tetteinek emlékezetétől, és amennyire igaz emberi ítélettel elgondolható, bánatos szívvel vezekelt, hogy elégtételt adjon bűneiért. Szerencsés kénytelenség, mely a jobbra hajt: mert bizonynal igaz, hogy akit a világ gyűlöl – azt szereti Isten. Salamon király nemes teste királyi gyönyörűségben nevelkedett: most megtörve fekszik a porban és hamuban; és aki előbb ideig tartó javakért küzdött, most csupán a menyeeikre törekszik. Éltének minden idejét ugyanis zarándoklásban, imádságban, böjtben, virasztásban, fáradozásban és ájtatosságban végezte. Kálmán király idejében egyszer Magyarországon is látták, de nyomban eltűnt, és soha többé nem mutatkozott. Polában, Istria városában távozott el a világból az Úrhoz, ott is van eltemetve. Felesége és anyja Admontban nyugszanak.

(137.) Ezután egy Kapolcs nevű kun, Krul fia nagy sereggel tört be Magyarországba, hogy meghódítsa. Végigzsákmányolta Erdélyországot, és magával vitte zsákmányát. Erdély földjét végigdúlván, átkelt és Biharba ment; egy ideig az Omsóér vizénél tartózkodott, azután Tokajnál átkelt a Tiszán, sereget három csapatra osztotta, két csapatot pusztítani a síkságra küldött, egyet pedig a Tisza vidékének meghódítására rendelt. Harcolva és zsákmányolva érkeztek arra a helyre, melyet Becsejnek hívnak; sok volt a prédájuk, haza akartak térni és mondták: "*Harcolva jöttünk, most térjünk vissza vadászva.*" Annyi zsákmányt szereztek ugyanis Magyarországról, amennyi soha egyetlen nemzetnek sem volt. Még a nemesek feleségeit, gyermekeit és fiait is rabul magukkal hurcolták. László király Szlavóniában volt seregével. Amikor hazatérőben mindezt hírül vette, oly gyorsan tért vissza, amint csak tudott, és vitézeivel hamar utánuk vágatott. A Temes folyó táján találta meg őket. Azt gondolták a kunok, hogy már

teljesen megszabadultak, és inkább vadászatra gondoltak, nem hadakozásra. László király azt mondta vitézeinek: *"Jobb nekem, ha veletek együtt meghalok, semhogy rabságban lássam feleségeiteket és gyermekeiteket."* Így szólt és könnyezett; aztán vörös zászlójával elsőnek támadott a kunok táborára.⁶⁸ Az Úr szétszórta a kunokat a magyarok színe előtt. László király így kiáltozott vitézeire: *"Ne öljük meg ezeket az embereket, fogjuk el őket; hadd éljenek, ha megtérnek."* Kapolcs és a főemberek elestek, mások igen sokan rabok lettek; senki se menekült közülük, csak egy Eszembó nevezetű szolga. A király ezután mind egész hadával hálát adott a nagy győzelemért a mindenható Istennek, aki kiragadta őket ellenségeik kezéből; a folyót elnevezte Pogándinak, mai napiglan is a pogányokról van a neve. Az elmenekült szolgától meghallották ezt a kunok és igen elszomorodtak; összeszövetkeztek és megfogadták, hogy megbosszulják Kapolcs vesztét; követeket küldtek a királyhoz, gőgös és kérkedő szavakkal meghagyták neki, hogy bocsássa el a foglyokat; csúfot üztek a királyból, és kitézték a napot, amikor Magyarországra törnek. Ennek hallatára a király csak mosolygott, és aznap, amikor Magyarországra akartak jönni, elébük lovagolt, mert félt Magyarország feldúlásától. Egy szombati napon kora hajnalban, közel a Dunához megtámadta a kunokat. A király az első rohamban leszúrta a kunok vezérét, Ákost; azon a napon híven és emberül szolgált Köcsem is, akit a király hűtlennek gondolt. Az Úr szétszórta a kunokat a magyarok tekintete előtt, és győzelmesen tért vissza a király.

A KIRÁLY A RUTÉNOK ELLEN MEGY

(138.) Ezután a dicső király Oroszországba rontott, amiért a kunok az ő tanácsukra támadták meg Magyarországot. Amikor a ruténok látták, hogy a király keményen szorongatja őket, kegyességéhez folyamodtak, és mindenben hűséget fogadtak a királynak; a jámbor király ezt szívesen fogadta. Ezután Lengyelországba tört; a lengyelek ellene vonultak és hadakoztak, de Isten segít-

⁶⁸ László király 1091-ben vezetett hadat Szlavóniába és később Horvátországba. A meghódított ország kormányzását unokaöccsére, Álmosra bízta. A kunok üldözése és a velük vívott csata színhelye: Temesvár környéke.

ségével a magyaroké lett a győzelem. Azután a magyarok három hónapig ostromolták Krakkó várát. Ezalatt az ostromlók és ostromlottak éhezni kezdtek. A király és a főemberek azt kérték minden magyartól, hogy az éjszaka csendjében ki-ki hozzon egy csizmaszányi földet; úgy is történt. A vár előtt ebből a földből nagy dombot raktak, azt beszórták liszttel. Az ostromlottak látták, hogy az ostromlóknak bőven van eleségük, és sokáig maradhatnak a vár alatt: Így mindennel együtt megadták a várat a királynak, és a király akarata szerint békét kötöttek. Ezután átment Csehországba, és bántatlanul sok cseh foglyot hozott Magyarországba; diadalmasan és örömmel így tért haza a király.

A VÁRADI EGYHÁZ ÉPÍTÉSÉRŐL ÉS LÁSZLÓ KIRÁLY HALÁLÁRÓL

(139.) Ezután Bihar vármegyében a Körös folyó mellett vadászat közben talált egy helyet, ahol angyali intelemre elhatározta, hogy monostort épít Szűz Mária tiszteletére: ezt a helyet Váradnak nevezte. László király egyre gyarapodott lelki javakban és virtusról virtusra haladt; nemcsak Magyarországon, de a kereszténység minden országaiban elterjedt kellemes illata. Ezért a római császár halála után a német hercegek és fejedelmek, mind a bárók és főrangúak egy szívvel, egy lélekkel arra kérték, hogy fogadja el a császárságot; minthogy azonban élete napjaiban nem csupán a maga javát, hanem jézus Krisztusét kereste, és elméjében szorgosan forgatta azt az isteni tanítást: ne hágd át atyáid határát, inkább megelégedett a maga határaival, nem akarta azt igaz mértéken felül gyarapítani, ezért az idegen, ismeretlen nemzetek kormányát nem vállalta. Hiszen Magyarországon is alig maradhatott meg Isten jámbor és hű szolgálatában, a törvények kellő erőben való megőrzésével. Mikor Bodrogon ünnepelte a húsvétot, íme, követek jöttek hozzá Franciaországból, Hispániából, Angliából és Britanniából, kiváltképpen a francia király öccsétől, Vilmostól és tudatták vele, hogy megbosszulják a mindenható Isten sérelmét, úgy határoztak, hogy megszabadítják a szent várost és a Szent Sírt a szaracénok kezéből: kérték ezért a dicsőséges királyt, hogy jézus Krisztus seregében legyen vezérük és parancso-

lójuk.⁶⁹ Ennek hallatára a király örvendezett nagy örvendezéssel, és ugyanazon az ünnepen elbúcsúzott Magyarország nemeseitől; egész Magyarország búsult miatta. (140.) Ő azonban nem tágitott attól, amibe belekezdett. Követet küldött Konrád cseh herceghez, Ottó fiához, kérte és megparancsolta, készüljön vele tengerentúlra, Jézus Krisztus sérelméért. Amaz szíves lélekkel megígérte ezt. Eközben Konrád herceg Szvatopluk nevű rokona egy csöndes éjszakán Prágába ment, és elfoglalta a várost. Reggelre kelve, a prágai püspök beültette a hercegi székre, és némelyek tisztességgel fogadták. Konrád pedig eljött dicsőséges királyi nagybátyjához, elmondta, mi történt vele és kérte, menjen segítségére a maga személyében. A király ezt meg is adta neki, hogy a herceg el ne maradjon Isten szolgálatából, és mert hogy atyafiságos kötelek fűzte hozzá; atyjáról, Ottó hercegről is megemlékezett, aki őt segítette Salamon ellen: megígérte hát, hogy a maga személyében fogja őt megsegíteni. A királlyal voltak öccsei, Géza király fia: Kálmán és Álmos. Előre tudta a király Kálmánról, hogy vérontó lesz: ezért akarta egri püspökké tenni. Meghallotta ezt Kálmán, és ugyanazon éjen kimenekült Lengyelországba, mert tudta, hogy apját és nagyapját tisztességgel fogadták Lengyelországban.⁷⁰ Követték őt Magyarországból Márk és Ugra meg mások. A király pedig összegyűjtötte seregét, és unokaöccsének sérelme miatt megindult a csehek ellen. De amikor Csehország határára ért, nehéz betegségbe esett; összehívta főembereit, követségbe

⁶⁹ László királynak a keresztes hadjárat vezetőjévé való felkéréséről és még előbb a császárráválasztási szándékokról külföldi források mit sem tudnak. A XII-XIII. század fordulójáról származó verses zsolozsmája e vonatkozásban csak annyit mond, hogy László a keresztény lovagság oszlopa volt.

⁷⁰ László király unokaöccsét, Kálmánt egri püspöknek szánta. Később váradi püspökségéről is tudnak. Mégis Lengyelországba menekülése valószínűbbé teszi egri püspökségét. Eger egyházmegyéje ugyanis egészen a XIX. század elejéig valóban az ország akkori Lengyelországgal érintkező északi határáig terjedt. Lengyelországba azért menekült Kálmán, hogy a püspökké szentelést elkerülje. Klerikus neveltetése azonban kora latinos, deák, műveltségének birtokába juttatta, és ezért mondhatták őt már a kortársak Könyves Kálmánnak. E két szót latin szövegekben is mindig magyarul írták. Kálmán ellenszenves beállítása az Álmos-ág uralomra jutásával (1131) II. Béla vagy II. Géza idejében nyerhetett ilyen megfogalmazást. A sokat betegeskedő király kegyetlensége öccsével és unokaöccsével szemben ez utóbbiban és leszármazottaiban sokáig élő rossz emlékezetet hagyott róla.

küldte Marcel prépostot és Péter ispánt Kálmánhoz, hogy térjen vissza Magyarországra. Szent László király úgy rendelkezett, hogy őutána Álmos uralkodjék, de ez őszinte egyenességből úgy tisztelte bátyját, Kálmánt, hogy átengedte neki az ország koronáját, minthogy az elsőszülöttség szerint annak is volt ahhoz igazsága.

Akinek kedve van megtudni, mennyi és milyen jót cselekedett nemzetének Szent László, tetteiből mindezt teljességgel megértheti. (141.) Szentséggel és kegyelemmel telve költözött át az angyalok társaságába uralkodásának tizenkilencedik esztendejében, és Váradon temették el saját monostorában, az Úr 1095 -ik évében, július 29-én, vasárnap.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY HALÁLA UTÁN GÉZA KIRÁLY FIÁT, KÁLMÁNT TÖRVÉNYESEN KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK

(142.) Géza király fia, Kálmán tehát sietve megtért Lengyelországból, megkoronázták, és teljességgel átengedte Álmos hercegnek a hercegséget. Amint a továbbiakból kitűnik, Kálmán idejében sok rossz történt.

(143.) Testalkatára nézve hitvány volt, de ravasz és tanulékony, borzas, szőrös, vaksi, púpos, sánta volt és selypített. Amikor jézus Krisztus említett zárándokai megtudták, hogy meghalt a dicső László király, igen megbúsultak azután követeket küldtek Kálmán királyhoz, és akárcsak a dicső László királytól, tőle is ugyanazt kérték: azt gondolták, ő is éppen olyan kegyes, hiszen ő is egyazon vérből eredt. Kálmán király azonban ennek hallatára nem ígérte meg, hogy velük megy, de még azt sem engedte meg nekik, hogy az ő földjén át vegyék útjukat. Sőt sereget küldött ellenük, hogy ne merészkedjenek behatolni országába; úgy vélekedett, hogy zsarnokok, nem pedig zárándokok. Ők azonban Istenbe vetették reményüket és bizakodtak jézus Krisztusban, akinek jelét viselték: bátran benyomultak Magyarországra, és sok magyart megöltek.

Ennek hallatára a király Temes táján összegyűjtötte seregét, és békét színelve, menni hagyta őket. Amikor Zimonyhoz érkeztek, és azt gondolták, hogy békén vannak, táborot vertek.

Zimony várát elfoglalták, hogy a király más kelepcét ne vethessen, és a korábbiaknál gonoszabb dolgok ne történjenek. Azután eleségért feldúlták az egész végvidéket, és a várba vitték, amit csak elrabolhattak. A király azonban Temesben hasznosabb tanácssal élt, békét kötött velük, sok ajándékkal, eleséggel tisztelte meg és békén elbocsátotta őket. A zarándokok ezután tovább mentek, elfoglalták Antiochiát, és Isten segítségével Jeruzsálembé értek.

(144.) Amikor a király hazatért és a herceg is elment hercegségébe, némely békétlenek ördögi tanácsra egymás előtt megvagdolták őket. Mondották ugyanis a hercegnek: *"Herceg uram! A király cselt sző ellened, és el akar fogni."* Majd mondották a királynak: *"A herceg tört vet neked, tudd meg, ha nem vigyázol magadra, bizony meghalsz hamarosan!"* Ennek hallatára, mindketten ifjak és szenvedélyesek lévén, összegyűjtötték seregüket. A király seregével Várkonyhoz vonult a herceg ellen, a herceg is Várkony közelébe jött ellene: köztük volt a Tisza, ez választotta el egymástól őket. A hű magyarok fegyverszünetet kértek tőlük, és hogy tárgyalhassanak, ezt mondották: *"Ugyan, miért harcoljunk? Ha amazok győznek rajtunk: meghallunk, és ha megszaladnak, hát megszaladnak. Minap atyáink és atyánkfiái is harcoltak atyáikkal, atyafiaikkal és meghaltak: semmi okát sem látjuk a harcnak; de ha nekik tetszik a harc, harcoljanak ők ketten; és aki közülük felül marad, elfogadjuk urunknak."* Így határozván a főurak, visszatértek. Mikor pedig Csák a királynak elmondta volna, és Ilia a hercegnek tudtára adta volna, hogy miként határoztak, kedvük ellenére ugyan, belenyugodtak. (145.) Ezután a király betört Oroszországba: Lanka, a rutének hercegasszonya, ugyanazon király özvegye, a király elébe jött, a király lábához borult és könnyhullatással kérte a királyt, ne veszejtse el nemzetét.⁷¹ A király nem hallgatott rá, mire még állhatatosabban könyörgött neki; a király azonban megrugdosta és eltaszította magától, mondván: *"Nem illő, hogy asszonyi sírás csúffá tegye a királyi fölséget!"* A hercegasszony azután sírva fordult vissza és a mindenható Isten segítségét kérte. Fohászkodására nagy sokaságú kun jött Mirkod-

⁷¹ Az ukrajnai hadjárat 1099 táján történhetett. Lanka David Igorevics felesége lehetett.

dal a ruténok segítségére. Éjszaka kerekedtek fel, kora hajnalban a király táborára csaptak, és azt kegyetlenül pusztítva szétszórták. A magyar nemesek körülvették a királyt és megvívhatatlan bástya voltak a király körül. A kunok üzőbe vették az Almási nemből való Ősz ispánt, a vitéz, serény férfiút megölték mind a vele levőkkel együtt; átlőve nyíllal megölték Koppány és Lőrincz püspököket is és sok más vitéz harcost. Egy Monok nevű kun keményen szorongatta a magyarokat; a királynak egy Mátyás nevű igen derék vitéze el akarta fogni, rátámadt: az pedig megfutott és hátrafelé nyilazva át lőtte Mátyás lábát; nem is menekült volna meg a haláltól, ha sok társa össze nem rakja pajzsát – úgy oltalmazták meg. Ezután Péter fordult Monok ellen. Mikor az rányilazott Péterre, nem találta el, s amíg más nyilat vett elő, Péter átfúrta Monok oldalát, és elfogván, élve vitte a királyhoz. Gyula ispán ekkor lábsebbel menekült el, de Magyarországon belehalt sebébe. A király és mind a vele levők gyors futással jöttek el Magyarországba; a kunok elfogtak mindenkit, aki hamar meg nem futhatott, s a király kincseit is elvették. Oly nagy vereség volt ott, hogy ritkán szenvedtek a magyarok ekkora vereséget. Némely magyarok erdőkbe menekültek, ezek éhínségükben csizmájuk talpát süttötték meg, azt ették. Mit szóljunk egyebet? Elmondhatatlan sok volt ott akkor a veszedelem, ami meg sincs írva.

(146.) Első feleségétől a király Lászlót és Istvánt nemzette, az Úr 1101-ik évében. Amikor a király Dalmáciában volt, Zára városában, azon tanakodott, hogy felgyűjtja a várost, mert nyakas a népe; elaludt palotájában, melyet ott építtetett: és íme [Simeon] a szent zárai püspök⁷² rettenetes arccal jött hozzá, megragadta, hajánál fogva vonszolta, és babérfa vesszővel keményen megvesszőzte. Midőn elengedte, és a király fölébredt, nem látta a püspököt, de érezte a fájdalmat, és látta testén a vesszőcsapásokat – ezért békétüréssel abbahagyta a város zaklatását.

(147.) Ezután a király Oroszországba akart menni. Az Úr 1106-ik évében visszatért Álmos herceg Passauból: oda futott a királytól való féltében. A király békességgel fogadta. Ezután Álmos Lengyelországba futott, majd lengyelek meg magyarok tanácsától és segítségétől ösztökélve visszatért Magyarországba, el-

⁷² Szent Simeon Zára védőszentje volt.

foglalta Újvárt, és oda szállt. Ennek hallatára a király ostrom alá vette a várat; midőn másnapra ostromot tervezett, íme a herceg hirtelen lóra pattant, kiment a vár kapuján, nagy hamar egyedül nyargalt a király táborába, és midőn a király sátrához ért, nyomban leszállt a lováról, a király lába elé borult és mindenek füle hallatára, bűnösnek vallotta magát. A királyt ez váratlanul érte. Megbocsátott a hercegnek, sőt a herceg közbenjárására még a várban levő magyarokra sem neheztelt. Ezután a herceg Jeruzsálembe ment, és midőn szerencsésen visszatért, a király békével fogadta. A herceg vadászatban lelte örömét, egyre ezt üzte, a király pedig megadott neki mindent, ami a vadászathoz kell.

A DÖMÖSI EGYHÁZ ÉPÍTÉSÉRŐL

(148.) A herceg ezután Dömösön monostort épített,⁷³ meghívta a királyt, jöjjön el fölszentelésére; úgy is történt. Ezután a palotabeliek megvádolták a herceget: kelepécét készít, hogy megölje a királyt a monostor épületében – meg is tette volna bízást, ha a király barátai éberem nem örködnek. A király haragra gyúlt, és el akarta fogni, de a főtisztelendő püspökök és más derék főemberek tudták, hogy ez hamisság, és csak a herceg ellenségei találták ki, ők fogták rá a hercegre, közbenjártak hát érte a királynál és összebékítették őket esküvéssel. A király elbocsátotta békével a herceget, hogy vadásszék a Bakonyban. Tisztességadás ürügyével két jobbágyát is vele küldte, titkon azonban kioktatta ezeket, hogy gondosan fürkésszék a herceg lelkületét: jelentsék meg a királynak, ha a herceg ellene mesterkedik. Elérkezett a herceg Csórba, elbocsátotta sólymát, és ez varjat fogott. Egyszerű lélekkel mondotta ekkor a herceg a jobbágyoknak: *"Mi lenne, ha a varjú megesküdne a sólyomnak, nem károg többé, ha elbocsátja?"* De azok így feleltek: *"Hiába esküdne a varjú, a sólyom nem bocsátaná el, de a varjú sem esküdhetne meg, mert okatlan állat."* A herceg szavait még azon az éjszakán megjelentették a királynak. A herceg vadászat okából a Bakonyba ért, de rögtön eltávozott tőlük, és ismét Passauba futott, hogy a német király se-

⁷³ Dömös monostoregyházát és társas káptalanát Álmos herceg Szent Margit vértanú tiszteletére emelte, kinek kultuszát Konstantinápolyból hozhatta magával.

gítségét kérje. (149.) Az Úr 1112-ik évében Kálmán király N. [László] fia meghalt. A király Oroszországból vette második feleségét. Ezt házasságtörés bűnén kapta rajta és elbocsátotta. De nem erőszakos vakmerőségből, mert tudta, hogy írva van: amit Isten összekötött, ember el ne válassza – már mint törvény és ok nélkül. Tehát nem ő vált el tőle, hanem törvény választotta el attól, akit bűne vádolt, elítélt és a rosszasága letiport. A törvény visszaküldötte hát az asszonyt saját országába. Az házasságtörésben szülte Borics nevű fiát, Borics pedig nemzette Kálmánt.

ÁLMOS HERCEGET ÉS FIÁT MEGVAKÍJTÁK

(150.) Az Úr 1113-ik évében a császár hatalmas sereget mozgósított Álmos herceg érdekében, és Magyarország határára jött, hogy tárgyaljon a királlyal és békét szerezzen köztük; ez meg is történt. A király sok ajándékot küldött a császárnak, és így tisztességgel hazamenesztette. Ezután a király visszahozta Álmos herceget a békességre; a békekötést követően azonban a király elfogta a herceget meg kisded fiát, Bélát és megvakíttatta őket; azt is meghagyta, hogy a kisded Bélát heréljék ki. De aki megvakította, félt Istentől és a királyi nem kihalásától: kutyakölyköket herélt ki, annak heréit vitte a királynak. Az ország főemberei közül megvakította Urost, Vatát és Pált. Mégsem vált hasznára az ártatlan vér kiontása, mert az isteni bosszú korai halál bús italát nyelte le vele, és megbüntette ideig tartó országának romlásával. Mert írva van: *"Minden munkájában jó szerencsés léssen, nem igya gonoszok"* stb. (151.) Álmos herceget pedig Dömösre vitték, a saját monostorába. Ezekután a király súlyosan betegeskedni kezdett; volt egy Draco nevű olasz orvosa, akiben felette megbízott. Ez flastromot rakott a király fülére, mert gyötörte a fejfájás; a flastrom ereje a fül üregén át kiszívta agyának nem kicsiny részét. Amikor tovább már el nem viselhette a flastromot, levette és megmutatta Ottmár ispánnak. Ottmár ispán megnézte a flastromot, látta rajta a kiszívott agyvelőt, és így szólt a királyhoz: *"Uram, el kell látnod magadat az útravalóval."* Ennek hallatára megijedt a király és felsóhajtott. Ezután a király tanácsot tartott a nagy gonoszokkal: Sima fia Márkkal és Achilles fia Jákkal meg más ispánokkal – ezeknek tanácsára vakíttatta meg a herceget és

fiát, akit anyja öléből ragadtak ki; elküldötte közülük Both fia Benedeket, hogy fogja el a herceget, ne ő legyen az utód, ha a király meghal. Halála esetére a király meghagyta fiának meg a főembereknek, bosszulják meg halála után Oroszországon a rajta esett sérelmet. Amikor aztán Benedek odaért, a herceg a monostor előtt ült és siratta fájdalmát. Amikor meghallotta a lovasok siető közeledését, megérezte lelkében, hogy veszedelem fenyegeti, és bevezettette magát a monostorba és kezével megfogta Szűz Szent Margit oltárát, hogy Isten és a szentek tiszteletéből ne merészeljék elvonszolni onnan. De Benedek – (nem áldott, hanem átkozott)⁷⁴ – rávetette szentségtörő kezét, és erőszakosan elvonszolta az oltártól, melyet tartott.

Mialatt így azon igyekezett, hogy elvonszolja, a herceg kezéről lehorzsolódott a bőr, és az oltárt vér szennyezte meg. A papok vigyáztak az egyház ajtajában, el akarták fogni Benedeket; ő megneszelte ezt, dühös szívvel kiment, ahogyan tudott; és amikor elvágtatott, Pilis erdejében leesett a lóról, nyakát szegte és meghalt. Kutyái követték, azok falták fel húsát és csontjait. (152.) Mint némelyek mondják, ez a Kálmán váradi püspök volt, de miután fivérei elhaltak előtte, pápai engedelemmel, uralkodásra kényszerült. A magyarok *Könyves Kálmán* néven nevezik, mert könyvei voltak, ezekből végezte a kánoni órákat, mint egy püspök. Magyarországhoz csatolta Dalmátországot, megölvén Petergozdia hegyeiben Péter nevű királyát. Nagy pénzen velencei gályákat és hajókat fogadott és bérelt, nagyszámú sereget küldött Apuliába, a sereg kifosztotta Apuliát, három hónapig maradtak ott, megvívták Monopoli és Brindisi városokat és visszahagyták Velencének, hogy tartsa Kálmán király javára, maga a sereg ezután visszatért Magyarországba. A császár azután pisai gályákat küldött, kiűzték a velenceieket és visszavették a városokat. Huszonöt esztendeig, hat hónapig és öt napig uralkodott; eltávozott e világból az Úr 1114-ik évében, február 3-án, teste Fehérvárott nyugszik.

⁷⁴ Benedek, azaz áldott (lat. benedictus), ellentéte a maledictus: átkozott. – A fejezet végén az évszám téves; helyesen: 1095-1116.

KÁLMÁN FIÁT, ISTVÁNT KIRÁLLYÁ KORONÁZ- ZÁK

(153.) Az ország hatalmasai Kálmán fiát, Istvánt koronázták királlyá. Serdületlen volt még, de elméjét már kézben tartotta. Uralkodásának kilencedik évében bement Dalmáciába, és a dalmaták tisztességgel fogadták. Onnan visszatérve, elküldötte seregeit és a lengyel határt pusztította. Tetszett pedig az országnak, hogy István király tárgyaljon a cseh herceggel; elérkezett Magyarország határára, az Olsava folyó közelébe, eléje jött a cseh herceg is, de köztük volt a folyó. Vala egy Solt nevű ember, mindig gonoszon járt az esze, rosszasága miatt üzték ki Magyarországból; ez akkor ott volt a csehekkel. Mielőtt a király a herceggel tárgyalhatott volna, ez a Solt követet küldött a királyhoz, s ez titkon így szólt: *"Hű vagyok az én uramhoz, és megjelentem neki, amit a csehekről tudok; mihelyt tehát tárgyalysz a herceggel, a herceg elfog, mert hallotta, hogy embereid fegyverzet nélkül jöttek."* A hercegnek viszont ezt mondotta; *"Mihelyt tárgyalni fogsz a királlyal, a király elfog; inkább tehát fegyverezd fel tieidet, úgy üljenek a táborban."*

Iszákos, dühös emberek módjára e csehek úgy tettek, amint Solt javallotta. Ő ismét más követet küldött a királyhoz, mondván: *"Küldjön a király íjászokat a herceg tábora köré, hogy hamarjában táborára ne nyargaljanak."* A király indulatos volt, úgy tett, amint Solt mondotta, meg se kérdezte emberei tanácsát. Látták a csehek, hogy íjászok jönnek, bizony azt hitték, igaz, amit hallottak: megtámadták az íjászokat. A hitvány besenyők és székelyek seb nélkül futamodtak a király táboráig. Hallotta ezt a király, kevesedmagával elnyargalt Magyarországba, merthogy emberei fegyverzet nélkül jöttek, és akinek volt is fegyverzete, fel nem fegyverkezhetett, mert nem tudták a király szándékát; a király ugyanis azt hitte, hogy bölcs, mint Salamon, erős, mint Sámson, vitéz, mint Dávid – pedig nem versenyezhetett velük. A csehek azután alaposan elpusztították a király táborát. Urosa fia Jánus nádorispán távol táborozott a királytól. Amikor meghallotta a dolgot, csendben, óvatosan felfegyverezte embereit, és megtámadta a táborát dúló cseheket; Isten a magyar kardok élére vetette és elpusztította őket kegyetlen halállal. Azután Jánus hírnököket

küldött a király után, és megjelentette neki az istenadta győzelmet. A király tehát visszatért és örvendezett nagy örvendezéssel; de sajnálta váltig, hogy Solt nem esett el a csatában, aki annyi bajt szerzett hazudozásával. (154.) István király nem akart törvényes feleséget venni, hanem ágyas szeretőkkel élt. A bárókat és főembereket búsította az ország elárvulása és a király magtalan-sága, hoztak hát neki feleséget, nagynemes úrasszonyt, Guiscard Róbert apuliai király leányát.

(155.) Jött aztán a királyhoz egy Bezen nevű rutén herceg, és elpanaszolta neki, hogy öccse kivetette őt hercegségéből, kérte a király kegyelmét, segítse meg saját személyében. István király pedig meg akarta bosszulni az atyján, Kálmán királyon esett sérelmet, segítséget ígért a hercegnek, összegyűjtötte seregét, és Oroszországba ment. Odaérve, először egy várat vett ostrom alá. Történt egy kora hajnalon: az említett Bezen herceg a vár körül járt, hogy helyet keressen az erősség megostromlására; az ostromlottak azonban kitörtek a várból, hogy rajtaüssenek a magyarokon. Mikor a herceg meglátta őket, rájuk támadt, azok emberül harcoltak, és halálra sebeztek a herceget. Meghallotta a király, hogy a herceg meghalt, nagyon megharagudott, és parancsot adott mind a magyaroknak, ostromolják meg a várat, és ugyanaznap kettő közül válasszanak: vagy elfoglalják az erősséget, vagy meghalnak. A magyar főemberek tanácsot tartottak, és így szóltak: *„Mi okból és mi célból haljunk meg? Ha megszerezzük a hercegséget, kit tesz a király közülünk herceggé? Határozzuk el tehát, hogy senki sem vívja a várat, és mondjuk meg a királynak, hogy mindezt főembereinek szándéka ellenére cselekszi.”* Amikor aztán a főemberek tanácsba mentek a királyhoz, két pártra oszlottak valahányan; a Pázmány nem beli Kozma azonban felállt, és így szólt a királyhoz: *„Uram, mit cselekszel? Ha számos vitézed halála árán elfoglalod a várat, kit teszel meg herceggé? Ha főembereid közül választod, itt ugyan meg nem marad senki. Vagy tán magad akarod elhagyni királyságod, hogy elfoglald a hercegséget? Mi, bárók, nem ostromoljuk a várat; ha ostromot akarsz, ostromold meg te magad! Mi azonban visszatérünk Magyarországba, és királyt választunk magunknak.”* Így hát a főemberek határozatából hírmondók kiáltották ki a táborban, hogy a magyarok mihamarabb térjenek vissza Magyarországba. Mikor a király lát-

ta, hogy emberei méltán nem segítik, visszafordult Magyarországra. Ezután harmadik esztendőre sereget küldött, és a lengyel határszéleket dúlta. Majd hadat küldött, de csak udvari csapatait, és Bulgária és Szerbia részeit pusztította.

(156.) Ezenközben a konstantinápolyi császárné, László király Piroska nevű lánya hírül adta István királynak, hogy férje, Mauritius császár szidalmazta István királyt, mondván: a magyar király disznó ember, és amikor ő ellene mondott, a császár megverte. Meghallotta ezt a király és igen nagy gyaláztatnak vette. Összegyűjtötte seregét és lelkének indulatában Görögország részeit dúlta. Tűzzel-vassal pusztította Görögország némely városait, és ama tartomány minden városa félelembe esett, és minden király félt István királytól, mint a mennykőcsapás től. A síró gyermekeket István király nevével fenyegették, hogy elhallgassanak. Hétszáz frank katona volt a királlyal, ezekkel dúlta Bulgáriát és hadigépeikkel rombolta a görög várak falait. A császár nem jött ellene ütközetre, ezért a király követet küldött a görög császárhoz és szidalmazta őt, mondván: nem méltó sem a császár, sem a király nevezetre, mert anyóka és vén banya ő, hiszen egyre csak henyél, mint egy vén banya. Felelt ennek hallatára a császár, mondván: "Higgye meg a király szentül, hogy még ebben az esztendőben köldökig kimetszem a férfiúságát." E végből igen nagy sereget küldött a császár Magyarországra; ezek eljöttek, és Haramnál átkeltek Magyarországra, és a magyarok ezt meg nem akadályozhatták, mert a görög hadi gépek kénes lángot szórtak a magyar sajkákra, és a vízen gyújtották meg azokat. – A király országának minden erejét a görögök ellen küldötte, Stefelt tette meg vezérnek. Ezek elmentek, a Krassó pataknál megharcoltak a görögökkel Barancsnál, de az Úr keze a görögökkel volt, és a magyarok meg nem állhattak ellenük. Ritka az olyan nagy vereség, amilyen ott esett: a Krassó-patak annyi emberi vérral keveredett, hogy szinte vérnek látszott az egész, úgy feküdtek a páncélos emberek a folyóban, mint a tuskók; a futók és az üldözők rajtuk keltek át a patakon, mint valami hídon. Vágták a magyarokat, mint az ökröket, és nem volt, aki megmentse őket a görögök kezéből. Ott vészelt el Csiz ispán meg más derék vitézek. Ezután hív közvetítők révén a császár meg a király találkoztak, hogy tárgyaljanak; Barancs városa közelében egy szigetre hajóztak. Itt főembereik

közepette sokáig védekeztek és vádolták egymást, végül is békét kötöttek és hazatértek.

(157.) Lelkének indulatosságában István király tehát sok rosszat cselekedett, amit nem kellett volna. Krisztina úrnőt megégettette, és tüzet rakatott emberekre tett lóganéjból. Nagy égő gyertyákat csöpögtetett az emberek fenekébe. Kisebbik István király kegyetlensége folytán Almos herceg is mintegy félíg fővesztést szenvedett. Noha megvakították, félt, hogy István király megöleti, ezért Görögországba menekült. A császár tisztességgel fogadta: Constantinus nevet adott neki; már előbb is épített egy Constantina nevű várost Macedóniában; István király kegyetlensége elől sok magyar menekült hozzá. Halála után, a király parancsára, Fulbert püspök hazahozta és a fehérvári egyházban eltemetvé a testét. Fiát, Bélát pedig a főemberek Magyarországon tartották, de titkon, a király dühössége miatt. Együttes tanácsot tartva, megjelentették ezt a királynak, aki halottnak gondolta Bélát, mióta megvakították. Pál püspök és Ottmár ispán tudtával mentették meg: amikor a király ezektől megtudta, hogy valóban él, örvendezett nagy örvendezéssel, mert kétségen kívül tudta, hogy nem lesz örököse. Nyomban követeket küldött Szerbiába és Uros nagyzsupán leányát hozták el Bélának törvényes feleségül. Ez nem sok idő múltán szülé Gézát; ennek hallatára a király váltig örvendezett. A király Tolnában rendelt számára élest és királyi évdíjat adott neki.

(158.) Mielőtt pedig a király hírt kapott Béláról, úgy határozott az ország, hogy a király után nővérének, Zsófiának Saul nevű fia uralkodjék. Történt pedig, hogy a király Egerben nehéz betegségbe esett, már mindenki azt hitte, hogy halálán van. Hiú reménységtől vezettetve, Bors ispánt és Ivánt az árulók királlyá választották. Mikor pedig a király Isten akaratából jobban lett, Ivánnak fejét vétette, Bors ispánt pedig csúfosan kivetette az udvarból Görögországba, és így határoztak: atyafiságából ezután senki se legyen méltó arra, hogy belépjen a királyi udvarba. Ezért merészték a főemberek Bélát megjelenteni a királynak, a király ugyanis felette bánkódott azon, hogy nincs, ki örökébe lépjen.

(159.) Abban az időben István király a kelleténél jobban szerette a kunokat; a király mellett tartózkodott Tatár nevű fejedelmük, aki a császár öldöklése elől kevesedmagával menekült a ki-

rályhoz. A király azután vérhasba esett. A kunok pedig, akik a király kedvezése folytán hozzászótkak a gonoszságokhoz, ekkor is javában dühöngtek a magyarok ellen. Amikor a magyar parasztok megtudták, hogy a király halálán van, megölték a kunokat, akik javaikat ragadozták. Tatár kun fejedelem elpanaszolta a királynak, hogy megölték embereit. A király pedig úgy érezte, hogy némiképpen jobban van; amikor látta, hogy Tatár könnyezik, a többi kun pedig jajgatva veszi körül – minthogy nagyon szerette őket –, felmordult és így szólt: *"Ha meggyógyulok, tízet ölök meg mind-egyikért, akit közületek megöltek. Most ne búsuljatok életem miatt, mert jobban vagyok."* E szavakkal kinyújtotta kezét a kunok felé, ezek nyakra-főre rohantak, hogy kezet csókoljanak neki, és oly nagyon megszorongatták, hogy ellankasztották a királyt; így visszaesett bajába és meghalt. Amikor azonban halálán volt, lemondott a királyságról és szerzetesi köntösbe öltözött – uralkodásának tizennyolcadik évében; Váradon temették el.

VAK ÁLMOS HERCEG FIÁT, VAK BÉLÁT TÖRVÉ- NYES KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK

(160.) Utána Vak Béla uralkodott, Vak Álmos herceg fia; mind a számos rosszat elkerülte és alázatosan jócselekedetek gyakorlására adta magát. Nem kereste segítségét karjának erejében, emberben nem bizakodott, hanem menedékét a Magasságbelibe vetette, gyámola lön az Úr, vezérelte őt töméntelen irgalmával, és ágyékának gyümölcset ültette székébe. Kezében megerősödött az ország, ellenségeit gyalázatra vetette az Úr mai napiglan. Négy fiát nemzett: Gézát, Lászlót, Istvánt és Álmost. Uralkodása alatt Ilona királyné, a király és a bárók határozatából, országos gyűlést tartott Arad mellett. Amikor a gyűlés napján a király trónszékében ült, eljött a királyné fiaival, és a király mellé ült, azután így szólt az egész néphez: *"Minden híveim, nemesek, vének, ifjak, gazdagok és szegények, halljátok! Isten mindegyikötöknek megadta természetes szeme világát, hadd halljam hát, miért vették el urunk, a király látását, és kiknek tanácsára történt ez? Tárjátok ezt fel nekem, álljatok rajtuk híven bosszút ezen a helyen, végezzetek felőlük miérettünk. Íme, Isten a mi királyunknak két szem helyett négyet adott."* Miután így beszélt, felzúdult a nép azokra a

bárókra, akiknek tanácsából a királyt megvakították; egyeseket megköttöztek, másokat megcsonkítottak. Hatvannyolc hitszegőt öltek meg ott kegyetlenül, és minden maradékukat ama napon lajstromba szedték, maradékaikat, fiaikat és a nőket egyaránt. Ezenfelül minden jószágukat szétosztották a székesegyházaknak; ezért mondanak Magyarországon minden szabados falut királyi adománynak. (161.) Miután pedig a magyarok állandóan igaztalanságtól háborognak, akár a sós tenger: a leviatán e gonosz fiai követek útján behívták a fattyú Boricsot, jöjjön be és segítségükkel foglalja el a királyságot, mert Kálmán király fiának hitték őt. Borics tehát rutén és lengyel segítséget szerzett, eljött Magyarország határszélére, arra a helyre, amelyet Sajónak neveznek. A király összegyűjtötte seregét, és ellene indult. Igen sok nemes állt Borics pártjára. A magyar főembereket tanácsba hívták a királyhoz; a király azt kérdezte tőlük; tudják-e, hogy Borics fattyú, avagy Kálmán király gyermeke-e. A király hívei azt felelték: kétségen kívül tudják, hogy Borics fattyú, és semmiképpen sem méltó a királyi koronára. A hűtlenek és ellentmondók azonban bizonytalanul suttoztak, és tétovázva kétfelé sántikáltak. Amennyire a királyon és tanácsosain múltott, elkülönítették a juhokat a bakoktól, és keményen elhatározták, hogy azon nyomban leölik az árulókat, mert ha késnek, azok még történetesen átmehetnének Boricshoz és veszedelembe döntenék az országot. Zendülés támadt, nyomban megfogták Lampért ispánt, és amikor kivonszolták a királytól, édestestvére székkal hasította szét a fejét, úgyhogy agyveleje kiloccsant. Fiát, Miklós ispánt ugyanott fejezték le. Megölték ott az Ákos nembeli Majnoltot és másokat. A megmaradt árulók félrevonultak, és egyesült erővel akartak a királyra támadni; a hívek azonban elébük vágtak. Simánd nembeli Tivadar volt az árulók feje meg Folkus és Titus, de kiváltképpen Sámson. Tamas és Torda ispánok apja, Sámson azt javallotta, hogy menjenek a királyi gyűlésbe, és ott szidják meg a királyt sokak színe előtt. Mind javallották ezt, akik hallották. Boricsot is hívságos remény fogta el, nagyon hálálkodott neki; amit kezdett, nyilván véghez is akarta vinni, és azt gondolta, hogy mert szidják a királyt, megszerzheti az országot. A király a Sajó folyó közelében telepedett meg, és amikor főembereivel, vitézei vel a sátorban ült, íme belép Sámson, és így szól a királyhoz: *"Mit művelsz az országgal, te*

hitvány eb! Jobb lenne, ha uradnak, Boricsnak hagynád a királyságot és monostorban élnél, ahogyan az apád élt." Ekkor a király főemberei hirtelen felugráltak és Ottó fia, János sümegi prépost, a király jegyzője így szólt Bod ispánhoz: *"Mire várunk? Miért nem fogjuk el?"*

Mikor azonban el akarták fogni, amaz gyorsan lóra pattant és elmenekült. A többieknek nem volt ott a lovuk, mert közelből gyalogszerrel jöttek a királyi tanácsba; de a láрма nagy volt. Bod ispán szolgája meghallotta a lármát, nyergeletlen lóra pattant, és lándzsájával a Sajóig üldözte Sámson. Tivadar és többi társai sajkába akartak szállni, hogy hamar által hozzák, de nem juthattak el odáig. Sámson ugyanis lovastól a folyóba zuhant, és üldözője a vízben elérte lándzsájával. Sámson köntöse alatt páncél volt, és a nehéz páncél miatt nem tudott úszni. Borics tehát nagy sokaságú ruténna és lengyellel a király közelében vert tábor. A magyar főurak követeket küldtek a ruténok és a lengyelek fejedelmeihez, akik Borics kedvéért eljöttek, és így szóltak hozzájuk: *"Nem illő, hogy igazság ellenére országot keressetek a fattyúnak; mi ugyanis tudjuk, hogy igazság szerint Béláé a királyság, és ő az egész ország egyetértésével uralkodik."* Ennek hallatára Orosz- és Lengyelország fejedelmei nem segítették többé Boricsot, és ki-ki hazament a maga tartományába. Borics pedig nagy sokaságú néppel harcba indult a király ellen. A király azonban Isten segítségével Borics minden erejét megtörte a csatában, és karddal meg szalasztotta; Mária Magdolna ünnepén halálba zavarta a lengyel se-reget, elnyerte zsákmányukat, és nagy diadallal tért vissza. Ebben a csatában Miksa, Gáb és Bátor vitézül, jelesen harcoltak, és amazok közül sokakat elfogtak és megöltek; vértjük emberi vérről volt beföcskendezve. A csatában Miksa elfogta a bajszerző Tivardart, Vasas elfogta Vitált, Gáb pedig a lengyel krakkói ispán fivérét; Bátor elfogta Andrást. Midőn a király elé vezették foglyait, nagyon hálálkodott nekik, és nagylelkűen megajándékozta őket. (162.) Miután az ország megerősödött kezében, Béla király ugyancsak borivásnak adta magát. Az udvarbeliek megszokták, hogy mindent megkaptak a királytól, amit csak részség ében kértek tőle, és amire a király kijózanodott, már vissza nem vehette. Részségében ellenségeik kezébe adta Póst és Saul, akik jámbor emberek voltak, meg is ölték őket ok nélkül.

(163.) Vak Béla kilenc évig, tizenegy hónapig és tizenkét napig uralkodott. Az Úr 1141 -ik évének február idusán (13-án) csütörtöki napon költözött az Úrhoz, teste Fehérvárott nyugszik.

ITT GÉZÁT KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK

(164.) Az Úr letekintett Magyarországra, és adott neki oltalmazót, aki járt erejének nagy voltában. Mert az Úr a királyságot Béla fiának, Gézának adta, akit Szűz Szent Cecília napján koronáztak meg, és akinek megfogta kezét, megerősítette, sok népet rendelt alája, és kardja előtt a királyok hátát futamodásra fordította.

(165.) Julianus ispán álnok hűtlensége folytán Rápolyt német vitéz beszállt Pozsony várába, ami nagy veszedelmére lett a magyaroknak; az ifjú király azonban nem tűrte ezt békén. Seregét a támadó németek dühe ellen vezette, akik a magyar végeket dúlták. A császár ugyan személyesen nem jött el a király ellen, de Németországnak majdnem minden erejét Magyarország elpusztítására indította. A király főellensége, Henrik osztrák herceg Szász- és Bajorország minden harcosát magával hozta; Ő volt ugyanis gyámja a gyermek Henrik Leó hercegnek, aki Szász- és Bajorországot örökölte. Töméntelen erejükben bizakodva, összegyűltek a németek, és mint az óriások, úgy álltak a magyarokkal szemben. A király azonban minden seregével Istenbe vetette reménységét, elrendezte seregét, és az ellenség ellen indult. A papok és levíták, mind az ott levő deákok aggódó lélekkel és törődött szívvel fohászkodtak segítségért a mi urunk jézus Krisztushoz és oltalomért a szentséges angyalokhoz, de kiváltképpen kértek Isten szűz anyjának, Máriának kegyelmét, mert Szent István király kiváltképpen az ő oltalmába ajánlotta Magyarországot. A királyt felövezték karddal, és Isten dicsősége megnyilatkozott fölötte, mennyei segedelemből szíve megerősödött, és maga izmosabb lett, miként előbb volt, arca földerült és vidám sietséggel ment a csatába. Elközelgett akkor egy Gönczöl nevű hírhozó, aki jól tudott mindkét nyelven és jelentette a királynak, jön már a német sereg, és azt mondotta, legjobb, ha a király most támadja meg őket, mert kevesen vannak, és még nem jöttek el mind, akiket segítségül hívtak. Ekkor a király ellenük indult, és sietve át-

kelt a magyar határon. jó, nagylovaikon mint az óriások, megdöbrentően meredtek fel előttük a németek. Gögösen, becsmerlésekkel szidalmazva támadtak a magyarokra, hogy gyalázkodással rémületbe ejtsék őket. Szembe velük a magyarok is csatára keltek, megfűjták a kürtöket, megharsantották a harsonákat, felkiáltottak az Úrhoz, a kiáltók és a harcosok hangja felszállott az égbe – és megkezdődött a csata. A rossz besenyők és a hitvány székek valamennyien egyszerre megfutamodtak, mint birkák a farkasok elől; szokás szerint ugyanis ők jártak a magyar hadsorok előtt. Ekkor néhány magyar csapat is megrémült a dühös németektől, mielőtt még a magyarok megütköztek volna. A hadi mérkőzés elején a németek a magyarok fölé kerekedtek; olyanok ők ugyanis, mint az eretnekek, kezdetben mindig heveskednek, végül is azonban meg lankadnak. Ekkor a király úr anyai nagybátyja, Belus, akit bánnak neveztek, övéi ezre fölött állván dicsőségében, a német csapatokra rontott, keményen rajtuk ütött szemtől szembe, és nagy vereséget mévelt közöttük. A király válogatott vitézei is megtámadták az ellenséget. Nehéz lón a csata a németeknek, erejük semmivé foszlott, hétezersnél több harcos veszett kard élén, a megmaradtak pedig elfutottak. Megszabadította tehát az Úr a magyarokat ama napon a kegyetlenül dühöngő sárkányok torkából. Annyira megtört itt a németek ereje, hogy azután még a határszélükön lakó magyar parasztokat sem merték bántani, sem sérteni. A király pedig Isten kegyelméből szerencsés győzelmet nyervén, egész népével együtt áldotta és magasztalta Istent. Ebben a csatában Uros ispán elfogta a német Rápolt grófot, aki éjszakai csellel már régebben elfoglalta Pozsony várát, és Gábor elfogta Ottót. Ezután ama napokban éhség sanyargatta Magyarországot, és az emberek nagy részét halál nyelte el.

KONRÁD CSÁSZÁR MAGYARORSZÁGON KERESZTŰL MEGY JERUZSÁLEMBE

(166.) Ugyanezen idő tájban Konrád császár Magyarországon keresztül utazott Jeruzsálembe. Ámde Magyarországon nem Krisztus zárandokaként jelent meg, nem is békességet hozott ide, hanem zsarnoki és rablói dühösséget. Ugyanis áltató kérelemmel nyert bebocsátást, és Magyarországtól nagy összegű pénzt csikart

ki, úgyhogy egész Magyarországon egyetlen anyaegyház vagy monostor sem maradt, amelytől ne vitt volna el pénzt, melyek féltükben nem fizettek volna a zarándokló császárnak. A császár átvonulás át a jeles, tiszteletre méltó francia király követte, Krisztus zarándokához illő módon, akit Géza király tisztességgel fogadott. Egy ideig Géza királynál időzött, komaságra lépett vele, és ilyen szerető kapcsolatban lévén, Géza király sok ajándékkal tisztelte meg és vezérelte, amíg csak Magyarország minden sérelme nélkül át nem haladt a határon seregestül együtt és el nem érkezett Görögországba. Ezután Géza királynak egy Györk nevű vitéze megjelentette, hogy Kálmán király fattya, Borics a francia király kíséretében van; amikor ezt meghallotta, elküldött a francia királyhoz és mondotta: *„Nem illik a jót rosszal viszonzni. és nem illő, hogy oltalmazd azt, aki életemre tör.”* Ennek hallatára vita támadt a francia fejedelmek közt. Vitézeik ugyanis azt kérdezték, kicsoda közöttük az, aki a király halálán mesterkedik – ha megtalálják, megölik. Borics ugyanis azért jött el, mert némely magyarok tanácsolták neki, jöjjön be az országba, akkor majd sokan uruknak fogadják, elhagyják a királyt, és sokan csatlakoznak hozzá. Hallván a dolgot Borics. nyomban a francia király lábához borult, oltalmat és bocsánatot kért tőle: engedje meg, hogy bántalom nélkül kimehessen vele az országból. Amikor Géza király megtudta, hogy Borics a francia királynál van, megkérte, hogy barátságukra való tekintettel, küldje hozzá Boricsot kötözve; ennek hallatára a francia király így szólt: *„Tudja meg a király. hogy a király háza olyan, mint az egyház, lába, mint az oltár – hogyan adhatnám tehát én kötözve őneki azt, aki a király házába, mint az egyházba és a király lábához, mint az oltárhoz menekedett?”*

Felelte erre a követ: *„Mivelhogy mestereink úgy tanítják: az egyház nem vállal közösséget a fattyúgyermekkel.”* Látván Borics, hogy élete veszélyben forog, azon az éjszakán elragadta Lajos király egyik paripáját és elmenekült. Egy lovász elébe vágott, vissza akarta tartani, de Borics leütötte karddal, fejétől melle közepéig hasította szét és kiszabadult az üldöző kezéből. (167.) Ezután Géza király hercegi tartást rendelt atyafiainak. Lászlónak és István-nak, majd sereget vitt Oroszországba. a ladoméri herceg ellen, hogy megbosszulja ipa, Miroszláv sérelmét, aki miatt már előbb is küldött sereget, mert a ruténok és a kunok elbántak vele. (168.)

Húsz évig uralkodott meg három hónapig és tizenöt napig. Elköltözött az Úrhoz az Úr 1161-ik évében, május 31-én, szerdán. Teste Fehérvárott nyugszik.⁷⁵

ISTVÁNT MEGKORONÁZZÁK

(169.) Helyébe fiát, Istvánt koronázták meg: tizenegy esztendeig, kilenc hónapig és három napig uralkodott. Uralkodása alatt László herceg, a vak király fia bitorolta a koronát fél esztendeig. Elköltözött az Úrhoz az Úr 1172-ik évében, február elsején, vasárnap; teste Fehérvárott nyugszik.

ISTVÁN BITOROLJA A KORONÁT

(170.) Ezután testvére, István bitorolta a koronát öt hónapig és öt napig. Február 11-én koronázták meg ugyanis, Exsurge vasárnapján. Legyőzték Szent Gyárfás és Protasius napján, kedden, amikor sok magyar nemes veszett el. Zimony várában halt meg az Úr 1173-ik évében április 11-én, csütörtökön; teste Fehérvárott nyugszik. István király fia, Géza az Úr 1173-ik évében, március negyedikén, vasárnap költözött az Úrhoz; teste Esztergomban nyugszik.

HARMADIK BÉLÁT MEGKORONÁZZÁK

(171.) Ezután öccse, Béla uralkodott: üldözte a lopókat és a latrokat, és ő vezette be a kérelmezésnek azt a rendjét, ahogyan a római és a császári udvarban van. Január 13-án, vasárnap koronázták meg. Huszonhárom évig, egy hónapig és tizenkilenc napig uralkodott. Elaludt az Úrban ugyanennek 1196-ik esztendejében, május elsején, keddi napon. Teste Fehérvárott nyugszik.

⁷⁵ Az ezután következő részek már nem mutatják a tudatos szerkesztés olyan nyomait, amit eddig krónikánkban tapasztalhattunk. Egy nagyjából összeszedett, de nem teljesen kész anyagot dolgoztak hozzá, az úgy látszik, már korábban elkészült képsorozathoz. Az eseményeknek és a királyoknak egészen IV. Lászlóig csak futólagos előadása és jellemzése azt a feltevést teszi valószínűvé, hogy a krónika szerkesztője bizonyos évkönyvszerű följegyzésekre hagyatkozott, miután a bővebb források megfelelő összeválogatására és átszerkesztésére már nem volt ideje.

IMRÉT MEGKORONÁZZÁK

(172.) Fia, Imre követte őt, és nyolc esztendeig uralkodott meg hét hónapig és hat napig. Felesége, Constancia, az aragon király leánya a pápa tanácsára Frigyes császárhoz ment nőül. Az Úrhoz költözött az Úr 1200-ik évében, november harmincadikán, kedden. Teste az egri egyházban nyugszik.

MÁSODIK LÁSZLÓT MEGKORONÁZZÁK

(173.) Utána fia, László uralkodott, augusztus huszonhatodikán, csütörtökön koronázták meg. Hat hónapig és öt napig uralkodott. Elköltözött az Úrhoz ugyanannak 1201-ik esztendejében, május hetedikén. Teste Fehérvárott nyugszik.

SZENT ERZSÉBET ATYJÁT, ANDRÁST KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK

(174.) Ezt III. Béla fia, András követte. László király halála után huszonhated napra koronázták meg Andrást, május huszonkilencedikén, pünkösöd napján. Felesége, Gertrud úrnő Németországból való volt, ettől nemzette Bélát, Kálmánt, Andrást és Szent Erzsébetet. De jaj! Kétségkívül az emberi nem ellenségének ösztönzésére, a nevezett úrasszony a nagyságos férfiú, Bánk bán feleségét erőszakkal átadta valamelyik jövevény öccsének, hogy megbecstelenítse. Ez okból a Bor nemzetségből eredett Bánk bán kardjával keservesen kiontotta a királyné véré, súlyos sebet ejtett rajta, és az Úr 1212-ik évében megölte. Testét a szürke barátok pilisi monostorában temették el. Halála miatt siralom hangzott egész Pannoniában, és Bánk bán minden nemzetségében irtóztató, szörnyű vérontás következett.

ANDRÁS JERUZSÁLEMBE MEGY

(175.) Ezután András király a pápa úr meghagyására meglátogatta a Szentföldet; ezt a parancsot még herceg korában kapta, miként az *Extravagantes-ben* áll a fogadalomról és a fogadalom

beváltásáról a következőképpen: "*Noha mindenkinek ...*"⁷⁶ Tudniillik ő teljesítette és váltotta valóra atyja fogadalmát. Ott a Szentföldön a keresztény sereg vezére és kapitánya lett a babiloni szultán ellenében, és dicsőséges diadalt aratott. Három hónapig maradt ott. Végül előszedte királyi kincsét és különféle szent ereklyéket szerzett össze: nevezetesen Szent István első vértanú koponyáját, Szűz Szent Margit vértanú koponyáját, Boldog Tamás apostol és Szent Bertalan jobb kezét, továbbá Áron vesszejének egy darabját és egyet a hat kancsó közül, melyekben Krisztus borra változtatta a vizet, és még sok egyebet, amit csak összegyűjthetett. Szentek drága kincseivel tért vissza Magyarországba. Országát virágzó állapotban találta. Ezt azonban nem tulajdonította a maga érdemének, hanem a szenteknek, akiknek ereklyéit magával hozta. Ega fia, Benedek, a királyné kancellárja a király elébe gyűjtötte mind az egyházak főpapjait. Aztán kiváltképpen csak azok az egyházak kapták meg a szent ereklyéket, melyek főpapjai az érkező király elébe siettek. Kilenc esztendő múlva a király összeházasította nemes leányát, Erzsébetet a nemes férfiúval, Lajos thüringiai örgróffal: sok esztendő múlva hasonlóképpen ez is fölvette a keresztet és alázatosan Jeruzsálembe zárándokolt, és ott Krisztushoz költözött. Ünnepeit áhítatosan ülik meg Jeruzsálemben. András király az Úr 1235-ik évében, országlásának harmincadik esztendejében költözött az Úrhoz; teste boldogan nyugszik az egresi monostorban.⁷⁷

⁷⁶ Az *Extravagantes* 1300 körül keletkezett kánonjogi gyűjtemény, melyet egy igen szép és a *Képes Króniká-nál* korábbi (1343) egykorú kódexbe másoltatott Vásári Miklós esztergomi érsek és kancellár. A hivatkozás azonban nem helyes, mert a "Licet universis" kezdetű pápai levél a *Dekretálisok könyvei* című ugyancsak egyházjogi gyűjteményben található.

⁷⁷ II. András: III. Béla ifjabb fia. Hosszú uralkodásának idejéből több emlékezetes dolgot, de csak igen röviden említ meg krónikánk. Ezek közül az első az 1217-es kereszties hadjárat volt, a második az Aranybullának 1222.-ben történt kibocsátása és végül Bánk bán és összeesküvő társainak gyilkos merénylete Gertrud királyné és idegen környezete ellen. – A szürke barátok a ciszterciek voltak, ebben a korban viselt fehérítetlen gyapjúöltözetük után.

IV. BÉLA KIRÁLYT MEGKORONÁZZÁK

(176.) Utána fiát, Béla királyt október tizennegyedikén, vasárnap, amikor ezt éneklik: "*Adj, Uram, békét!*" – koronázták meg Szent Péter fehérvári egyházában, melyet ő maga szenteltetett fel; öccse Kálmán herceg vitte mellette tiszteességgel a királyi kardot, Dániel rutén herceg pedig igen nagy tisztelettel járt előtte és lovát vezette. Harmincöt évig uralkodott. Az Úr 1241-ik esztendejében Béla uralkodása alatt a mongolok, vagyis

A TATÁROK ELSŐ JÖVETELE

(177.) a tatárok ötszázezer fegyveressel betörték Magyarországra.⁷⁸ Béla király a Sajó folyónál hadakozott ellenük, de legyőzték. Ebben a csatában szinte Magyarország egész vitézi népe odaveszett. Maga Béla király a tengerig menekült, s a tatárok kegyetlenül egész odáig üldözték. A tatárok három esztendeig maradtak Magyarországon, és miután a magyarok abban az időben nem vethettek, ezért amazok kivonulása után sokkal többen haltak éhen, mint ahányan fogságba estek vagy kard alatt haltak. Ezután Béla király visszatért a tengerparti részekről; a magyar nemzet csatában megölte Újhelynél Frigyes osztrák herceget, a harcias férfiút; az állkapcsán szúrták át. Noha a herceg odaveszett a háborúban, Béla király és a magyarok nem nyertek győzelmet.

A KIRÁLY OTTOKÁRRAL CSATÁZIK

(178.) Ezekután ugyanezen király az Úr 1260-ik évében fiával, Istvánnal és Alpár kun vezérrel együtt nagyszámú sereget gyűjtött össze Morvaország táján Ottokár cseh király ellen; de július tizenharmadikán vereséget szenvedett és Hainburg felé menekült. Békeszerető ember volt, hadakban, csatákban nem volt szerencséje.

⁷⁸ A tatárok 1241 márciusában törtek be Magyarországra, április 11-én a király seregei a Sajó folyónál megütköztek velük, és teljes vereséget szenvedtek. A tatárok a következő év tavaszáig maradtak, azután sietve elhagyták az országot.

A NÉP OSTOROZZA MAGÁT

(179.) Ugyanebben az időben az Úr 1263-ik évében a nép maga-magát ostorozva futkosott mindenfelé. A király az Úr 1270-ik évében halt meg, május harmadikán, pénteken, a szent kereszt megtalálásának napján a budai szigeten; testét Esztergomban temették el a minorita testvérek egyházában, melyet Béla király még életében költséges és szép munkával építtetett a dicsőséges Szűz tiszteletére; ott nyugszik boldogan Mária nevű feleségével, a királyné asszonnyal, a görög császár leányával és legkedvesebb fiával, Bélával együtt. Virtusokkal teljes férfiú volt, akinek emlékezete minden magyaroknak és sok más nemzetbelieknek szájában édes, mint a méz mai napiglan. Testét Fülöp esztergomi érsek, igazság ellenére, kihantoltatta az említett egyházban és igaztalanul a saját székesegyházában temettette el. Ezt az ügyet sokáig perelték a pápa előtt, végül is a minorita testvérek tisztességben és újból visszanyerték, és a Szűz oltára előtt még dicsőségesebben temették el. Itt ezek a szép versek olvashatók: *"Mária-oltáron, nézd, nyugszik a sírban e három: Béla, neje s herceg – örvendjenek ők az egeknek!"* Továbbá: *"Míg lehetett ült, trónja felett a király hatalomban. Csalfa lapult, szent béke virult, becsület vala ottan."*⁷⁹

BÉLA FIÁT, ISTVÁNT MEGKORONÁZZÁK

(180.) Utána az Úr 1270-ik esztendejében fia, István kezdett uralkodni egész Magyarország felett; ez a Rábca folyónál emberül legyőzte és megszalasztotta Ottokár cseh királyt, aki csehekkel, osztrákokkal, brandenburgiakkal és sok mindenféle néppel hatalmasan tört be Magyarországra. Azután pedig Viddin bolgár várost vívta meg, legyőzte a bolgárokat, és királyukat szolgálatára kényszerítette. Két esztendeig uralkodott és országlásának harma-

⁷⁹ IV. Béla felesége Laskaris Tódor nicaei császár leánya, Mária (1206-1270) volt, a sírfeliratban említett herceg ifjabb fiuk, Béla, aki 1169-ben hunyt el. A flagelláns mozgalom ebben az időben Ausztriában és Magyarországon valóban jelentkezett.

dik évében halt meg a nagy szigeten; a Boldogságos Szűz egyházában van eltemetve a budai szigeten, a begináknál.⁸⁰

ISTVÁN FIÁT, LÁSZLÓT KIRÁLYYÁ KORONÁZZÁK

(181.) Követte fia, László, és megkoronázták ugyanabban az esztendőben, amikor atyja meghalt, vagyis az Úr 1272-ik évében. Ez a László király a császár hívására az Úr 1276-ik esztendejében, morvaországi csatában megölte az említett Ottokár királyt. Ezután az Úr 1282-ik évében Oldamér kun vezér összeszedte a kunok seregét, és a Hód nevű tónál ellenség módjára tört Magyarországra, hogy uralma alá hajtsa. Ellenében László király vitéz Józsuá gyanánt indult harcba nemzetéért, országáért. Ebben a hadjáratban Tamás fia Lóránt, a serény vitéz bátran támadta meg lándzsájával a kunokat, sokakat dicséretesen átvert és leterített. Amikor azután a harc a felek közt nagyon heves lett, Isten kegyelméből hirtelenül és váratlanul záporosó támadt a pogányokkal szemben. Ezek ijukban és nyilaikban bizakodtak, de a sűrű eső miatt – próféta szavai szerint – olyanok lettek, mint a föld ganéja. Isten segítségével László király így nyert diadalmat. (182.) Végezetül a megmenekült kunok közül kevesen a tatárokhoz futottak, és azoknak ösztökélésére a tatárok az Úr 1285-ik évében másodszor is

MÁSODSZOR IS BEJÖNNEK A TATÁROK

bejöttek Magyarországba, és egészen Pestig mindent kegyetlenül fölégettek. László király felesége apuliai Károly király leánya volt. Ő azonban megvetette a házastársi nyoszolyát, és kun leányokkal hált: Édua, Köpcsecs és Mandula volt a nevük; de volt sok más ágyasa is. Szerelmüktől szíve méltán megromlott, bárói és országának nemesei meggyűlölték.

⁸⁰ V. István atyja életében, már mint ifjabb király, az ország keleti felén uralkodott. Rövid egyeduralkodásának idejéből krónikánk csak balkáni hadjáratát említi, ez azonban még ifjabb királysága idején történt. V. Istvánt húga, Szent Margit mellé temették a margitszigeti kolostorba, amit forrásunk a beginák helyének nevez.

ELJÖN A FERMÓI LEGÁTUS

(183.) Ezenfelül eljött ellenére a fermói Fülöp apostoli legátus, mivelhogy kun módra és nem katolikus szokás szerint élt. Ez megtiltotta a magyaroknak, hogy magyar szokás ellenére szakállukat borotválják, hajukat nyírják és hogy kun süveget viseljenek, ami Magyarországon már szokássá vált; a királyt is kiközösítéssel fenyegette, hogy gyűljölje a pogányokat, kövesse a keresztény szokásokat és éljen házastársi nyoszolyában. De mit sem élvén el a királynál, hazatért.

LÁSZLÓ KIRÁLYT MEGÖLIK

(184.) Ezután rövidesen az Úr 1290-ik esztendejében, hétfői napon, nem sokkal Szűz Szent Margit vértanú ünnepe előtt, a kőrösszegi vár közelében maguk a kunok – akikhez pedig annyira húzott – a királyt nyomorúságosan megölték.

(185.) E László király idejében ugyanis Magyarország nagyságos dicsőségétől kezdett lehanyatlani, amint ezt az alábbi siralmas esetek és történetek mutatják. Belső háborúságok támadtak, városokat romboltak le, falvakat égettek porrá, a béke és egyetértés teljességgel megszűnt, a gazdagok elszegényedtek, az ínséges szegénység miatt a nemesek elparasztosodtak. Abban az időben a talyigát, vagyis a kétkerekű kocsit a nép László király szekerének nevezte, mivelhogy a folytonos rablás miatt az igavonó barmok megfoggyatkoztak az országban, és barmok módjára maguk az emberek vonták a talyigát az állatok helyett.

ANDRÁS HERCEGET VELENCÉBŐL MAGYARORSZÁGBA HOZZÁK

(186.) Ugyanazon esztendőben e király halála után tizennyolcad napra velencei András herceget koronázták meg, akit még László király életében hoztak be Magyarországra. Lássuk hát ennek az András királynak születését és származását, mely oknál fogva érdemelte meg Magyarország koronáját. Mikor ugyanis II. András király, IV. Béla király és Kálmán herceg atyja, első feleségének halála, helyesebben – miképpen fentebb mondtunk – megöletése után, az egyház parancsa szerint a tengeren áthajózott

a Szentföldre, hogy az Úr sírját visszavívja, ott győzelmet nyert, és szerencsésen, tisztességgel visszatért. Végül Itáliába ment, és egy ízben az estei örgróf nagyszerűen vendégelte. Tudta az örgróf, hogy a király özvegy, ragyogó szép leányát szép öltözetben állatta a király elébe. Láta a király, hogy a leány szép és szemeinek tetszetős, minthogy amúgy is nősülni akart, még ugyanaznap házasságra lépett ezzel a kisasszonnyal, és magával vitte Magyarországra. András király halála után ez az úrasszony haza akart térni atyafiaihoz; összehívta Magyarország főembereit, az érseket, püspököket, és nyilvánvaló jelekkel bizonyította, hogy gyermekkel terhes, és így tért haza Este nevű földjére. Itt atyjánál fiúgyermeket szült, akit a keresztségben Istvánnak neveztek. Úgy tartották és nevelték, hogy a magyar király fia. Mikor öregapja már végét járta, ő akarta megszerezni az örgrófságot, de öregapja jobban lett, és őt messze elűzte. Így hát István Hispániába menekült, Jakab aragon királyhoz, akinek felesége István nénye volt, András magyar király leánya. Egy ideig ott maradt, majd ismét Itáliába ment, ahol Ravenna polgárai podesztává választották. Onnan elmenekült, és Velencébe jutott. Itt azután egy férfit, egy Velence városbeli hatalmas, gazdag polgár, tudván és meggyőződve arról, hogy ez a magyar király fia, feleségül adta hozzá leányát, és minden jószágának részesévé tette. Így született István fia, kit atyja után Andrásnak nevezett. V éghetetlenül gazdag anyai nagybátyjainak tanácsával és segítségével András még László király életében eljött Magyarországra, mivelhogy herceg volt, és András király országából nagyatyai jogon osztályrész illette meg. Amikor azután László királyt megölték, az ország bárói szerencsésen megkoronázták András herceget.⁸¹ Uralkodásának második évében nagy sereggel legyőzte Ausztriát; országlása alatt néme nyemesek. nevezetesen Henrik fiai. János és Henrik bán, Újlaki Pócs fia, Ugrin és sokan mások, András király sérelmére, VIII. Bonifác pápától kértek királyt.

⁸¹ III. András választásának körülményeivel és származásának igazolásával, úgy látszik, egy külön forrás foglalkozott, amit krónikásunk meglehetősen részletességgel használt fel. A krónikás előadásából különös erővel rajzolódik ki az oligarchia erejének növekedése és a feudális anarchia mind súlyosabb alakulása. Különösen áll ez a Henrik fiak, azaz a Németújvári család és a Csák család összeesküvésére.

A MOSTANI KÁROLY KIRÁLYT NÉMELY BÁRÓK MÉG GYERMEKKORÁBAN BBHOZZÁK NÁPOLY- BÓL MAGYARORSZÁGBA

(187.) A pápa teljesítette kérésüket, és egy Károly nevű tizenegy esztendőös fiút az Úr 1199-ik évében Magyarországba küldött⁸² amikor András király még élt. E Károly nemzetsége és származása a következő: IV. Béla magyar király fiának, V. Istvánnak többek között volt egy Mária nevű leánya, ezt nőül adta Sánta Károlyhoz, annak a Nagy Károlynak a fiához, aki az egyház adományából lett Szicília királya; ez a Sánta Károly király nemzette István király leányától Martell Károlyt, Martell Károly pedig Rudolf császár Clementina nevű leányától fiat nemzett, kit elsőben otthon Carobertónak, vagyis Károly Róbertnek neveztek, Magyarországon pedig, elhagyván Róbertot, a magyarok Károlynak hívták. Amikor azután ez a Károly már megérett az uralkodásra és András király ellenében hatalomra léphetett volna, az említett pápa Károly érdekében András ellen több követet küldött, de ezek semmit sem végezhettek és hazatértek. Ezenközben az Úr 1301 -ik évében Szent Félix napján András király a budai várban elnyugovék az Úrban, és eltemették Szent János evangélista egyházában, a kisebb testvéreknél.

CSEHORSZÁGBÓL BEHOZZÁK VENCEL HERCEGET

(188.) András király halála után az ország bárói még ugyanabban az évben hamarosan két részre oszlottak olyanformán, hogy Máté, Amadé és Ugrin, akik az országban nagy hatalmú főemberek voltak, sok más nemes is, a gyermek Károlyhoz csatlakoztak és királynak nevezték őt, de csak szóval, nem tettel. Az elített Porcs István fia Domonkos, néhai András király tárnokmestere pedig és Miklós fia Demeter, Henrik fia Henrik, ezek az igen nagyságos urak, János kalocsai érsekkel, András egri püspökkel, Imre váradi püspökkel, Háb váci püspökkel, Antal

⁸² Károly Róbert 1299-ben került először Magyarországra, mikor még nápolyi herceg volt. A következőkben a krónikás az ő magyar trónigényének jogi megalapozásán fáradozik.

csanádi püspökkel, Miklós boszniai püspökkel és Jakab szepesi püspökkel – aki a püspökséget a maga élete fogytáig kapta – július havában Csehországba indultak, Vencel királyhoz, hogy vegye át Magyarország kormányát, mert ha az egyház adta királyt fogadják el, az ország szabad lakosai elveszítik szabadságukat. Ezen okból irányozták lépteiket ehhez a cseh királyhoz: minthogy Ottokár királynak – akit a fentebb elmondottak szerint László király ölt meg – felesége leánya volt Anna úrasszonynak, aki IV. Béla király leánya; tőle nemzette Vencel nevű fiát, aki atyja halála után sok esztendeig uralkodott Csehországban. Ez a Vencel nem akart eljönni, de Rudolf császár leányától nemzett és született fiát, akit hasonlóképpen Vencelnek hívtak, a Morva folyó Csehország felé eső részén, egy Göding nevű faluban átadta a magyaroknak, természet szerint való királyukul: ott gyülekeztek össze az említett nemesek és püspökök és levélbe foglalták, ezt hitükkel is megerősítették, úgy fogadták el őt egy lélekkel. Azután nagy hangon *Te Deum lauaamu.r-t* énekeltek, elmentek Fehérvár királyi városába, ahol János kalocsai érsek a fentebb nevezett többi püspökkel együtt tisztességgel megkoronázta – az esztergomi érseki szék akkor ugyanis nem volt betöltve. Azután Budára mentek, ott János érsek elaludt az Orban, Jakab szepesi püspök is elnyugodott békében. A minorita testvéreknél Szent János egyházában temették el őket.

LÁSZLÓ KIRÁLY VISSZATÉR HAZÁJÁBA, VAGYIS CSEHORSZÁGBA

(189.) Budán székelt az említett király, akit a magyarok Lászlónak neveztek, de a bárók egyetlen várat, egyetlen hatalmat vagy tisztséget, egyetlen királyi jogot sem adtak vissza neki, éppúgy, mint a gyermek Károlynak sem: de az ország egyik része Károlyt, a másik Lászlót nevezte királynak, de csak név szerint, nem pedig valósággal vagy a királyi fölség és hatalom ereje szerint. Amikor a minap megkoronázott László atyja, Vencel király látta és megértette a magyarok leplezett ravaszságát, az Úr 1303-ik esztendejében számos sereggel bejött Pannoniába, egy ideig a Duna mellett Pest körül tanyázott, magához vette László fiát az ország koronájával együtt, és Werner fia László budai rektort va-

gyis bírót és még másokat foglyul ejtven, békességgel visszatért a maga országába.

BUDAI PAPOK KIÁTKOZZÁK A PÁPÁT

(190.) Ebben az időben prédikátor-rendbeli Miklós fráter, ostiai bíboros püspök, az apostoli szék követeként Magyarországra jött Károly érdekében. Néhány napig Budán székelt, majd látva, hogy semmire sem mehet, visszatért a római udvarba; ott, mikor VIII. Bonifác meghalt, őt választották meg és avatták fel pápává Benedek néven. Amikor eltávozott, valami okból interdictum alatt hagyta vissza Buda város polgárait. Mivel pedig a szerzetesek és plébánosok szigorúan tiszteletben tartották a kiátkozást, hitszegő álpapok keltek fel, a népnek istentiszteletet tartottak, és az általános tilalom alá vetetteknek kiszolgáltatták az egyházi szentségeket. De a rosszra még veszedelmesebb rosszat halmoztak: összehívták a népet, és égő gyertyák mellett fennhangon kihirdették, hogy Krisztus helytartóját, a pápát, Magyarország összes érsekeit, püspökeit cs papjait, mindközönségesen átok alá vetik. Ez történt Buda várában, Petermann bíró idejében, akit Vencel király helyezett be a fogságba vetett László helyébe.

OTTÓ HERCEGET BEHOZZÁK

(191.) Eközben Henrik fiai és más nemesek Ottó bajor herceget hozták be Magyarországra királynak. Ez eljött, és az ország koronáját Venceltől elkérve, elhozta magával; az Úr 1305 -ik évében elment Székesfehérvárba, hogy törvényesen királlyá koronázzák. Benedek veszprémi és Antal fráter csanádi püspök felkenték királlyá és a királyi koronával megkoronázták. Onnan Budára ment, és [karácsony ünnepnapján] királyi díszben, fején a szent koronával, nagyszámú néppel lovagolt végig az utcákon és tereken, mutatva mindenknek, hogy törvényes király. Tamás fia Bekével hamarosan Erdélybe látogatott, ott azonban László vajda elfogta, és sok napig láncon tartotta várában. Ily keservesre fordulván sorsa, kiűzték Magyarországból.

A SZENT KORONA MEGTALÁLÁSÁRÓL

(192.) Nem hallgathatjuk el azt sem, hogy amikor az említett Ottó herceg Magyarországra hozta a szent koronát, ellenségeitől való féltében, esztergyós mesterséggel egy csobolyóba rejtette. Amikor csöndes éjszakán embereivel az országúton lovagolt, ahol igen sok utas járt, a szíj, amellyel a csobolyó borosedény módjára a nyeregkápára volt kötözve, véletlenül eloldozódott, leesett, hogy észre sem vették. Amikor azután kivilágosodott, és látták, hogy nincs meg a drága kincs, nagyon megijedtek. Gyorsan nyargaltak visszafelé, amennyire csak tőlük tellett: hát a koronát a sok járókelő közt megtalálták a földön, az országút közepén. Nem vette föl senki. Alighanem a kora éjjeli órákban veszett el, annyi bizonyos, hogy másnap estefelé találták meg. Csodálatos eset, el nem hallgatandó csoda! Mit értek ugyanis a korona elvesztésén, hacsak nem azt, hogy a herceg nem viselhette élete fogytáig a koronát, hanem elveszítette fejéről a koronát is meg a becsületet is? Mit jelent, hogy senki sem találta meg, csak azok, akik vitték? Csak azt, hogy Pannonia nem veszítheti el angyal adta koronáját.

(193.) Ezután az események során Werner fia László harmadik esztendőre kiszabadult Vencel király fogságából, és Csák fia Jánossal az éjszaka csöndjében bement Budára a Szűz Szent Petronelia napját követő csütörtökön, a zsidók zsinagógája melletti kapun. Hirtelen megtámadta és megölte azokat a budai polgárokat, akik ellenségei és árulói voltak. Petermann városbíró egy szál ingben szaladt el, így is alig menekült meg. E polgárok közül kettőt, nevezetesen Márkus Hermannt és Márton mestert, a tizenkét esküdt polgár közül valókat, ló farkára kötve kegyetlenül végighurcoltatta a város terein és utcáin, és csontjaikat tűzbe vettette; jószágait elkobozta és birtokába vette. Továbbá ama hitszegő papokat – kezüket, lábukat bilincsbe veretvén – elküldte Tamás esztergyómi érseknek. Az érsek börtönbe vetette őket, ott leheltek ki szomorú lelküket.

GENTILIS FRÁTER BÍBOROS ÚR MAGYARORSZÁGBA JÖN

(194.) Midőn tehát a gyermek Károly az ország támogatása nélkül tartózkodott Magyarországon, a minorita testvérek rendjéből való Gentilis fráter, Hegybeli Szent Mártonról címzett presbíter bíboros, az Úr 1308-ik évében a pápa teljes tekintélyével jött el Pannoniába. Békességben töltött egy esztendőt, majd az Úr 1309-ik esztendejében rettentő hirdetménnyel az ország nemeseit átok kötelékével kötötte meg, a szegényeket és gazdagokat is egyetemlegesen és szigorúan isteni kiközösítés alá vetette. Azokkal a nemesekkel cselekedte ezt, akik nem akarták a fent említett Károly királynak visszaadni a királyi és királynéi jussokat, és nem tekintették őt királynak. László erdélyi vajdát külön is kiközösítette, mert igaztalanul magánál tartotta az ország koronáját, melyet elvett Ottó hercegtől, amikor fogságra vetette; továbbá, mert ez a László István szerb király szakadár fiához adta feleségül leányát. Amikor tehát ezek a nemesek a temetőn kívül heverve látták a halottak tetemeit, lelkük megkeseredett, megzavarodott, és az Úr 1310-ik évében összegyűltek Pest mellett, a Rákos mezején, egy értelemmel elfogadták királyul a többször említett Károlyt, majd Fehérvárra siettek, és Szent István ünnepe után nyolcadnapra, csütörtökre, ünnepelve és örvendezve megkoronázták a szent koronával, amelyet László vajda visszaadott.

(195.) Ugyanebben az évben IV. Kelemen pápa Szent János keresztes vitézei által e világ keresztény népei közt nagy elmés en felmérhetetlen kincset gyűjtetett, hogy általános hadjárat keljen át a tengeren a Szentföld visszafoglalására; azt a különleges kegyet adta az említett keresztes vitézeknek, hogy a következő esztendőre minden bűneiktől feloldozzák azokat, akik pénzt adnak – utóbb azonban nyilvánvalóan láttuk, hogy a rengeteg kincssel nem történt semmi.

KÁROLY KIRÁLY ÉS HÍVEINEK CSATÁJA KASSA KÖZELÉBEN AMADÉ FIAI ÉS MÁTÉ ELLEN

(196.) Az Úr 1312-ik évében Károly király saját hadával a Sáros nevű királyi várat ostromolta, melyet a hatalmas főúr, Máté

megbízásából Miklós fia Demeter tartott birtokában; ez a Trencsényi Péter fia Máté ezerhétszáz zsoldos lándzsást és majdnem minden erejét Demeter segítségére, a király ellen küldte, hogy erejükkel elűzzék a királyt a vár alól. Serege vezéréül az említett Demetert, továbbá a szépnek vagy nagynak nevezett Abát rendelte. Amikor a király meghallotta, hogy jönnek, azt gondolta, nem tud ellenük állani, visszavonult hát a Szepességbe, a szepesiek pedig hűségesen adtak neki lovasokat és gyalogosokat; a király ezekkel már bátrabban megtámadta ellenségeit. Eközben ezek Kassa városát kezdték vívni, hogy bosszút álljanak Amadé nádorispán haláláért, őt ugyanis Kassán a kassai németek – helyesebben szászok – ártatlanul megölték. Amidőn felderítőik hírül adták a király jövetelét, otthagyták a várost és nagy bátran a királyi sereg elé indultak. A király is meg ők is siettek, hogy a csatára alkalmasabb helyet foglalják el, de azok hamarabb értek oda. Eközben a király és serege egy völgyben a Hernád mellett meggyónt és föloldozást nyert, majd magához vette az Úr szentséges testét a fent említett keresztes vitézektől, és mindenképpen felkészültek a halálra. Amazok meg – a béke legkeményebb ellenségei – fegyverbe öltöztek, és egy hegyormától hirtelen leereszkedtek az említett völgybe, harcra készen a király ellen. Szent Vitus és Modestus vértanúk napján, pénteken a hegy oldalában oly kemény csata támadt, amilyen még nem volt Magyarországon a tatárok ideje óta. Ebben a csatában odavesztek a király familiárisai közül Porcs István fia Kakas, Bágen fia István, Tamás fia László, Aladár fia Jakab, Péter fia Mihály, Györke fiai Györke és Mihály meg Péter beregi várnagy, csupa tekintélyes nemes. Amikor Györkét, aki a királyi zászlót vitte, a zászló alatt megölték, a király zászlaja is odaveszett: a király keresztesek zászlaja alatt harcolt tovább. A másik részen pedig Miklós fia Demeter és Aba, a sereg vezérei, továbbá Amadé két fia estek el hamarosan nyíltól halálra sebezve, és még igen sokan sérültek meg halálosan, itt vagy máshol fizették meg a halál adóját. A király, noha az ő részéről többen estek el, mégis dicsőséges diadalt aratott. Hisszük és valljuk, hogy ezt Isten cselekedte.⁸³

⁸³ Vencel és Bajor Ottó átmeneti és rövid szereplése után került trónra Károly Róbert, akinek elsősorban az oligarchia leghatalmasabb képviselőjével,

MÁRIA ÚRASSZONY, KÁROLY KIRÁLY ELSŐ FELESÉGÉNEK HALÁLA

(197.) Az Úr 1315-ik évében Mária Úrasszony, a király úr első házastársa – lengyel nemzetség, Kázmér herceg leánya – Szűz Szent Lucia vértanú ünnepe után harmadnapra, boldogsággal bevégezte élete folyását; Székesfehérvárott a Boldogságos Szűz egyházában tették a föld ölébe.

(198.) Az Úr 1328-ik évében vette el a király úr Beatrix úrasszonyt, a római király leányát, a cseh király húgát, aki luxemburgi volt, de még ugyanazon év forgása alatt elszenderült az Úrban; a váradi székesegyházban temették el. Ugyanebben az évben a király ólomfedelekkkel kezdte befödetni a Szent Szűz fehérvári egyházát, melyet gyakorta tűz pusztított, pompás boltozattal is díszítette, és ezen felül erős oszlopokkal szilárdította meg. Ugyanabban az (1321.) esztendőben halt meg Máté nádorispán.

KÁROLY KIRÁLY FELESÉGÜL VESZI ERZSÉBET ÚRASSZONYT

(199.) Az Úr 1320-ik évében Károly király feleségül vette László lengyel király Erzsébet nevű leányát, akitől az Úr 1321-ik évében a király Károly nevű fiút kapott: ez a fiú még ugyanabban az esztendőben, melyben született, meg is halt, és Fehérvárott van eltemetve. (200.) Az Úr 1324-ik évében Szent Remigius napján Visegrádon szülte ugyanez a királyné László nevű fiát a királynak.

A LIPPAI KOLOSTOR ALAP'TÁSA

(201.) Az Úr 1325-ik évében kezdte meg a király úr a minorita testvérek számára a lippai egyház építését az új szent: Boldog Lajos tolosai püspök és hitvalló tiszteletére, aki atyjának, vagyis a szicíliai király elsőszülöttének édes testvére volt: IV. Béla fia, István magyar király leányának, Mária királynénak fia, aki fogadalmat tett és beöltözött a minorita testvérek rendjébe.

Csak Mátéval kellett leszámolnia, ami a Kassa melletti csatában történt meg.

LAJOS SZÜLETÉSE

(202.) Az Úr 1326-ik évében március 7-én született a király fia, akit örömeiben szent hitvalló atyjafiáról Lajosnak nevezett el.

(203.) Az Úr 1327-ik évében virágvasárnap előtti szerdán a Boldogságos Szűz székesfehérvári egyháza siralmasan leégett, noha miképpen fentebb mondtuk, tűzvész ellen ólommal volt fődve: az egész lemezekbe foglalt ólomanyag a nagy tűztől úgy folyt le megolvadva a tetőről, mint a viasz, kivéve egy harangtornyot, amely a sekrestye fölött van. Ott sok szent ereklyét tartanak és őriznek; senki sem kételkedik abban, hogy ezeknek érdeméért maradt meg. A király az egyházat utóbb mégis újra ólommal fődte.

ENDRE HERCEG SZÜLETÉSE

(204.) Ugyanabban az évben, Szent András apostol napján született fia, akit Endrének nevezett el.

FELICIÁN MEGSEBZI ERZSÉBET KIRÁLYNÉ ÚR- ASSZONYT

(205.) Az Úr 1329-ik évében meghalt a király László nevű fia. (206.) Ebben az időben, amikor Magyarország a béke óhajtott nyugodalmán örvendezett, és ellensége sehonnan sem háborgatta, a békebontó, gyűlölethintő ördög a szívébe szállt egy Zách nemzetség beli, Felicián nevű, már élteesebb, deresedő fejű nemesnek: hogy egyazon napon karddal ölje meg Károly király urat és Erzsébet királyné Úrasszonyt meg két fiát, Lajost és Endrét. Ezt a Feliciánt a néhai nádor, Trencsényi Máté tette naggyá; utóbb Mátét elhagyta és a királyhoz tért; a király megkedvelte, szabad bejárást engedett neki, és aajtaja mindig nyitva állt előtte. Midőn azután az Úr 1330-ik évében, április tizenhetedikén, húsvét után való szerdán a királya királynéval és a mondott két fiával a visegrádi vár alatt, házában ebédelt, Felicián észrevétlenül a király asztalához lépett: kirántotta éles kardját, és a veszett kutya dühével hirtelen a királyra rontott; irgalmatlanul meg akarta ölni a királyt, a királynét és fiaikat.

A kegyelmes Isten könyörületessége azonban nem engedte, hogy végbevihesse szándékát. A király jobb kezét könnyen megsebesítette ugyan – jaj, a királyné jobb kezének négy ujját egyszerre lecsapta: ujjait, melyekkel a szegényeknek, sínylődőknek és nyomorultaknak osztotta az alamizsnát; melyekkel számtalan templomnak varrt mindenféle köntöst, és fáradhatatlanul küldte az oltárookra és az egyháziaknak a drága bársony díszruhákat és kelyheket! Midőn azután az ott álló királyfiakat is meg akarta ölni, rávetették magukat a gyermekek nevelői, Kenezics Gyula fia [Miklós] és János nádor fia Miklós; fejükön halálos sebet kaptak, míg a gyermekek elmenekültek. Ekkor egy jó hajlandóságú ifjú, a Patak vármegyei Sándor fia János, a királyné alétekfogója úgy rohant Feliciánra, mint valami vérengző fenevad ra: csákányával keményen nyaka és lapockája közé csapott, átvágta és leterítette; most az ajtókon mindenünnen benyomuló királyi bajvívó vitézek rémes karjaikkal ízenként vagdalták össze a nyomorultat és összszekaszabolták, mint egy szörnyeteget. Fejét Budára küldték, kezét, lábait más városokba; majd egyetlen növendék fiát és hű szolgáját – akik elfutottak, de meg nem menekülhettek – lófarkra kötözve emésztették el: tetemüket és csontjukat kutya falták fel az utcán.

(207.) Méltó is volt, hogy minden ízében szétmarcangolják Feliciánt, aki maga is keservesen megcsónkította sok keresztény testét, és hogy ne emberi módon haljon, hanem eb lévén eb módján, hogy hirtelen üssék le, mint az ebet, aki folyvást a szegénység sanyargatója volt. Kivonszolták a királyi udvarban levő Klára nevű, gyönyörű szűz leányát is; orrát, ajkát oly kegyetlen elmetelték, hogy csak fogai látszottak; két kezéről is levágták nyolc ujját, hogy csak hüvelykei maradtak; félholtan utcaszerte több városban lóháton hurcolták, és a szerencsétlent ilyen kiáltásra kényszerítették: *"Így lakoljon, aki hűtlen a királyhoz!"* Volt még Feliciánnak egy Sebe nevű nagyobbik leánya is, egy Kopai nevű nemesember felesége: Léva vára előtt Becsei Imre, az ottani várnagy parancsára ennek fejét vették, Kopait mindhalálig bebörtönözték; ezenfelül fiait keresztes vitézekkel egy tengeri szigetre küldték, hogy sose lássák viszont szülőföldjüket. Végül sok Felicián nemzetség beli nemest lemészároltak. Így tehát a nyomorult Felicián fölségsértés bűnébe esett, felzavarta az országot, kiirtotta

sarjadékait, gyalázatba döntötte és elpusztította nemzetségét, ebek martaléka lett, s evilágból távoztában alvilági bilincsekbe hullt, pokol töltelékévé vált – szóbeszédül a világnak, okulásul a hűtleneknek. Szinte hihetetlen, hogy történt valaha valahol, egyetlen napon, ily szörnyű eset.⁸⁴ (208.) Mindaddig, amíg ez történt, Károly király kedvező szelekkel hajózott, és szerencséjének sajkája tetszésére hasogatta a tenger tarajos hullámain; de a forgandó szerencse már elfordította tőle arcát, hátat fordított neki, mindenfelől háborúság támadt, seregét legyőzték; kezét-lábát is nagy fájdalmak hasogatták.

A KIRÁLY HADDAL MEGY BAZARÁD ELLEN

(209.) Ugyanis még abban az esztendőben, amelyben a rossz emlékezetű Felicián elpusztult, vagyis az Úr 1330-ik évében, a király számos sereget gyűjtött össze – ha nem is egész hatalmát, mert az ország határaitra is küldött különféle hadakat, sok harcost az ország ellenségei ellen. Tamás erdélyi vajda, Miklós fia Dénes, Ivánka unokája ösztökélésére ő maga szeptember havában Szörényen át Bazarád vlach vajda országába ment, hogy kiűzze Bazarádot erről a földről, bizonyára azért, hogy az országot az ösztökélők egyikének birtokába adja.⁸⁵ Oda nem való népnek lakhatatlan föld ez; ama fejedelem is mindenkor hűségesen megfizette köteles adóját a királyi fölségnek. A király elfoglalta Szörényt és a szörényi várat, a báni méltósággal egyetemben mindezt az említett Dénesre ruházta. Miután ez megtörtént, Bazarád tisztességes követeket küldött a királyhoz, és ezt üzenté: *"Fáradoztál, uram, királyom a seregyűjtéssel: ezért a fáradságodért hétezer ezüst márka kártérítést adok. Békességgel átadom neked Szörényt is mind a hozzávalókkal, amelyet erőhatalommal foglaltál el; ezenfelül hűségesen megfizetem minden esztendőben az adót, amivel koronádnak tartozom, továbbá pénzemen és költségemen*

⁸⁴ Zách Feliciánnak és nemzetségének kiirtása, melyet a krónikás igazolni igyekszik, az ország közvéleményében kevés megértésre, talált. A király erőszakos fellépését talán a korábbi feudális szerkezethez hozzátartozó nemzeti rendszerrel való leszámolás szükségessége indokolta.

⁸⁵ A havasalföldi hadjárat Bazarád vajda ellen, aki a királynak hűbérese volt, teljesen jogtalan tett színében tűnt fel már a kortársak előtt is.

egyik fiamat küldöm udvarod ba, szolgálatodra: csak térj vissza békével és ne döntsed veszedelembé embereidet; mert ha tovább jöttök, el nem kerülitek a veszedelmet." Ennek hallatára fennhéjázó elmével ily szavakat mondott a király a követeknek: *"Mondjátok meg Bazarádnak: ő az én juhaim pásztora; szakállánál fogva húzom ki búvóhelyéről!"* Ekkor egy Dancs nevű hű báró, zólyomi és lipthói ispán így szólt a királyhoz: *"Uram, emberségesen szólj hozzád Bazarád, és ez tisztességedre válik; írd neki levelet, és tudasd vele szerető, kegyes jóindulatodat."* A király azonban megismételte fentebb mondott gögös szavait és fenyegetését. Nem hallgatott a józan tanácsra, gyorsan tovább vonult a harcba. Olyan földre ért, melyet nem ismert sem ő, sem serege; a havasok és erdős hegyek közepette nem találtak eleséget, hamarosan étlenség, éhség kezdte sanyargatni a királyt, a vitézeket és lovaikat. Így lévén a dolog, fegyvernynyugvást kötött Bazaráddal: amaz megesküdött, hogy engedelmeskedik a királynak és biztonságosan hagyja visszatérni embereivel együtt, a helyes utat is megmutatja; a király ekkor nyugodtan visszafordult, bizván az álnok szakadárrok hűségében. Seregével együtt olyan útra jutott, amely köröskörül, mindkét felől meredek sziklával volt elrekesztve; elől pedig, ahol az út tágasabb volt, a vlachok több helyen erősen körülsáncolták gyepükkel. A királynak és embereinek eszébe se jutott az efféle; fenn a meredeken mindenfelől számlálhatatlan sok vlach futkosott és nyilazott a királyi seregbe, mely összeszorult az út mélyén; nem is út volt az, valóságos hajófenék; a tolongás miatt összevissza hullottak a legerősebb paripák a vitézekkel együtt, mert az út egyik oldalán sem tudtak fölkapaszkodni a meredek martra a vlachok ellen, előbbre sem jutottak, mert az eléjük rakott gyepük miatt el nem menekülhettek; beszorultak, mint a halak a varsába, a hálóba.

Elestek az ifjak, a vének és válogatás nélkül a főemberek, a hatalmasok. Péntektől hétfőig tartott ez a nyomorúságos állapot: e napok alatt úgy dülöngtek egymásra a válogatott vitézek, mint ringó, mozgó bölcsőben a kisdetek vagy a szél ingatta nádszálak. Nagy vereség lőn ott, mérhetetlen sokan estek el a vitézek, főemberek és nemesek pénteken, Szent Márton ünnepe előtt való napon és a rá következő hétfőn. Ott esett el három prépost, András mester, a fehérvári egyház prépostja, e nagyon tisztelendő férfiú,

a királyi fölség alkancellárja – odaveszett a királyi pecséttel együtt; továbbá Mihály pozsegai prépost és Miklós prépost az erdélyi Fehérvárról; továbbá András sárosi plébános meg a prédikátor rendbeli Péter fráter, a tisztos férfiú – mind kiitták a kegyetlen halál poharát, minthogy nyomorultul, fadorongokkal sújtották őket föbe. Némely más papokat is, kik a király káplánjai voltak, megöltek; mérhetetlen sokaságú kun is elpusztult. Mind az egyházi férfiak, mind a világi nemesek tetemei a harc helyén várják az egyetemes feltámadás idejét; rokonaik sem tudták szeretteik tetemét soha visszakapni az ellenség támadásai miatt. A vlachok sok foglyot ejtettek, sebesülteket és sértetleneket, az elnyomottak számos fegyverét, drága ruháját, arany- és ezüstpénzét vették el, a drága edényeket, öveket, sok garasoktól duzzadó erszényt, sok fölnyergelt, fölkontározott lovat – mindezt elvitték és átadták magának Bazarád vajdának. A király pedig rajta levő címeres fegyverzetét megcserélte Dénes fia Dezsővel – ezt kegyetlenül megölték, mert azt gondolták, hogy ő a király. A király csak nehezen menekült meg kevés hű emberének védelme alatt. Dancs mester és fia, László és a király familiárisai közül más vitézek meg Berend fia Márton mester úgy álltak körülötte, mint kőfalak: magukra vonták mind a záporként hulló kardcsapást és nyíl lövést, hogy megoltalmazza a király életét a halál támadásától. Illatos kenőcstől elbódult legyek módjára hullt mindenfelől a sereg körül a sok vlach is, miközben kegyetlenül ölték a keresztény népet és Krisztus fölként papjait. A magyarok által ott megölt vlachok számát csak a furfangos pokolbeli számvető állapíthatta meg. Így járván ért el a király Visegrádra. Vitéz és kemény csatákat vívtak a magyarok, mégis megesett ez velük, hogy⁸⁶ [a folytonos diadalok miatt el ne gőgösödjének, vagy ha már elkevélyedtek, fenytést kapjanak, hogy alázatosságot tanuljanak, és tudják meg, hogy az isteni szeretet kegyelmét bővebben érdemelhetik ki az atyai fenytés vesszeje által. Mert azokat bünteti az Atyaisten, akiket szeret. (210.) Az Úr 1332. esztendejében Szent

⁸⁶ Krónikánk szövege itt megszakad, és azt, szögletes zárójelbe téve, az úgynevezett Thuróczi-kódexből vett kiegészítéssel fejezzük be. Károly Róbert 1342. július 16-án halt meg, és július 18-án temették el. Két nap múlva már fiát, Lajost királlyá koronázták.

István király napján fia született a királynak, kit akaratuk szerint Istvánnak neveztek el ...

KÁROLY KIRÁLY HALÁLÁRÓL ÉS LAJOS HERCEG MEGKORONÁZÁSÁRÓL

Ezután a gyakran említett Károly király állandóan nagy nehézségekkel küzdött, melyek hosszú időn át főképpen lábaiban gyötörték, és módfelett hatottak rá. Végéhez érkezvén, az Úr 1342.-ik évében, felvirradván a Boldog Szűz Margit ünnepét legközelebb követő szerdai nap, az ő várában, vagyis visegrádi lakóhelyén dicséretes véggel költözött az Úrhoz. Testét a fehérvári egyházban rejtették a föld ölébe. Uralkodott pedig megkoronázásától harminckét esztendeig.

Követte őt felülnevezett fia, Lajos herceg, kit ugyanabban a fehérvári egyházban, atyjának temetése utáni harmadik napon, vagyis Szent Jakab apostol ünnepét megelőző vasárnapon a Krisztusban tisztelendő atyák: Csanád esztergomi érsek, László pécsi, Miklós egri, Meskó veszprémi, Vid nyitrai, Kálmán győri és Lőrinc boszniai megyéspüspökök meg a többi főpapok egész Magyarország minden báróinak és összes nemességének egyetértésével és akaratából felkentek királlyá és a szent koronával dicsőítősen megkoronáztak. Itt a királyt karddal övezte fel a nagyságos férfit, Tamás erdélyi vajda, akinél hatalmasabbnak azon időben senkit sem tartottak, akit a már említett boldog emlékezetű Károly király is az ország minden más bárójánál jobban és módfelett kedvelt és felmagasztalt, és akit maga Lajos király is fejedelmi adománnyal jutalmazott. Végül a királyt Szent István király szent jelvényeivel felruházva és felékesítve, fején a szent koronával levezették és a királyi trónusra ültették. A felülmondott Lajos király mind az ott lévő felülnevezett főpapok, bárók és nemesek kérésére ugyancsak megfogadta, hogy országának minden nemesét kiváltképpen szeretetében tartja és szabadságukban megőrzi. Lajos király azután Budára jött, itt mind a nép, a polgárok, papság meg az egyházi férfiak nagy hódolattal és tisztességgel fogadták, amint az a királyi felséget illeti. Ki is hamarosan ezután Visegrádra költözött, hogy ott időzzék.

A KÉPES KRÓNIKA ÉS KORA

A magyar művészeti, műemléki anyag – különösen a barokk korszak előtti – csonkán maradt ránk. Nemcsak az emléktárgyak számbeli csekélysége fájdalmas, de történelmi szempontból az is, hogy a néhány értékes alkotás magányosan áll, mint kiemelkedő hegycsúcs meredezik, s hiányzik környezete, a síkságból dombokon hozzá vezető hegylánc.

Hazai és külföldi kutató – még a jóhiszemű is – joggal szkeptikus, s nehezen tudja a különleges történeti helyzetet a magyar fejlődés rajzába beilleszteni. Ilyen kritikus korszaka a magyar művészettörténetnek a XIV. század második fele, mely nem szűkölködik magas művészi értéket képviselő alkotásokban, de gyakran hiányoznak ezek művészeti előzményei, a fejlődés lépcsőfokai. Ez a helyzet a *Képes Krónika*-val is, melynek kiemelkedő művészeti értékét laikus és hozzáértő egyaránt észleli, de az utóbbi joggal keresi azt a történeti – társadalmi háttérrel, művészeti környezetet, melyből a *Krónika* kinőtt, és – különösen mert könnyen szállítható műalkotásról van szó – hajlamos más, ismert európai művészeti centrumokhoz kötni keletkezését. Az elmúlt évtizedek kutatása több szempontból új eredményeket tárt elő. A korszerű történeti elemzés megtépezte ugyan a Nagy Lajos kori "*három tenger mosta magyar birodalom*" romantikus elképzelését, de rámutatott azokra a nagy jelentőségű történeti tényezőkre, melyek főként a négyévtizedes uralom második felében megadták a kulturális fellendülés lehetőségét, annak történeti okait és indokait, hogy a Kolozsvári testvérpár, "*a magyar Polükleitoszok*" művészete, az ötvösség új technikája, a sodronyzománc és a könyvfestészet kivirágozzék. Hasonlóan jelentős kutatómunka derített fényt a XIV. századi építészet és a társművészetek, főként azonban az anyagi kultúra fejlődésére. A felszabadulás után megindult nagy ásatások, a budai, visegrádi, diósgyőri vár feltárása sok vonatkozásban nemcsak fényt derített az építészet és az épületplasztika fejlődésére, hanem az anyagi kultúra emlékeinek oly hatalmas mennyiségét hozta napvilágra, hogy lényegesen tisztábban látjuk e korszak pezsgő, szélesen alapozott kultúráját.

Végül, s ez sem utolsó körülmény: az elmúlt évtizedekben a kódexfestészetnek olyan magyar és magyar vonatkozású emlékei kerültek felszínre, pontosabb meghatározásra, melyek, ha nem is érik el a *Képes Krónika* művészeti értékét, történeti jelentőségét, azt bizonyítják, hogy az udvarban és a főurak körében, vagyis nemcsak az egyháziak, hanem a világiak körében is a szépen írt és miniált könyvek igénye nagymértékben kifejlődött. Gondolok itt Nekcsei Dömötör bibliájára (Washington, Library of Congress. MS Pre-Accession 1.), Vásári Miklós két kódexére (Padova, Bibl. Cap. A. 24. és A. 25.) és a *Vatikáni Képes Legendárium-ra* (Róma, Vatikán. Cod. lat. 8541. és New York, P. Morgan Library. M. 360 és M. 360 c), mely utóbbi valamelyik magyar Anjou herceg, alighanem Endre kijelölt nápolyi király részére készült. A történeti-társadalmi fejlődés ismerete, az újonnan feltárt emléktanyag, az anyagi kultúra szélesebb megismerése, a miniált emlékek elemzése és meghatározása nagyobb lehetőséget nyújt, hogy a *Képes Krónika-t*, ezt az egyedülálló értékű műalkotást beillesszük művészetünk egészébe.

Nagy Lajos (1326-1382) trónra léptekor (1342) nagy lehetőségek nyíltak a tetterős, fiatal uralkodó előtt.⁸⁷ I. Károly Róbert uralmának kezdeti nehézségei már messze tűntek. Az Anjou-család Árpád-házzal való oldalági kapcsolata, uralmuk legitimálása már nem okozott nehézséget, annál kevésbé, mert a hasonló jogállású trónkövetelőkkel folytatott harc azok bukásával lezárult. Károly Róbert rideg következetességgel félreállította, leváltotta, ha szükségesnek ítélte – mint Zách (Záh) Felicián esetében –, kiirtotta azt a feudális vezetőréteget, mely vele szemben ellenséges volt, vagy nem támogatta törekvéseit. Fia már olyan új arisztokráciára támaszkodhatott, melynek királyhűségét a közös érdek, az uralkodó osztály érdeke biztosította. A társadalmi fejlődés törvényszerű velejárója, hogy az ily módon megszüntetett feudális anarchia, az uralkodó réteg megszilárdulásával, más úton tér vissza, amint az Nagy Lajos uralmának második felében, az új arisztokrácia önállósuló, anarchikus törekvéseiben megnyilvánult.

⁸⁷ Magyarország XIV. századi történetéről lásd: *Magyarország története*. Szerk. Molnár Erik, Pamlényi Ervin, Székely György. Bp. 1964. I. 91.-108. old.

A királyi hatalmat és annak anyagi alapját Károly Róbert igen jelentős gazdasági reformokkal is megerősítette, fiára arannyal telt kincstárt hagyott, jól jövedelmező regálékat, királyi jogokat biztosított; pénzt hoztak a királyi támogatással a fejlődés útjára lépő városok, fellendült az ipar, a kereskedelem és a bányászat. Európa legfontosabb aranytermelő államai közé tartozott ez időben Magyarország, mely az aranykivitel megtiltásával, szabályozásával befolyást tudott gyakorolni az egész európai gazdasági életre, aminek bizonyítéka a XIV. századi aranyválság is.⁸⁸

Ügyes és békés külpolitikája ellenére Károly Róbert hagyatéka mégsem volt gyümölcsöző. Elegendő egy pillantást vetni a na halála utáni teljes felbomlásra, hogy átlássuk, Lajos király négy évtizedes uralkodása új életre hívta a feudális anarchiát, végzetesen meggyöngítette az ország külpolitikai helyzetét, kiűrtette a kincstárt, hiszen élete végén már a királyi jogok elzalogosításánál tartottak. A kedvezőtlen fordulat a nápolyi hadjáratokkal indult, melyek során Lajos lovagi módon akarta vérbosszúval megtorolni öccse meggyilkolását, és atyja külpolitikai koncepciójával ellentétben egy kézbe fogni a nápolyi és a magyar királyságot. Mindkét törekvése kudarcot vallott, noha hatalmas költséggel, két ízben is, évekig tartó hadjáratokkal próbálta megtörni az ellenálló nápolyi pártot, még nagyobb pénzáldozattal meglágyítani és maga felé hajlítani a pápai kúriát.⁸⁹ Nem kevésbé voltak sikertelenek, s ami súlyosabb, a jövő szempontjából károsak a balkáni hadjáratok, melyek az ott élő népeknek a törökkel szembeni ellenállását gyöngítették, eredménytelen volt a lengyel perzsónálunió is, mely Lajos halálával megsemmisült. Egyedül életének végén folytatott Velence elleni hadjáratát értékeli pozitívan történetírásunk.⁹⁰

⁸⁸ Hóman Bálint: *A XIV. századi arany válság*. Fejérpataky emlékkönyv. Bp. 1917.; Hóman Bálint: *La circolazione delle monete d'oro in Ungheria e la crisi europea dell' ora nel secolo XI V*. Milano, 191.1.

⁸⁹ Miskolczy István: *Magyar-olasz összeköttetések az Anjouk korában*. Bp. 1937. 120-124. old.

⁹⁰ Baumgartner Ferenc: *Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velence viszonyáról*. Századok 1902. 1-20., 112-130., 326-346., 418-443. old. Vö. Elekes Lajos-Lederer Emma-Székely György *Magyarország története*. Bp. 1957. 213. old.

1

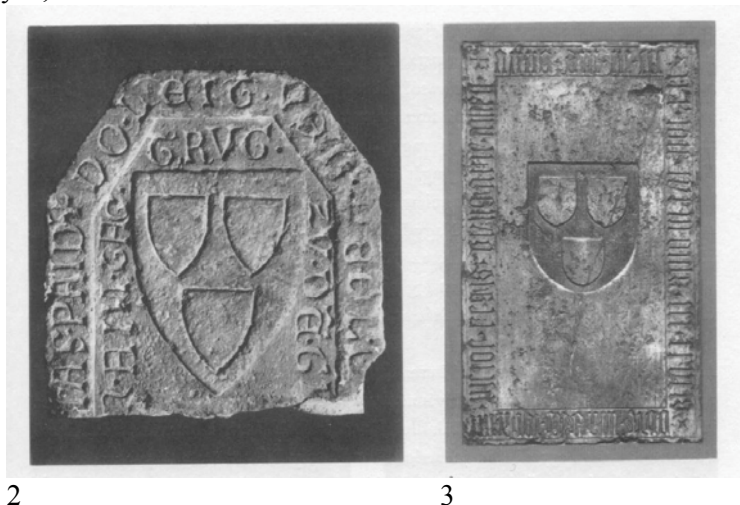
A hatvanas évek folyamán változás áll be Lajos politikájában; betegsége s talán eddigi törekvéseinek eredménytelensége miatt bizonyos passzivitásba csapott át. Szabadjára engedi vezető rétegének önállósulási törekvéseit, s ezzel utat nyit a feudális anarchiának. Külpolitikájában feladja nápolyi terveit, és a könnyebb ellenállás irányába, a Balkán felé fordul, ami a katolikus hit védelmezőjének színében is feltünteteti lényegében uralmának kiterjesztését célzó, expanzív hadjáratait. Egyedül a hetvenes években tűnik fel újra a régi külpolitikai koncepció, amikor 1370 júliusában született Katalin leányát eljegyzi V. Károly francia király második fiával, Valois Lajos későbbi orléans-i herceggel. Az 1374-ben kötött házassági szerződés szerint a fiatal pár a franciaországi Anjou-birtokok mellett megkapná a nápolyi királyságot. Ezzel, ami neki nem sikerült, leánya kerülne a nápolyi trónra.⁹¹ Katalin korai halálával (1378) ez az elgondolás is szertefoszlott. Számunkra azért is érdekes ez az epizód, mert a *Képes Krónika* sorsát egyes feltevések összefonták e házassági tervekkel. A magyar kutatás ebből vezeti le a kódex vándorlásának megindulását. A krónikát ugyanis Brankovics György szerb fejedelem – mint azt a kódexnek a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában lévő 1462-es másolata tanúsítja – a francia királytól kapta, s a szerb despotától került vissza magyar kézbe, alighanem a magyar királyi könyvtárba, majd Bécsbe.⁹² A *Képes Krónika* valóban fejedelmi ajándék volt. Elképzelhető, hogy nem az eljegyzéskor, hanem még hamarabb, a tárgyalások megindulásakor elkerült a francia udvarba, hiszen a nagy célt szolgálta: bizonyítani a francia és a magyar nép rokonságát, megmutatni a menyasszony őseinek dicső tetteit, írásban és képben bemutatni Lajos lovagi udvarát. (1. kép)

A Nagy Lajos-i kül- és belpolitika, az ország társadalmi, gazdasági fejlődése tehát összképében nem jelent előrelépést Károly Róbert korszakához képest – a sok hiábavaló háború,

⁹¹ Fraknói Vilmos: *Nagy Lajos házassági politikája*. Budapesti Szemle 1913. 153 k. 433. sz. 42-46. old.

⁹² A *Képes Krónika* utóéletével már Toldy Ferenc bőven foglalkozott: *Marci Chronica de gestis Hungarorum*. Pest, 1867.

pénzügyi és gazdasági erőfeszítés csak gyengítette az ország termelőerőit és kimerítette a királyi kincstárat –, a legjobban kifogásolható nápolyi hadjáratok mégsem szűkölködtek előnyös, kulturális kihatásokban.⁹³

A nápolyi királyság elfoglalására induló hadakat Velence ellenállása és a magyar hajóhad hiánya a szárazföldi útra kényszerítette. A hadjáratot diplomáciai úton kellett előkészíteni és az utánpótlási vonalak fenntartása is állandó itáliai életre ítélte vezetőrétegünk egy részét. A királyi udvar, a kancellária, de a bandériális felépítettségű, tehát a nagybirtokos réteg vezetése, zászlói alatt küzdő magyar hadsereg itáliai harcai, ott-tartózkodása is kénytelen-kelletlen megismertették velük Firenze, Nápoly és több kisváros, mint például Padova, Aquila protoreneszánsz kultúráját. Az olasz viselet a *Képes Krónika* címlapjának, kis képeinek tanúsága szerint széles körben elterjedt hazánkban. A humanista gondolatok befészkelődnek a kancelláriába, még ha Petrarca azt ajánlja is a királynak, hogy agarak helyett néhány jó tollú, a latin eloquentiát, az új irodalmi stílust ismerő humanistá-

⁹³ Ezt a felfogásomat első ízben *Nagy Lajos kora* c. Bp. [1941] munkámban fejtettem ki.

val frissítse fel kancelláriáját.⁹⁴ Bizonyos az is, hogy a rideg, középkori erkölcsű magyarságra nem maradhatott hatás nélkül az a tapasztalat, amit a városállamok új világában szereztek. És hogy ebben a túlvilági élet középkori boldogságának kevesebb szerep jutott, mint a földi lét szépségeinek és örömeinek. Az itáliai kapcsolatok ekkor már több százados hagyománya Károly Róbert alatt megerősödött, hiszen udvartartásának, leghűségesebb vezető embereinek jelentékeny része olasz. Lajos nápolyi hadjáratain túl, a szoros és állandó diplomáciai kapcsolatok mellett olyan személyes kötelékek, mint a király olasz orvosai, firenzei bankárok itt élő képviselői, olasz kereskedők nyilván közreműködtek abban, hogy az olasz protoreneszánsz és a humanizmus lassan behatoljon a magyar szellemi életbe.

Az irodalomtörténet kimutatta a *Krónika* szövegében feltűnedező humanista vonásokat.⁹⁵ Fokozott mértékben tanúskodik erről a ránk maradt egyik írott emlék, az arab bölcseletet hirdető, Lajos számára másolt és az oxfordi Bibliotheca Bodleianában őrzött *Secretum Secretorum* (M S. Hertford College 2. [EN 2]), valamint Remete Szent Pál velencei ereklyéinek áthozatásáról (translatiójáról) szóló lényegében egyházi, középkori szellemű irat s legfőképpen a Nagy Lajos életét megörökítő Küküllei Apród János által írt krónika, mely előadását Vegetiusra, a római hadművészetre alapítja, s előszavában tudatos irodalmi magatartással olvasóközönségéhez fordul.⁹⁶ Nem csoda tehát, hogy az Albertiek édenkertjéről szóló firenzei novellagyűjtemény írója bölcs humanista uralkodónak festi Nagy Lajost,⁹⁷ vagy hogy a király halála utáni zavarokat, Kis Károly megöletését és Mária fogását megéneklő Laurentius de Monacis, a velencei köztársaság diplomatája, a humanizmus trónjára emeli az elhunyt királyt.⁹⁸

⁹⁴ Petrarca üzenetéről lásd: Kardos Tibor: *Magyar tárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratában*. Egyetemes Philológiai Közlöny 1936. 284-297. old.

⁹⁵ Kardos Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955.

⁹⁶ Kardos Tibor: *Kálti Márk Képes Krónikájáról*. Képes Krónika. Bp. 1959. 7-27. old.

⁹⁷ Kardos Tibor: *AZ Albertiek Édenkertje*. Bp. 1937. Minerva Könyvtár 53. sz.

⁹⁸ Monacis, Laurentius de: *Carmen seu historia de Carolo II. cognomento Parvo rege Hungariae*. Venetiis, 1758.

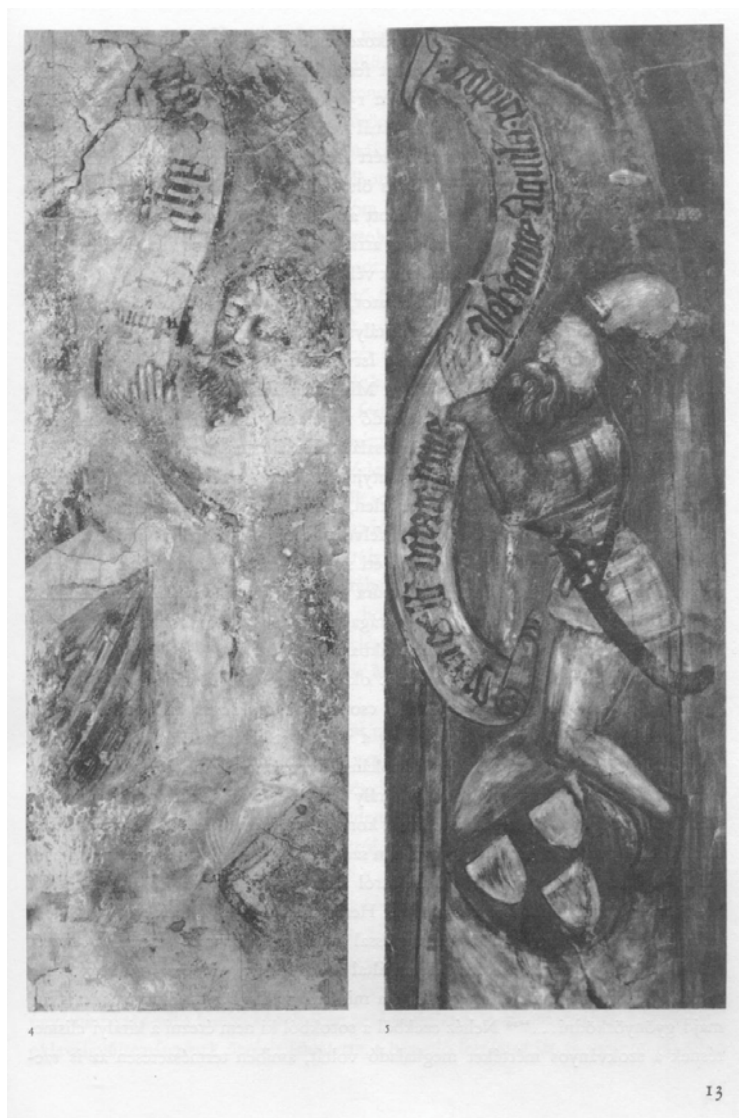
Bármennyire eredménytelen volt a Nagy Lajos-i négy évtized kül- és belpolitikai téren, sőt gazdasági vonatkozásaiban is, az ország szellemi vezetőrétege megismerkedett a kulturális fejlődés ez idő szerint leghaladóbb irányzatával, a korai olasz humanizmussal és protoreneszánszsal, hatását befogadta, s az elhullajtott mag kikelt.

Az írott emlékekben nyomozható humanista spórák mellett, anélkül, hogy a művészeti emléktanyag stílusára itt kitérni kívánánk, még egy ponton hasonló protoreneszánsz jelenséget figyelhetünk meg. Küküllei János krónikájának előszavában észlelhető írói öntudat nem egyedülálló jelenség. Már Károly Róbert alatt megsokasodnak a művésznevek, és a művészekről szóló oklevelek viszonylag nagy száma nem magyarázható csupán a ránk maradt források számának megnövekedésével. Művészek sírkövei, feliratok, feliratos önarcképek arra figyelmeztetnek, hogy megváltozóban van az író, az építőmester, a szobrász, a festő, sőt a kis tárgyakat készítő ötvösmester társadalmi helyzete, s ami ezzel összefügg, megerősödik művészi öntudata.

A Budapesti Történeti Múzeum két művészsírkövet is őriz, mindkettő feltehetően a domonkosok templomából származik, ahová nemcsak rendtagok temetkeztek, hanem a város módosabb polgárai, az udvartartás hazai és külföldi résztvevői is. Valószínű, hogy az itt talált sírkövek jó része egyazon budai műhelyből származik, de nem kétséges, hogy a földi lét megörökítésének vágya, ezen belül a művészcímeres sírkövek faragásának éppen nem középkorias igénye a megrendelőtől s nem a kőfaragó műhelytől származik.⁹⁹ Abel festő középfelnémet feliratos sírköve félbetörve maradt ránk. Így korát betűformái alapján helyezik a XIV. század közepére. (2. kép) Világosan kivehető azonban a három üres pajzsból álló művészcímer. Ugyanez az egyszerű, de századokon át büszkén viselt címer maradt ránk egy 1371-es sírkövön, mely János királyi festő számára készült. Itt a felirat is sokatmondó, mert "*magister Johannes pictor regis Hungarie*" névvel és ranggal határozza meg a festőt, aki alatta nyugszik.¹⁰⁰ (3. kép)

⁹⁹ Horváth Henrik: *Buda a középkorban*. Bp. 1931.. 24. old.

¹⁰⁰ Az Abel és János festők sírkövééről lásd: Horváth Henrik: *Ofener Künstlergrabsteine aus dem 14. Jahrhundert. Ein Beitrag zur*

4

5

Geltungsgeschichte des Künstlers. Das Werk des Künstlers. 16. [1939] 215-229. old. Ua.: *Arpádházi szent Margit síremléke.* Bp. 1944. 110-149. old. Ábel sírkőfelirata: DO LEIT.....ABEL....AS PAID.....TRUG ZU DE GA.....AIN TAG. János mester sírkövének felirata: Anno d[omi]ni

Lényegében hasonló jelenségre vezethetjük vissza a Dunántúl délnyugati sarkában dolgozó Aquila János magatartását is. 1378-ban a velemeri templom falfestményére bibliai jelenetek közé saját térdelő, imádkozó alakját is odafestette mondatszalaggal, hogy személyét és a lábához támasztott festőcímerrel foglalkozását megörökítse.¹⁰¹ (4. kép) Hasonlóan járt el Mártonhelyen 1393-ban. Itt is öntudatos felirat övezi a térdelő, imádkozó festő önarcképét, lábánál itt is megtaláljuk a három üres pajzzsal díszített művészcímet. (5. kép) E kép azért szerepel oly sokszor a szakirodalomban, mert a művész ruházata, "metélt" sávós öltönye (ilyet hord Nagy Lajos a *Krónika* címlapján), bőrkucsmája (amelyet ugyanott az udvartartás egyik csoportjának tagjai viselnek) s görbe szabtyája világosan utal arra, hogy Aquila János mestersége ellenére a kor feudális vezetőrétegéhez tartozónak vélte magát.¹⁰²

Nem soroljuk fel valamennyi művészfeliratot, de egyet, Kolozsvári Márton és György szobrászokét, mely a nagyváradi álló királyszobrokon egykor olvasható volt, meg kell még említeni. A feliratot Miskolczy István 1609-es másolatából ismerjük, mely szerint a szobrokat Márton és György, Miklós kolozsvári festő fiái készítették.¹⁰³ A magyar bronzszobrászat két kiemelkedő tagja tehát 1360-ban, első munkájukon büszkén hivatkozik arra, hogy művészcsaládból származnak, s helyes úton jár a magyar kutatás, amikor feltételezi, hogy atyjuk, Miklós, kolozsvári festő sem le-

MCCCLXXo i[n] die i[n]vent[i]onis s[anc]te crucis obiit magiste[r]
Johann[es] pictor regis hungarie amen.

¹⁰¹ Aquila önarcképéről lásd Horváth Henrik: *i. m.* Ofener *Künstlergrabsteine aus dem 14. Jahrhundert* mellett Ernst Mihály: *A dunántúli falfestés középkori emlékei*. Bp. 1935. Veleméri feliratának ma már csak utolsó szavai olvashatók: ...anne aquila pictore. Teljesen megmaradt Mártonhelyen: Omnes s[anc]ti orate p[ro] me johanne aquila pictore.

¹⁰² Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Bp. 1954. 175., 231-232. old.

¹⁰³ Miskolczy István 1609. jún. 27-i feljegyzése: anno d. MCCCXXXX [téves olvasat, alighanem 1360 helyett] Serenissimo Principe regnante Domino Lodovico Rege hungarie venerabilis dominus Pater Demetrius episcopus Varadiensis fieri fecit has sanctorum imagines per Martinum & Georgium filios magistri Nicolai pictoris de Colosvar. Vö. Balogh Jolán: *Márton és György kolozsvári szobrászok*. Cluj-Kolozsvár, 1934. 84. old.

hetett jelentéktelen művész.¹⁰⁴ Talán az sem véletlen, hogy a *Képes Krónika* képei között találjuk a testvérpár prágai szobrának, az ott felvetett s megoldott művészi problémának, a térben mozgó ló ábrázolásának festészeti analógiáit. Attilának a pápa előtt megtorpanó lova s még több iniciálé, miniatúra térbe kihajló, három dimenziót érzékeltető lóábrázolása azt bizonyítja, hogy a prágai Szent György-szobor művészi problematikája élénken élt már ez időben hazánkban.¹⁰⁵

Folytathatnók a felsorolást ránk maradt okleveles adatok közlésével, tárgyunkkal kapcsolatban különösen az adatok egy csoportjára szükséges azonban felhívni a figyelmet. A soproni levéltár őrizte meg a város határában fekvő, később a város tulajdonába került Fertőmeggyes birtokának viszontagságos sorsára vonatkozó iratokat. 1326-ban Hertul magister, a király festője (*pictor domini regis*) visszaadja a királytól szolgálataiért nyert birtokrészt korábbi tulajdonosának, Meggyesi Miklósnak. Hertul hasonló címmel még 1331-ben szerepel, 1348-ban egy hegyvám elzálogosítása kapcsán pedig már fiáról, Miklósról hallunk. Az 1352-es oklevélben Lajos király már udvari címerfestőjének nevezi Hertul fia Miklóst, akinek 1356-ban – az oklevél szerint – azzal a ritka indokolással adta vissza birtokait, hogy „*...festőművészetével változatos és különféle az által kedves, hogy tetszetős műveket készített és ajánlott fel nekünk, amelyekben a mi királyi felségünk méltán tudott s tud majd gyönyörködni ...*”¹⁰⁶ Nehéz ezekből a sorokból ki nem érezni a királyi elismerésnek a szokványos mértéket meghaladó voltát, amiben természetesen az is szerepet játszhatott, hogy Hertul fia Miklós mint címerfestő a kancelláriában dolgozott, ott, ahol az adományozó okleveleket kiállították. Aligha tévedünk, ha ezeken a személyes motívumokon túl Lajos udvari kancelláriájának légkörében, a művészegyénisé-

¹⁰⁴ Lázár Béla: *Miklós mesternek, a Kolozsvári testvérek apjának műve*. Magyar Művészet 1938. 375-384. old.

¹⁰⁵ Vö. Genthon István ismertetését Balogh Jolán: *Márton és György kolozsvári szobrászok* c. művéről. Magyar Művészet 1935. 188-189. old.

¹⁰⁶ Nos siquidem petitionibus eiusdem Nicolai diligenter exauditis attendentes fidelitates et meritoria servicia eiusdem, qui arte pictura varia et diversa eo cara quo placibilia opera nobis paravit et optulit, in quibus regalis nostra excellencia meri to potuit et poterit delectari ...

gek kifejlődésében, öntudatuk megerősödésében keressük az elismerés indokait.¹⁰⁷ 1373-ban ugyanennek a birtoknak a visszakövetelése kapcsán már a festő fia, Miklós szerepel, anélkül, hogy apját néhainak, elhunytanak említenék. Mégis az a valószínűbb, hogy a királyi festő halála volt az alkalom birtokának újabb eltulajdonítására. 1383-ban, majd 1385-ben szerepel újra a birtok, s megtudjuk, hogy 32 telek és kőház tartozott hozzá, valamint 18 dénárforintot érő hegyvám. Ekkor Sopron kapja meg ezeket, s a város örömet fizeti ki a festő fia özvegyének az 50 márká hitbért, mert értékes földekkel gazdagítja polgárságát.

Jakubovich Emil, aki a kutatók figyelmét ezekre az adatokra felhívta, figyelmeztet: "*Nagyon gyenge hajszába kapaszkodnánk, ha azt akarnók bizonyítani, hogy idősb Meggyesi (ti. Hertul fia) Miklós királyi festő illuminálta a Képes Krónikát és oxfordi testvérkódexét.*" A kitűnő kutató véleményét fokozott kritikai érzéken túl az is befolyásolta, hogy véleménye szerint a kódexet 1374-1376 között minialták, amikor Hertul fia Miklós aligha volt már az élők sorában.¹⁰⁸

A magyar kutatás, miután kiküszöbölte az időrendi ellentmondást, átvette Jakubovich feltevését: úgy véli, nem lehetett a királyi udvar annyira gazdag festők ben. Ha a *Képes Krónika* készülési idejéből két királyi festő, János és Miklós nevét ismerjük, az egyikről a források azt is megjegyzik, hogy az illumináláshoz közel álló címerfestő volt, tudjuk róla, hogy a király kedvtelését kielégítő változatos műveket alkotott, akkor joggal feltehetjük, hogy Hertul fia Miklós a *Képes Krónika* miniatúra.

Az illusztratív jellegű képek mellett (mint például a scriptor ábrázolása azon a helyen, ahol a "történetírás tanító mesteréről van szó) természetesen a *Krónika* szövegében nem találunk utalást a művészegyeniségekre. Annál inkább érezni az íróegyeniség

¹⁰⁷ A Hertulra és fiára, Miklósról vonatkozó okleveleket közli Házy Jenő: *Sopron szabad királyi város története*. I. k. Oklevelek 1162-1406-ig. Sopron, 1921. 97., 112., 152., 161., 173., 236., 272., 273., 275., 276. sz. alatt. Jakubovich Emil: *Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora*. Magyar Könyvszemle 1930.3 82-393. old.

¹⁰⁸ Jakubovich Emil: *i. m.* Vö. D'Ancona, Paolo-Aeschlimann, Erhardo: *Dictionnaire des Miniaturistes du Moyen age et de la Renaissance dans les différentes Contrées de l'Europe*. Milano, 1949. 140-141., 149. old.

markáns jelentkezését, aki egyrészt tudatos szerkesztéssel juttatja kifejezésre kora megrendelői elképzelését a magyar múltról, s ugyanakkor írói vénával merül el a neki kedves részletek megörökítésében.

A *Krónika* szövegéről kimutatták, hogy a *Gesta Ungarorum-ból* és ennek II. Géza korabeli folytatásából, továbbá Kézai Simon *Gestá-jából* szerkesztették össze, és 1332-ig Károly Róbert történetével is kiegészítették.¹⁰⁹ Az eddig szerzőjének tartott Kálti Márk 1336-ban tűnik fel, mint Erzsébet királyné kápolnájának klerikusa, ami ugyanúgy, mint 1352-től a királyi kápolnában való szolgálata, az állami levéltár, a kancellária oklevélgyűjteményének őrzését jelentette, s hasonló feladatot lát el, amikor 1358-ban – a *Krónika* kezdősorai szerint, annak írása megkezdési évében – a székesfehérvári bazilika örkanonoka lesz. Ha ő a szerző, az itt őrzött krónikák, oklevelek indíthatták a krónikaírássra.¹¹⁰

Jellemző, s a megváltozott szemléletre mutat, hogy a kézirat az addig szokásos *Gesta* helyett *Krónika* címet visel, melyet szerzője különféle régi krónikákból szedett össze és a legújabb időkig folytatott. Az igazságot keresi, ami, a szerző társadalmi helyzetét, működési korát tekintve, elsősorban a királyi udvar politikájának irodalmi érvényesítését jelenti. A szerkesztés, mint ezt Kardos Tibor finom elemzéssel kimutatta, a béke, a nyugalom, a kiegyensúlyozott királyi hatalom előnyeinek, a visszavonás, a tartományurak hatalmának megerősödésével járó hátrányok történeti példákkal való ecsetelésére irányult.¹¹¹ Ennek a törekvésnek érdekében még ott is, ahol forrásait teljesen kiaknázza, mert gyönyörűséget talál Salamon és a hercegek vetélkedésének költői – Arany János szerint a magyar eposz maradványát őrző – feldolgozásában, Salamont, az ármánykodó Vid ispánt sötétebbre festi. Ez utóbbit mint az ellenállás szítóját, a király rossz nevelőjét okolja,

¹⁰⁹ Domanovszky Sándor: *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV. Scriptores Rerum Hungaricarum*. Budapestini, 1937. Vol. I. 231-237. old.

¹¹⁰ Jakubovich Emil: *Adalékok legrégibb nyelvemlékeink, okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez*. Magyar Nyelv 1925. 34-38. old.; Újabban Karsai Géza: *Névtelenség, névrejtés és szerzőnév a középkori krónikákban*. Századok 1963. 666-677. old. Igen megszívlelendő érvekkel kétségbe vonja Kálti Márk szerzőségét.

¹¹¹ Kardos Tibor: *i. m. Kálti Márk Képes Krónikájáról*.

Salamont pedig még olyan bűnökben is elmarasztalja, mint a befolyásolhatóság, a lobbanékony természet, a hatalom és hódítás vágya, melyek éppen a trónon ülő király, Lajos hibái közé tartoztak. A krónikás királyeszményét I. László teljesíti be, s nem nehéz észrevenni, hogy ő a *Krónika* igazi hőse, aki nemcsak vitézei, de uralkodó elődei és utódai közül is egy fejjel kimagaslik.

Ebben a vonatkozásban érdekes és jellegzetes fejlődés szemtanúi lehetünk. László király személyét nem a *Képes Krónika* szerzője emelte a lovagkirály-előd piedesztáljára. Mintaképpül szerepelt már Lajos neveltetésekor, hiszen mint minden idegen dinasztia, úgy az Anjouk is szívesen választottak mintaképet az országuk múltjának nagyjai közül. (Ekkor kerül László király alakja az első magyar aranyforintokra, ekkor bővül a Szent László-legenda a betörő tatárok ellen harcoló bronzlovas csodájával stb.) Ismert, hogy Károly Róbert udvara – bármily anakronisztikusan is – a "*lovagkirály*" eszményét állította maga s főként a serdülő trónörökös elé, aki uralkodásának elején elzarándokol Nagyváradra a szentként tisztelt király sírjához. Se szeri, se száma a László király kultuszát tükröző képzőművészeti alkotásoknak, s ha Nagyváradon kétszer is bronzba öntik a király alakját,¹¹² ez talán magyarázható ottani nyugvóhelyével, egyházi kultuszával; ugyanezt mondhatjuk pompás fej-ereklyetartóiról is.¹¹³ De a XIV. században a Muraköztől a Szepességig, nem is beszélve Erdélyről, a kis falusi templomok megtelnek a szent király és a kun harcát megörökítő falképekkel, melyeknek nem is művészi értékük kiemelkedő, hanem hogy az egyházi téma ürügyén nagyon is világiasak. Lovagi tett, egy elrabolt leány megmentése nem tartozik a szentté avatás kánoni érvei közé, még ha a leány történetesen a nagyváradai püspök gyermeke volt is.¹¹⁴ E képsorozat közkedvelt-

¹¹² Balogh Jolán: *i. m.*

¹¹³ A Nagyváradról a győri székesegyházba került és a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött úgynevezett trencsényi hermákról lásd a korábbi irodalmat és Gerevich László: *A magyarországi művészet története* 1962.² I. 184., 204. old.

¹¹⁴ A Szent László-legendát ábrázoló falfestmények egységes és korszerű feldolgozása máig hiányzik. Jó áttekintés Radocsay Dénes: *i. m.* és Gerevich László: *i. m.*, világi tartalmáról lásd László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1944. 416-429. old.

ségét bizonyára világi vonatkozásai segítették elő, s ez jól példázza, hogy a királyi udvar tudatosan választott eszményképe milyen széles körben s milyen mélyen meghódította az országot. Hasonlójelenségnek vagyunk tanúi a miniatúrafestészetben – nem is beszélve a *Képes Krónika*-ról –, a *Vatikáni Képes Legendárium* is olyan részleteket örökít meg László életéből, melyeket a forrásként szolgáló *Legenda Aurea* sem ismer.

A *Krónika* írója azonban szembesíti királyát eszményével. Mintaképnek állítja Lászlót Lajos király elé, s mint történetíró finom figyelmeztetéssel emlékeztet, hogy László nem akart idegen népeket kormányozni, Lajos pedig leigázni törekedett a török ellen összefogni készülő balkáni kis népeket. Felmutatja a példaképet, mely önfegyelemre, mérséklésre inti a lobbanékony királyt, a béke szépségét ecseteli és a lovagi eszményeket dicséri, nem minden nevelő célzat nélkül. Eszménykép és valóság szembeállítása – bármily finom és célzásszerű is – a *Krónika* értéke, melyet ma is elismer és értékeli a történetírás.¹¹⁵

A *Képes Krónika* szövegének – melyet teljes egészében kap itt az olvasó – van még egy nagy értéke. Horváth János figyelmeztet arra, hogy "*Kálti Márk hagyatéka: a magyar királymondáknak emberi valósággal, történeti regényességgel, magyar ízzel, dicsőség és borulat váltakozó hangulataival oly igen teljes igazi nemzeti költészete*"¹¹⁶ Ha a magyar mondavilágra gondolunk, a *Krónika* szövege jut eszünkbe. Ez őrizte meg, hagyományozta ránk a legteljesebben a sok tudós, egyházi szerkesztő között a *Gesta Ungarorum* anyagát. Attila – az Isten ostora – harcai, tragikus halála, Csaba királyfi bujdosása és a székelyeknek tőle való származtatása, Árpád honszerzésében részes Kusid ravaszsága, Konstantinápoly kapuját bezúzó Botond ereje, a német császár előtt sem meghunyászkodó Lél vezér rettenthetetlensége gyermekkori olvasmányaink kitörölhetetlen emlékképei. Nem kevésbé emlékezetesek a szent öreggé átformált István király harcai, a korona és a kard drámai jelenete, Salomonnak véres vetélkedése a hercegekkel, mely mögött a bátor Opos és a gonosz Vid mesterien

¹¹⁵ Kardos Tibor: *i. m. Kálti Márk Képes Krónikájáról*.

¹¹⁶ Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig*. Bp. 1944. 67. old.

megrajzolt alakja tűnik fel. László király, a nagynevű, aki a betörő kunokkal szemben megvédi az országot, s megelégedett a maga országának határaival, nem akarta igaz mértéken felül ezt gyarapítani idegen, ismeretlen nemzetek kormányzásával, hősi harcot folytat a ruténok, a lengyelek és a csehek ellen. Milyen plasztikus ellentét Kálmán – "*akinek idejében sok rossz történt*" — jellemzése. Mégis mennyire emberi a csóri jelenet. S végül, hogy sok kisebb epizódot átugorva, Zách Klára történetére térjünk, akinek szörnyű sorsát Arany is a *Krónika* nyomán énekli meg. Vérbeli író tehát a krónikás, aki a reneszánsz hajnalán átmenti az egyház által semmibe vett vagy éppen feledésre ítélt mondákat és hősi, regényes történeteket.¹¹⁷31

A *Képes Krónika* szövege a múlt, ahogy a szerzője és az udvar tükrében megjelenik. A ránk maradt pompásan díszített kódex azonban már a készítés idejének életét tükrözi. A kis képek mesetere éles szemmel figyeli a jelent, melyben él, és saját korát festi meg akkor is, ha a múltról van szó, hiszen a középkortól idegen volt a történeti tudat. Ez a tény két szempontból is vizsgálódásra érdemes: tanulságos, hogyan viszonylik a szöveg és a kép tartalmi és ikonográfiai szempontból, s miként tükrözi saját korának életét, társadalmi valóságát a *Képes Krónika* miniátora.

A szöveg és a kép viszonya legjobb művészettörténészeink érdeklődését felkeltette már, és megállapításaik sokban hozzájárultak, hogy e művészt hazánkban élő, feltehetően magyar miniátomak tartja a szakirodalom.¹¹⁸

Előljáróban a kis képek száma, megoszlása arra figyelmeztet, hogy Lajos udvarának Szent László-kultusza fokozott mértékben

¹¹⁷ Kardos Tibor: *i. m. Káldi Márk Képes Krónikájáról*.

¹¹⁸ Hoffmann Edit: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 21-22. old.; Péter András: *A magyar művészet története*. Bp. 1930. I. 60. old.; Zichy István: *A Képes Krónika miniatúrái viselettörténeti szempontból*. Petrovich Elek emlékkönyv. Bp. 1934. 59-70. old.; Hoffmann Edit: *Die Bücher Ludwigs des Grossen und die ungarische Bilderchronik*. Zentralblatt für Bibliothekswesen 1936. 633-666. old.; Hoffmann Edit: *Bécsből hazahozott magyar műkincsek kiállítása a M. Nemzeti Múzeumban. III. Kéziratok*. Magyar Művészet 1933. 2.92.-296. old.; Berkovits Ilona: *A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatúrái*. Magyar. Könyvszemle 1938. 9-16. old.; Dercsényi Dezső: *Nagy Lajos kora*. Bp. [1941]; Gerevich László: *i. m.*

jelentkezik a miniatúrákon (a 147 képből 17 Lászlóval kapcsolatos, míg István királyról 11 kép szól). Ezek közé tartoznak azok a kis kör alakú képecskék, melyeket teljesen szokatlanul az oldalak aljára festett a miniátor. A képek elhelyezése tudatos, mindig a páratlan oldal alján jelentkezik. A miniátor éppen a László-történeteknél tért el attól az állandó gyakorlatától, hogy képeit a fejezetek elejéhez vagy végéhez festi.

A *Képes Krónika* miniátoránál megfigyelhető törekvés, hogy olyan részleteknél, ahol a *Krónika* szövege szükséztű, akár mert közismert eseményről van szó, akár mert a kitérés megzavarná a koncepcióját, a festő tovább megy, nem a szöveget illusztrálja, hanem képein meséli el a szövegen túli, de általa ismert eseményeket. Ilyen megoldás éppen a Szent László-legendával kapcsolatosan jelentkezik nagyon tanulságos módon. László történetének végén két helyen nem elégedett meg a miniátor, hogy csak a szöveget illusztrálja. A nagyváradi monostor alapításáról szólva a krónikás elmondja, hogy a királya Körös partján vadászott, egy helyen angyali intelemre elhatározta, hogy ott monostort épít. A miniátor ebből a konvencionális szövegből időrendileg továbblépve, magát a templom építését mutatja be (99. oldal), amely egyébként az építőmunka első ismert ábrázolása a magyar képzőművészetben.

Ezt a templomot is ugyanolyan sematikusan – s ez itt a lényegre törekvés jelenti – ábrázolta, mint a többi. Művészi szándékának, az építés élményének kifejezésére nem sok mintája volt. Elődei, kortársai az építkezést egy esetben mutatták be, ha a világtörténet biblikus előadása kapcsán a bábéli torony építését kellett megfesteniök. Egyike volt ez századokig, hazánkban még a XVIII. században is, a legnagyobb építkezési munkáknak, amit ábrázolni illett.¹¹⁹ Ha a váradi templom építését bemutató miniatúrát összevetjük a korábbi és a korabeli világkrónikáknak a bábéli torony építését ábrázoló képeivel, azonnal kitűnik, hogy az építési élmény képszerű megfogalmazását onnan vette a miniátor.¹²⁰ A király és kíséretének teljesen alárendelt staffázssze-

¹¹⁹ Molnár János: *A régi jeles épületekről Kilentz könyvei*. Nagyszombat. 1760.

¹²⁰ Jerchel, Heinrich: *Die Bilder der südwestdeutschen Weltchroniken des 14. Jahrhunderts*. Zeitschrift für Kunstgeschichte 1933. 381-398. old.

rú alakjain túl a jelenet két részre oszlik. Kiemelt helyen a háttérben félig készen áll a székesegyház, melyre éppen egy faragott követ emelnek be fogóvassal, daruval, csigákkal. Sőt a munka menete azt szuggerálja, hogy éppen egy kényes kőfaragórészlet, egy ablak mérművének befejezése után a második mérműves rész elhelyezése van a soron. Az előtérben viszont vitatott jelenet látszik. Vörös ruhás munkás kapaszerű szerszámmal kezében egy fehér folt által jelképezett területen dolgozik. Horváth Henrik a kőfaragómunka egyik jellegzetes fázisára gondolt, amikor a már kinagyolt, körvonalaiban meghatározott épületplasztikai részlet felesleges köfelületét lefaragják.¹²¹ Pedig itt egy sokkal egyszerűbb munkamenetet ábrázolnak: az építéshez elengedhetetlen mész oltását, illetve habarcsot kevernek. Ezt a műveletet ma is hasonló, kapaszerű eszközzel végzik, erre utal a miniatúra színezése, határozott fehér folttal jelezve azt a helyet, ahol a munkás dolgozik, s végül a már említett bábeli toronyépítés előterének gyakran ábrázolt mellékalakja a mészoltó munkás. Ezen az egy képen máris betekintést nyerhetünk a miniátor kompozíciós, képalkotó módszerébe. A szöveg szükséztől utalása felszabadítja a művész fantáziáját, melyet azonban – kortársaihoz hasonlóan – nem a természet megfigyelése befolyásol elsődlegesen, hanem a látott ábrázolások, a kialakult képtípusok.

A miniátor ugyancsak kedvelt hősével, László királlyal kapcsolatban még egyszer messze elkalandozik a szövegtől. A király haláláról és temetéséről van szó, melyet a *Krónika* lakonikusan így beszél el: "és eltemették Váradon a maga monostorában". A festő ennél többet akar elmesélni, képben bemutatni (101. oldal).

Négytornyú székesegyház, csodálkozó embercsoport előtt ló nem húzta négykerekű kocsi áll. A kép megfejtését László legendája szolgáltatja. Eszerint a király halála után, a nagy hőség miatt nem merték végső akaratát teljesíteni és a messzi Váradra vinni a holttestet, hanem Székesfehérvár felé indultak vele. "És mikoron az szálláson elnyugodtak vóna, nem aluszik vala sem az Uristen, sem az bódog szent." Reggelre pedig eltűnik a holttesttel a kocsi, s

¹²¹ Horváth Henrik: *Budai kőfaragók és kőfaragó jelek*. Bp. 1935. 10., 18. old. Azt, hogy itt nem kőfaragásról, hanem habarcskészítésről van szó, már Berkovits Ilona is észrevette.

csak Várad felé térve látják "*minden emberi segődelem nélkül Várad felé migyen az szent test mind szekeresű!*". A "*csodás*" jelenet ábrázolásában a miniátor hasonlóan járt el, mint az előbb elemzett építési jelenetnél. A "*csoda*" ábrázolását, a legendának megfelelően, leglényegesebb elemeire koncentrált, s egy már ismert képtípus segítségével festette meg. A váradi székesegyház, a jelenet tanúi és a szekér: ennyit kellett a kis képre összehoznia. László király tetteit elbeszélő ismert freskó sorozatok mint mintaképek nem jöhetnek számításba, mert a ma ismertekből ez a jelenet hiányzik. Feltehető, hogy a nagyváradi székesegyházban megfestették László legendáját, de maga az épület sem maradt ránk. Valószínűbb, a *Képes Krónika* festője előtt miniált mintakép lebegett, talán a *Vatikáni Képes Legendárium*, melyet valamelyik Anjou herceg számára készítettek. A miniátor az ornamentika bizonyossága szerint ismerte a kódexet. Lehetséges, hogy más, a László-legendát tartalmazó kódexeket is ismert, ezek sajnos nem maradtak ránk.¹²²

A képalkotó fantáziának ismert megoldások felé fordulása és azok alkalmazása teljesen megfelel a középkori alkotó módszernek. Az ismételt megoldásnál számunkra lényegesebb, hogy a miniátor milyen mértékben függetlenítette magát a szövegtől, s mennyire járatos a magyar királyok legendáiban. A szövegtől való eltérést, annak képszerű bővítését kellően magyarázza a László-kultusz, aminek erőteljes nyomát a szövegen is észlelhetni; fontosabb, hogy ezt a képi kitérést csak a magyar írott (esetleg miniált) kódexek révén tudjuk megmagyarázni. Bár a *Legenda Anrea* tartalmazza László élettörténetét és ezt az epizódot is, de aligha gondolható el, hogy idegen – például Nápolyban dolgozó – miniátor önkényesen ilyen lényeges jelenettel bővítse a szöveget. El kell fogadni Hoffmann Edit véleményét – aki elsőnek mutatott rá e képecske jelentőségére –, hogy a *Képes Krónika*-t feltétlenül Magyarországon miniálták, s festője benne élt kora szellemi világában, ismerte és magáénak tudta kora lovaghősét, illetve annak legendáját, sőt a *Vatikáni Képes Legendárium-ból* – melyet

¹²² Hoffmann Edit: *i. m. Régi magyar bibliofilek*. 19-20. old. Az idézetek a Szent László-legendából valók.

Hoffmann Edit későbbinek tartott – ismerte azt a képtípust is, melyet itt alkalmazott.¹²³

Mindez erőltettnek hangzanék, ha ezt az egyetlen eltérést találnánk csupán, bár akkor is fel kellene figyelni rá. A szöveg és a képek összehasonlítása azonban számos, ha nem is ilyen méretű, eltérést mutat, ami annyit jelent, hogy a miniátor eléggé önkényesen bánt a szöveggel. Tekintsük át időrendben a többit.

A magyarok bejövetelénél, a honfoglalásnál kezdődik az eltérések sorozata. Az agyafűrt Kusid lovat, arabiai arannyal beարյozott nyerget, aranyos kantárt ad Szvatopluknak cserébe a földért, a fűért és a vízért. A krónikás csak annyit említ a lóról, hogy nagy volt, a miniátor fehérre is festi. (21. oldal) A fehér ló mondája teljességében Mügeln Henrik német krónikájában kerekedik ki. Mügeln két ízben is járt Nagy Lajos udvarában, s e krónikáját 1358-1361 között írta. Nála már a honfoglalás legendás történetében a fehér ló szerepel.¹²⁴ Feltehetjük – még egy képecske ezt megerősíti –, hogy festőnk tudott németül – ami egy Sopron megyei birtokos esetében nem valószínűtlen –, de azt is, hogy ismerte azt a krónikás változatot vagy száj hagyományt, melyben a fehér ló mondája teljességében szerepelt, s amiből Mügeln is merített.

István király születését a *Krónika* egyetlen mondattal említi meg, és az érdeklődőt a szent király legendájához utasítja. "*Géza pedig isteni jóslat által intve nemzette Gyula leányától, Sarolttól az Ur megtestesülésének 969-ik évében Szent István királyt, miképpen meg van írva a boldogságos István király legendájában.*" A miniátor viszont kiemeli a Szent István-legendából (alighanem a Hartwik-féleből) a csodás jelenetet és megfesti.¹²⁵ (37. oldal) Sőt nemcsak megfesti, hanem tovább is alakítja. A legenda szerint

¹²³ Hoffmann Edit: *i. m. Régi magyar bibliofilek*. 19-20. old. Azt a feltevést, hogy a *Vatikáni Képes Legendárium* későbbi, mint a *Képes Krónika*, az újabb szakirodalom nem fogadta el.

¹²⁴ A fehér ló mondája ábrázolásának a Mügeln-féle krónikával való összefüggésére is Hoffmann Edit mutatott rá: *i. m. Bécsből hazahozott magyar műkincesek kiállítása a M. Nemzeti Múzeumban*. 290-291. old.

¹²⁵ Az István király születését ábrázoló miniatúra és a (valószínűleg Hartwik-féle) legenda összefüggésére Péter András hívta fel elsőnek a figyelmet: *i. m.* 1. 60. old.

ugyanis Saroltnak álmában megjelent Szent István vértanú és megjövendőlte gyermekének világra jöttét, valamint hogy népének első királya lesz. A pompás keresztboltozatos teremben ágyban ülő királyné ölében ott látjuk gyermekét, akinek Szent István vértanú koronát nyújt át. Általában úgy vélik, hogy a miniátor félreértette a legendát,¹²⁶ nem félreértésről van itt szó, hanem többről: a szöveg fölényes kezeléséről, mind a *Króniká-t*, mind a legendát illetően. Királyi koronát ígér a szent a születendő kisgyermeknek, a miniátor összevonja a jelenetet, a történeti valóságot ábrázolja. Festőnk tehát nemcsak László, hanem István király legendáját is ismerte és felhasználta, ahol kedves volt neki, a szűkszavú krónika bővítésére.

István királlyal kapcsolatban még egy finom megkülönböztetést alkalmaz a kis képek mestere. Eleinte címer nélkül ábrázolja a királyt. (38. oldal) A 65. fejezetben azonban a krónikás megemlíti, hogy a király "*méltónak találtatott, és elnyerte a királyi föntség koronáját*", ami nagyon halovány utalás lehet a pápai koronaküldésre. Ez időtől kezdve azonban festőnk István királyt nemcsak koronával, hanem kettős kereszttel is festi, amit a *Krónika* nem is említ.¹²⁷ (40. oldaltól) Ismert az a bonyolult jogi magyarázat, mely szerint a kettős kereszt állítólagos ajándékozásával a pápa. István király apostoli térítő tevékenységét ismerte el, s amiből királyainknak a magyar katolikus egyház fölötti fölségjogát vezették le. Aligha találhatunk alkalmasabb helyet és kort e vélemény felújítására, megszilárdítására, mint a pápai kúriával annyit bajlódó Lajos udvarát. A László-legendánál kellene megemlíteni Nándorfehérvár ostromának történetét, hiszen Géza, László és Salamon ellentéte – a *Krónika* szerint – az itt nyert zsákmány elosztása, illetve a foglyokkal való bánásmód miatt támadt. Bennünket azonban az ostromot és az osztozkodást ábrázoló közös iniciáléból az előbbi jelenet érdekel. (74. oldal) A krónika szerint a magyarok hosszú ostrom után csak úgy tudják elfoglalni a várat, hogy "*egy magyar leány, akit valaha rabul vittek*

¹²⁶ Péter András *i. m.* és nyomán Berkovits Ilona: *i. m. A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatűrái*. 18. old.

¹²⁷ Hoffmann Edit: *i. m. Bécsből hazahozott magyar műkincsek kiállítása a M. Nemzeti Múzeumban*.

oda, szerdai napon felgyújtotta a várost". Az iniciálé felső része ezt a jelenetet megtoldja azzal, hogy koronával ábrázolja a hős magyar lányt.¹²⁸ Nyilvánvaló, hogy a krónikás olyan forrásból dolgozott, melyben ez az epizód részletesebben szerepelt. Valószínű az is, hogy az előttünk ismeretlen forrásban, legendás, históriás előadásban pontosabban ki volt dolgozva a leány származása, szerepe a hőstettben. Csakis innen méríthette a miniátor azt az értesülését, hogy a szöveggel ellentétben királyleánynak (esetleg mártírnak?) festi, koronával díszíti a főszereplőt.

Még ennyire sem tudjuk feloldani a kép és szöveg közti ellentmondást a 121. oldal miniatúráján. A kép a szöveggel ellentétben sok mindent elmesél. A trónon ülő király fülébe sűgő udvaronc mellett két püspöksüveges – ellenséges magatartású – egyházi férfi áll, egyik koronát tart a kezében. A háttérben pedig lovon tovairamló vitéz, kezében a koronával.

A koronázási jelenetek ábrázolása a *Képes Krónika*-ban meglehetősen sematikus: rendszerint két egyházi férfiú a koronát ráhelyezi a király fejére. Itt az alakok inkább elfordulnak a királytól, s ha valamire gondolhatunk, inkább hogy vonakodnak megkoronázni a királyt. – Ez esetben – ismét Műgeln Henrik krónikája alapján – úgy véli Hoffmann Edit, hogy Lukács érsek vonakodott a bizánci udvar által prezentált trónkövetelőket III. István életében megkoronázni.¹²⁹ Sőt azt is tudjuk, hogy az érsek még III. Béla ellen is fellépett, akkor már nem a törvényesség miatt, hanem a bizánci neveltetés, a caesaropa pismustól való aggodalma miatt. Az előbb tárgyalt jelenetnek ez a része meglehetősen

¹²⁸ A Nándorfehérvár ostromát ábrázoló miniatúrának a szövegtől való eltérésére is Hoffmann Edit: *i. m. Bécsből hazahozott magyar műkincsek kiállítása a M. Nemzeti Múzeumban* figyelmeztetett. Juhász László szerint a leány koronája párta, a leányság szimbóluma. Szerinte így ábrázolja a miniátor István király születésének egyes résztvevőit (37. oldal); a kun által elragadott lányt (72. oldal), Erzsébet gyermekei közül a lányokat (140. oldal). A feltevésével szemben csak azt lehet felhozni, hogy az emlékanyagból ismert párták a homlok fölé nem nyúltak, koronaszerűen nem jelentkeztek. Ha a Juhász-féle feltevést elfogadjuk, az elemzett kép természetesen kiesik az eltérések sorozatából.

¹²⁹ IV. István megkoronázásának a szövegtől eltérő, azzal ellentétes ábrázolásáról szintén Hoffmann Edit szól: *i. m. Bécsből hazahozott magyar műkincsek kiállítása a M. Nemzeti Múzeumban*.

egyértelmű, sem a király, sem püspökök nem koronázásra készülnek, sőt az utóbbiak elfordulva, megtagadják a trónkövetelőt. A korona elrablásáról viszont az egykori írott forrásokból semmit sem olvashatunk, az sem valószínű – fűzi hozzá a képet elemző Hoffmann Edit –, hogy a bitorol (usurpat) szót így értelmezte volna a miniátor. A kép alapján esetleg arra gondolhatunk, hogy a magyar koronának két koronából történt összeillesztését – amit a szakirodalom erre az időre, III. Béla korára tesz – megelőzte a koronák Bizáncba szállítása.¹³⁰ A kép és szöveg ezen a ponton szövegesen elválik egymástól. Nem tudjuk, honnan, milyen forrásból merített a festő, csak azt látjuk, hogy határozott véleménye van, olyasmit mesél el, ami nemcsak a szövegben nem fordul elő, hanem – mai tudásunk szerint – tartalmilag meg sem magyarázható. A miniátor tehát a szent királyok legendáinak ismerete mellett olyan történeti szövegeket – esetleg száj hagyományt – használt, melyek nemcsak a *Króniká-ból* hiányoztak, hanem ránk sem maradtak.

Kisebb jelentőségű eltérés, hogy a miniátor egy helyen kiigazítja a krónikást. A *Krónika* szerint ugyanis Károly Róbertnek négy gyermeke volt. A 140. oldalon levő miniatúrán viszont Erzsébet anyakirálynő körül öt kisgyermek látható, ez felelt meg a történeti valóságnak.¹³¹ A miniátor tehát a krónikásnál jobban ismeri, pontosabban ábrázolja a királyi családot. Mindezt aligha várhatjuk egy külföldi miniátorműhely mesterétől, de olyan idegentől sem, aki csak néhány kódex festésére érkezett az udvarba.

¹³⁰ Az István- és a Dukasz Mihály-féle korona összeillesztését Moravcsik Gyula helyezte III. Béla korára. Moravcsik Gyula: *A magyar szentkorona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában*. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára. Bp. 1938. III. 423-472. old. Álláspontját általában elfogadják. Ua.: *Byzantinische Kultur und das mittelalterliche Ungarn*. Berlin, 1956.: vö. Bárányné Oberschall Magda: *Die Sankt Stephanskrona und die Insignien des Königreichs Ungarn*. Wien-München, 1961. és Bogay Tamásnak a könyv ismertetése kapcsán tett lényeges megállapításait, *Byzantinische Zeitschrift* 1963. LVI. 126-131. old.

¹³¹ Károly Róbert, illetve Erzsébet királyné gyermekei számát a miniátor ábrázolta helyesen, amire szintén Hoffmann Edit mutatott rá: *i. m. Bécsből hazahozott magyar műkincsek kiállítása a M. Nemzeti Múzeumban*. 295. old.

Hasonló a helyzet a *Krónika* címerábrázolásainál, de ez nem a királyi családdal, hanem már a feudális vezető réteggel áll kapcsolatban. Miniátorunk szívesen és meglepő következetességgel díszíti a tomapajzsokat (melyek itt hadipajzsként szerepelnek), zászlókat, ruhát, néhol keretdísz is címerekkel.¹³² Ritkán még olyanoknak is adományoz címet, akik ezzel aligha élhettek; Árpád vezért (23. oldal), akár magányosan, akár a hét vezér élén, következetesen egy hollóra emlékeztető madárral ábrázolja.

Ez lenne a magyarság valóságban nem létező totemállata, a turulmadár. Finom megkülönböztetés, hogy az utóbbi jeleneten a többi vezér pajzsa üres, nem talál ki számukra címet. Gyakran szerepel királyaink pajzsán, ruháján, zászláján az országcímer akár pólyás, akár kettőskereszt alakjában. Különösen ahol belső háborúról van szó, a szemben álló feleket a kétféle címerrel ábrázolja – Berkovits Ilona szerint¹³³ –, tudatosan megkülönböztetve a neki tetsző, az ország haladásáért küzdőket. A miniátor több helyütt a kettőskeresztet a kereszténység nevében fellépő uralkodók jelvényeként alkalmazza, és azok buknek el a vörös-fehér pólyás Árpád-címeres zászlókkal, akik szembekerültek az egyházzal.¹³⁴

A krónikás felsorolja a különféle bevándorolt nemzetségeket s ezek őseit, címereiket azonban alig említi, a miniátor viszont címerrel díszíti őket, többnyire heraldikailag helyesen. Mindjárt az elsőnél, Deodatus sanseverinói grófnál azonban nehézségekbe ütközik, mert a krónikás is megjegyzi, hogy magtalanul hunyt el. Címerét a festő nem láthatta, nem is ábrázolja, helyette egy, a pajzsát elfordító, felemelt rostélyú sisakos lovagot fest. (28. oldal) Hasonlóképpen nem ismerte a Ják nemzetség címerét (fekete mezőben arany oroszlán), ezért ősök, Vencellin lovag pajzsát is üresen hagyja. (29. oldal) A Héderváriak őseit háromszor is (pajzs, ruha, zászló) ellátja címerrel: hatágú arany csillaggal, melyet be-

¹³² Csoma József: *A magyar heraldika első két százada*. *Turul* 1908. 1-10. old.

¹³³ Berkovits Ilona: *A magyar feudális társadalom tükröződése a Képes Krónikában*. Századok 1913. 72-107. old.

¹³⁴ Györfy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1956. 43. old. Feltételezi, hogy a miniátor tudatosan megkülönböztette a herceg (dux) és a király címerét azzal, hogy Lászlót a mogyoródi csatában sávos pajzsral, Krakkó ostrománál kettős kereszttel ábrázolta.

felé forduló holdsarló kísér. (28. oldal) Itt azonban tévedett, mert ez a Hont-Pázmány család címere (a Héderváriaké: vörös mezőben három ezüst cölöp). Tévedésének érdekes következménye, hogy Hont lovagnak kénytelen "*beszélő*" címet kreálni, fehér kutyafejet festve a lovak veres pajzsára, zászlójára. (29. oldal) Ha a címet itt a névből – Hunt = Hund – alakította, Hoffmann Editnek igaza van, hogy a miniátor tudott németül.¹³⁵ Erre a szójátékszerű ötletre egyébként a krónikás is ösztökélhette, aki a Pot nemzetség nevét a német Bot – követ szóból vezeti le, a miniátor pedig címerükként violaszín pajzsra fehér lábú fekete madarat festett. (29. oldal) Aranysárákánnyal díszíti Herman lovak fehér pajzsát. (30. oldal) Buzád lovagnak fehér pajzsát pedig fekete szavú, vörös ökörfővel festette meg. (30. oldal) Az Olivér-Rátold testvérpár címerét arany hársfalevélnék ábrázolja.¹³⁶ (30. oldal) A felsorolásból kitűnik, hogy a miniátor a címerkérdésben úgyszólván függetlenítette magát a szövegtől. Pontosabban: a szövegben csupán Attila, valamint Simon és Mihály címeréről esik szó. Attiláról a krónika megemlíti, hogy címere koronás fejű madár volt, de így a miniátor nem ábrázolja, Simon és Mihály címerét – a sast – sem festi meg. Valószínű, hogy a címerek ábrázolására tehát a való élet ösztökélhette csupán. Ilyen körülmények között nehéz lenne nem gondolni Hertul fia Miklósról, aki mint a kancellária címerfestője működött. Ez esetben érthetőbb, miért fordít ennyi figyelmet a miniátor a hunok, a magyar vezérek, királyok, a bevándorolt nemzetségek címerére. Így talán az sem véletlen, hogy a *Képes Krónika* első, egyben legfontosabb címertani emlékünkhöz. A XIV. század hazánkban is a címer meghonosodásának és elterjedésének szinte klasszikus korszaka. A miniátor láthatta és ter-

¹³⁵ A Hunt-Hund etimologizálásra s ebből a krónikás német nyelvtudás árára Hoffmann Edit figyelt fel, i. m. *Bécsből hazahozott magyar műkincsek kiállítása a M. Nemzeti Múzeumban*. 291. old. A gondolatot Zichy István idézett művében (61. old.) azzal bővítette, hogy Hertul fia Miklós német nyelvterületen fekvő birtoka alapján bírhatta a nyelvet. A Hertul név maga is lehet német eredetű.

¹³⁶ Csoma József: *Magyar nemzetségi címerek*. Bp. 1904.; Györffy György: i. m. 4. old., aki szerint a nyugatról beköltözött nemzetségek a nyugati heraldika alakjait viselik, míg a magyar. nemzetségek címerébe átkerültek a nemzetségi totemállatok képei.

mészetiesen ábrázolta, hogy az előkelők viseltek címereket, ezeket ábrázolta, míg a krónikás csak a bevándorolt nemzetségekről emlékezik meg. A királyok mellett tehát itt nyílt alkalma a nemzetségek címerének ábrázolására, azt mondhatnánk, szinte történeti kutatás alapján, már ami a kihalt nemzetségeket illeti.

A szöveg és képanyag összevetéséből világosan kitűnik, hogy a *Képes Króniká-t* olyan festő miniálta, aki járatos volt a magyar szentek legendáiban, ismerte a magyar történelem olyan legendás – esetleg ekkor még szájhagyományként fenntartott – részleteit, melyek nem maradtak ránk. Ismerte a királyi családot, az udvar lovagvilágát, és – a szövegtől nem támogatva – képes volt arra, hogy meglepően pontos címerábrázolásokkal díszítse művét. Mindezek alapján elvethetjük azt a feltevést, hogy a *Króniká-t* valahol külföldön – esetleg Nápolyban – miniálták, amit, mint látni fogjuk, a stíluskritika sem támogat. Sőt még arra sem gondolhatunk, hogy Budára hívott külföldi miniátor munkája lenne, hiszen idegen aligha ismerhetett ilyen – fentebb részletesen felsorolt – udvari, történeti, címertani részleteket, nem is lett volna kötelessége elmerülni benne. Aligha lehet vitás, hogy a *Krónika* festője Lajos király udvarában élő, az itteni szokásokat, címereket ismerő hazánk fia volt.

Említettük már, hogy a múltba tekintő szöveg mellett a képanyag saját kora elé tart tükröt. Minden műalkotásnak ez a végső célja, a most tárgyalt miniatúrák a XIV. századi élet és anyagi kultúra megismerése szempontjából is nagy jelentőségűek. Ezen a ponton fel kell hívnunk a figyelmet az elmúlt évtizedek nagy feltárásaira, melyeknek egyik meglepő eredménye, hogy az építészet és a szobrászat mellett a XIV. század második felének milyen fejlett volt anyagi kultúrája. Nem itt a helye kitérni a visegrádi királyi palotára, mely arról győz meg, hogy lényegileg olyan épülettömeg kompozíciót, elrendezést alkottak, melyet egy főtengegybe illesztett díszlépcsővel Mátyás korában reneszánsz jellegűvé lehetett átalakítani. A diósgyőri vár és feltehetően kortársai, a zólyomi, a várgesztesi stb. lényegében már palotáknak készültek, ahol a védelmi szerep ideiglenesen háttérbe szorult az építé-

szeti megjelenés igénye mögött.¹³⁷ Az újonnan feltárt visegrádi Anjou-kút rekonstrukciója Peter Parler körének művészetével egyenértékű műalkotást állít elénk. Mindezeknél szempontunkból sokkal lényegesebbek a visegrádi kerámia tojáshéj finomságú, páratlan változatosságú darabjai, melyek helyben készültek, és magas nivójú agyagművességről tanúskodnak. Ugyanezt tükrözik az alakos díszű kályhacsempék, míg az importáru változatossága és sokrétősége azt bizonyítja, hogy az udvar anyagi kultúrája azon a magas színvonalon állt, ahogy azt a *Képes Krónika-ból* megismerjük.¹³⁸

A *Krónika* miniátora mindenekelőtt éles szemmel megkülönbözteti a királyi udvarban dívó eltérő viseleteket. A király maga a. század második harmadában divatos olaszos ruhát visel, de tőle jobbra nyugati viseletben magyar lovagok, balra pedig keleti viseletben kun, besenyő, székely harcosok állnak, míg az előbbieket korszerű fegyverzetben, a keleti mezbe öltözöttek íjjal, szablyával, buzogánnyal, nyíllal.

Az olaszos ruha testre szabott, derékig szűk kabát, melyhez szoknyaszerű, gyakran berakott alj járult. Hosszú harisnyát, úgynevezett harisnyanadrágot viselnek hozzá (ilyenben hordják a földet Krakkó ostrománál a 98. oldalon¹³⁹) és sarkatlan, hegyes orrú félcipőt. Gyakran csuklya egészíti ki ezt a ruházatot, néhol rojtzott szélllel. A keletiesen öltözött udvari előkelők ezzel szemben hosszú, bokáig érő, derékig szűk, ott övvel átkötött, alul bő, elől felhasított kabátot viselnek, illetve a fent is bő kaftánt, az úgynevezett kun ruhát. Ennek ujjja is bő, mellboglár és öv fogja össze, kétoldalt pedig a lovaglás kedvéért felhasított. Ez utóbbihoz feltűrt karimájú, hegyes süveg járul. A miniátor nemcsak az udvar

¹³⁷ A négy saroktoronyos várpalotákról lásd: Menclová, Dobroslava: *Középeurópai XIV. és XV. századi szabályos alaprajzú várpaloták. Művészettörténeti Értesítő* 1958. 81-103. old.

¹³⁸ A XIV. századi anyagi kultúrára vonatkozó összefoglaló tanulmány nincs. Részleteiben a kérdést érinti Magyarország műemléki Topográfiája. IV. k. *Budapest műemlékei*. Bp., 1958. 1.

¹³⁹ A szöveg lábvértet említ. Az iniciálé ábrázolását Boncz Ödön: *Kun és magyar viselet az utolsó Árpádok és Anjouk alatt. Archaeologiai Értesítő* 1877. 198. old.; Varju Elemér: *A magyar viselet a középkorban*. Magyar művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky Sándor. Bp. [1939] 1. 348. old. harisnyának véli.

előkelőinek egy részét öltözteti így: tudja, hogy ez keleties viselet, ilyenben ábrázolja a honfoglalás magyarjainak egy részét. A vezérek közül ötöt, Lél és Őrs kivételével; a két lázadót, Kopányt és Gyulát seregével. Így ábrázolja, keveri érdekes módon a köznépnél is a számára megszokottabb olasz szabást. A korabeli, divatos olasz ruha mellett a keleti viselet ábrázolása ismét olyan különbségtétel, ami a miniaturista. érdeklődésén túl tudatos állásfoglalást, az eseményekben szereplő személyek szinte archaizálásig menő megkülönböztetését jelenti. Ez a körülmény is a miniátor hazai volta mellett szól.¹⁴⁰

Nemcsak a ruhánál, kisebb részleteknél is találunk hasonló törekvéseket. A ruházathoz tartozó prémes süvegeket nemcsak magyar szereplők, hanem például Keán bolgárjai, a László királynak hódoló ruténok, Bazarád népei is viselik. Nyilván ez is keleti szokás lehetett, s ezért alkalmazza nemcsak a nemzetiségeknél, a magyaroknál is (például a honfoglaláskor) a miniátor.

A XIV. század folyamán tehát kétféle ruházat volt elterjedve Magyarországon: egy keleti eredetű, melyet a történeti helyzetnek megfelelően ábrázolt a miniátor. Az olaszos ruha ábrázolása bizonyos fokig elkésett – legalábbis a kódex feltételezett 1370 körüli készülési idejéhez viszonyítva. A miniátor mindkét ruhát bizonyos változtatásokkal, részleteiben nem mindig hűen ábrázolja, ami természetesen nem is lehetett szándéka, miután nem kosztümtörténeti munkát illusztrált.

Hasonló tudatos megkülönböztetést észlelünk a fegyvereknél is. A nyugati, egyenes kard mellett rendszerint a keleti viselettel ábrázoltaknál enyhén hajló szablyát alkalmaz. Bazarád egyik harcosa reflexíjat használ, ami szintén keleti eredetű. (143. oldal) E kétféle fegyvertípus bizonyos fokig eltérő harcmódot is jelent, ami ismét a valóság megfigyelésére és tudatos ábrázolási törekvésekre utal, mert a hunoknál, a honfoglalóknál alkalmazza. A felszerelés tárgyai között feltűnő, hogy rendszeresen ábrázolja a nyugati típusú lovagi nyergeket (40., 41. oldal), melyek aligha voltak alkalmasak keleti ruhaviseletűek számára. A tatárok, kunok ábrázolásánál viszont megtaláljuk a honfoglaláskori nyerget, melyet például Márton és György kolozsvári szobrászok a prágai

¹⁴⁰ Zichy István: *i. m.*; Varju Elemér: *i. m.* 343-350. old.

Szent György szobrukon is ábrázoltak.¹⁴¹ Külön megemlítendő a lóábrázolások életközeli volta. A korabeli francia, olasz miniatúrák lovai inkább fából készült modelleknek hatnak a *Képes Krónika* hús-vér állatalakjai mellett. Felesleges talán kiemelni, hogy itt nem a ló valóság-hű, realista ábrázolására gondolunk, csak arra a különbségre, amennyivel kortársaihoz képest a miniátor a valósághoz közelebb állóan ábrázolta meglehetősen gyakran, különféle helyzetekben a lovakat (például Attila visszahőkölő paripája a 16., Béla herceg remek ménje az 54. és a 132. oldal visszaforduló, a 133. oldal rövidülésben ábrázolt lova).

A kis képek mérete és léptéke nem alkalmas az épületek valóságos léptékű ábrázolására. A XIV. századi olasz festészet nem is tekintette feladatának az utóbbival kapcsolatos problémák megoldását. Így a *Képes Krónika* város- és épületábrázolásai emberalakjaihoz viszonyítva eltérő léptékűek. A város, a vár, elvértve a palota fogalmát vetíti a pergamenre, s még akkor is, ha nagy ritkán belső teret ábrázol, az ember és az épület viszonya – e korban nem is lehet más – téves.

Városai nyilván más miniatúrákról átvett, fallal körített, soktornyos együttesek. De megfigyelhető, hogy ebben a mese-szem környezetben nem a középkori építészet természetes épülettömegei, a templomok, hanem a világi építészet, a lakótornyok uralkodnak. Templomai – mint már említettük – sematikus négyszögletes bazilikák. Ennek alapján Henszlmann Imre ilyennek képzelte el Árpád kori egyházainkat.¹⁴² A városok lakótornyait, illetve a várakat azonos séma szerint ábrázolja. Itt legfeljebb azt kell megjegyezni, hogy műemléki anyagunkban ezekhez hasonló nem fordul elő, vagyis ezek is mintaképekről, korábbi képtípusokról származnak.

Épületbelsőit ritkán ábrázol: legszívesebben függönnyel zárja le a teret, és néhány külső épületrészlet emlékeztet arra, hogy architektonikus környezetben vagyunk. Erre még olyan helyzetben is kapható, mint például Nagy Lajos születése, ahol a jelenet

¹⁴¹ László Gyula: *Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának lószerszáma*. Kolozsvár, 1942.. Valamint: László Gyula: *A koronái lelet és a honfoglaló magyarok nyerge*. Bp. 1942.

¹⁴² Henszlmann Imre: *Die vierthürigen Kirchen in Ungarn*. Mittheilungen der k. k. Central-Commission 1870.

nyilván zárt térben játszódik. (140. oldal) (Egyébként ezek a térhatároló szőnyegek, gobelinek rendkívül gazdag mustrákkal jelennek meg. Sajnos a magyar emléktanyagból a tárgyi analógiák hiányoznak.)

A leggazdagabb belső teret István király születésének már elemzett miniaturáján látjuk. Hibás perspektívája talán a miniátor olyan gyengeségét fedi fel, ami miatt kerüli a belső terek ábrázolását. A szabályos keresztboltozatot hordozó oszlopok egyikének perspektivikusan helytelen ábrázolása nemcsak szembetűnő, hanem zavarja is a képecske mondanivalóját.¹⁴³57

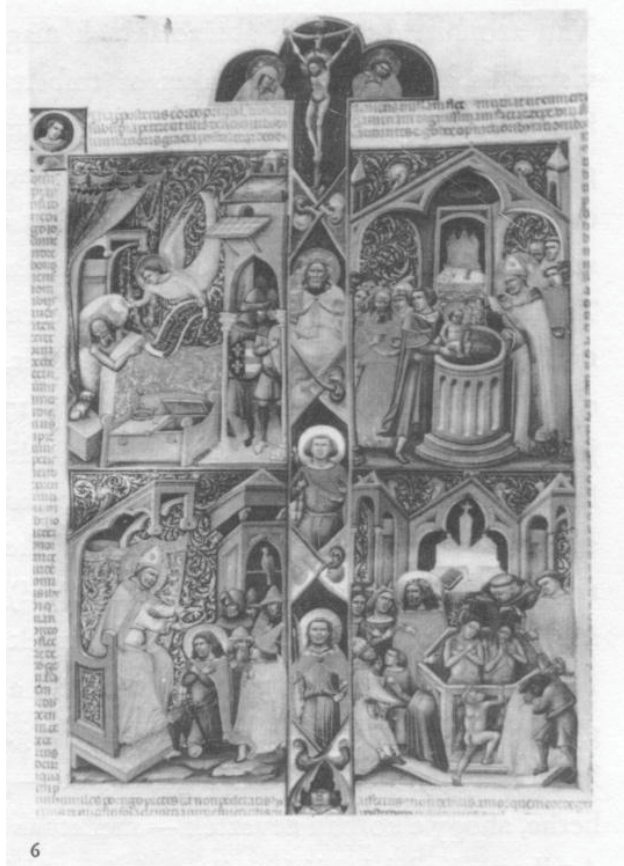
A *Képes Krónika* XIV. századi életünknek páratlan tükre. Az épület, a ruha, a címerek mellett olyan kis részleteket is visszaad, megfest, melyből a mindennapok életét ismerhetjük meg.

Szinte jelképszem, hogy a díszes címololdal után azonnal a scriptor ábrázolását találjuk. (2. oldal) (Berkovits Ilona velencei ruházatúnak véli.) A fizikai és a szellemi munka ábrázolása mellett olyan részleteket ismerünk meg, mint a kor zeneszerszámai közül a kürtöt. Ezt a hosszú, az antik tubára emlékeztető hangszert Lél vezérnél (34. oldal) ugyanúgy ábrázolja, mint Károly Róbert esküvőjén (139. oldal), ez utóbbin zászlókkal díszítve, vagyis a korban használatos kürtöt látjuk viszont.¹⁴⁴ Zotmund (Buvár Kund) jelenetének csónakja (61. oldal) alig különbözik a maitól, ugyanezt mondhatjuk a nándorfehérvári osztozkodás asztaláról (74. oldal), melyet megismétel a Záro Felicián-merénylet királyi ebédlőjében (141. oldal), László király temetési kocsijáról. (101. oldal) A Kun László megöletését ábrázoló iniciálé (129. oldal) a legelső sátorábrázolás. A kis képecske oly pontosan visszaadja a sátor alakját, hogy világosan következtethetünk szerkezeté-

¹⁴³ Berkovits Ilona: *Die kunsthistorische Bedeutung der Bilderchronik*. Die ungarische Bilderchronik. 1961. 60. old. feltételezi, hogy ez esetben a miniátor nápolyi mintakép után dolgozott, amit csak fenntartással fogadhatunk el. Vö. Salmi, Mario: *La miniattlra ilaliana*. Milano, 1956. XXX. tábla. Salmi különben a *Képes Krónika*-t sienai-avignoni miniaturák hatása alatt készült nápolyi munkának tartja. (33. old.)

¹⁴⁴ Fürst Leontin: *Hangszerek a magyar képzőművészetben*. Bp. 1943. 15. old. Itt és a Károly Róbert esküvőjén ábrázolt trombitához hasonló a Kígyópusztai csatán látható.

re is. Nem jurta, amit néprajzi analógiák alapján a honfoglaló magyarság lakásalkalmatosságaként feltételezhetünk, hanem közép-rúddal ellátott sátor, amelyet nyugaton is használtak. Bár a ránk maradt XVI-XVII. századi török sátrak is ilyen formájúak. Az alacsony, szinte a földre rakott ágyakat gyakran viszontlátjuk. (17. oldal: Attila halála, 37. oldal: István király, 140. oldal: Nagy Lajos születése) Végül két apróság: a pápa kiátkozásának jelene-ténél (134. oldal) a szövegben említett harangtornyon húzzák a jól láthatóharangot, a korona megtalálásánál (135. oldal) pedig egy csobolyót, melyben azt elrejtették, festett meg a miniátor.

Van azonban a valóság ábrázolásának magasabb foka is, amikor a művész nemcsak visszaadja a természeti tárgyakat, az embert és az állatvilágot, az épületeket és a ruházatot. Arra gondolunk, jelentkezik-e a miniátor állásfoglalása a társadalmi valósággal kapcsolatban is. Berkovits Ilona szép tanulmányában mutatott rá azokra a momentumokra, melyek a miniátor állásfoglalását osztálykötöttségei ellenére elárulják, bár az is kétségtelen, hogy hiú törekvés lenne azokon felülemelkedőnek bemutatni.¹⁴⁵

Tagadhatatlan, hogy a miniátor élesebb szemmel figyeli az eseményeket, mint a krónikás, és olyan részletek megfestésére is kitér, amilyenek ábrázolása még nem szokásos e korban. Így Attila halálának bemutatása (17. oldal) a középkori ikonográfiában teljesen szokatlan, hiszen a király nászéjszakáján halt meg, vagy Zách Felicián merényletének ábrázolása (141. oldal), hiszen uralkodójának családja elleni merényletről van szó. Nem retten vissza attól sem, hogy felkent királyt, Kálmánt, púposnak, kancsalnak, visszataszítónak ábrázoljon (101. oldal), ahogy a szöveg is teszi, de hajlandó a szövegtől eltérő szimpátiával Aba Sámuel lovagkirályként bemutatni. (48. oldal) A hunok bejövételénél (7. oldal) nemcsak a lovon, kocsin ülő előkelőket, hanem a gyalogos, terhet, gyermekeiket cipelő szolgákat is ábrázolja; a flagellánsok – alighanem nápolyi freskó nyomán keletkezett – képén (126. oldal) a rövid alsónadrág – berhe, ahogy e korban nevezték – mellett az ostorozás véres eredményét is bemutatja. Amikor a budaiak kiátkozták a pá pápát, szabályos és díszes egyházi ruhában jelennek meg az *"álpapok"*. Ez utóbbi két miniatúra különben sem ment bizonyos egyházellenes éltől, különösen ahogy a festő látszólagos szenvtelenséggel előadja.

A *Képes Krónika* keletkezésének történeti helyzete, a szöveg és a képanyag összehasonlítása, az anyagi kultúra vázolója után vizsgálnunk kell, milyen helyet foglal el a *Krónika* XIV. századi könyvfestészetünkben.

Már a század első felében elég jellegzetes elkülönülésnek lehetünk szemtanúi, olyan változásokat észlelhetünk, melyek Nagy

¹⁴⁵ Berkovits Ilona: *i. m. A magyar feudális társadalom tükröződése a Képes Krónikában*. Továbbá: *ua: A Képes Krónika művészettörténeti jelentősége*. Képes Krónika. Bp. 1959. 29-45. old.

Lajos uralkodásának végén már tartalmi elkülönülésben, elvilágiasodásban is jelentkeznek. A kódexfestészet elsődlegesen egyházi műfaja a század első felében a kolostori könyvfestő-műhelyek fellendülésében folytatódik. A ránk maradt elég szép-számú kódex festett dísze megengedi néhány kolostori műhely (igya pozsonyi) megállapítását,¹⁴⁶ melyek azonban nem emelkednek a szokványos művészi színvonal fölé. Ezzel párhuzamosan azonban a világi vezetőrétegnek könyvigénye is jelentkezik, mely tárgyánál fogva csak részben egyházi (biblia, legendárium), inkább világi (jogi könyv, krónika, királytükör), s ami legalább ennyire jelentős, magasabb művészi kíválmakkal jelentkezik. Míg tehát a kolostori könyvfestészet eléggé szerény művészi nívón mozog, a nagyobb fokú világi könyvigény kielégítésére külföldi segítséghez kellett fordulni. Így a század harmincas éveinek elején Nekcsei Dömötör, Károly Róbert tárnokmestere, a királyság pénzügyeinek irányítója, nyilván bolognai művésszel festeti meg kétkötetes bibliájának képecskéit. (7. kép)

Vitatott, hogy a biblia Bologna ez időben oly számos miniátora közül melyiknek ecsetjére vall, de a hazai és a külföldi kutatás joggal mutatott rá, hogy a kódex írása teljesen elüt a bolognai rotondótól és az északi területek (ehhez tartozik ez esetben Magyarország is) írásgyakorlata, betűformái szerint készült.¹⁴⁷ Írás szempontjából hasonló a helyzet a többi megrendelő számára készült kódexnél is, tehát Vásári Miklós két jogi könyvének (Padova, Bibl. Cap. A. 24. és A. 25. 6. kép) és a *Vatikáni Képes Legendárium-nak* (Bibl. Vaticana, Cod. lat. 8541. New York. P.

¹⁴⁶ Berkovits Ilona: *Kolostori kódexfestészetünk a XIV. században*. Magyar Könyvszemle 1943. 347-362.. old.; Berkovits Ilona: *La miniatura ungherese nel periodo degli Angioini*. Roma, 1947. 6-14. old.

¹⁴⁷ Dercsényi Dezső: *Nekcsei Dömötör bibliája a washingtoni Library of Congressben*. Magyar Könyvszemle 1942. 113-125. old.; Dercsényi Dezső: *ManuScript hongrois du moyen âge en Amérique. Nouvelle Revue de Hongrie* 1941.. 109-117. old.; Berkovits Ilona: *i. m. La miniatura ungherese nel periodo degli Angioini*. 19-21. old.; Harrsen, Meta: *The Nekcsei-Lipócz Bible*. Washington, 1949.; Harrsen, Meta: *Central European Manuscripts in the Pierpont Morgan Library*. New York, 1958.; Levárdy Ferenc: *Il leggendario ungherese degli Angio conservato nella Biblioteca Vaticana nel Morgan ec nell'Ermitage*. *Acta Historiae Artium* 1963. 75-138. old.

Morgan Library M. 360 és 360 c. 8-9. kép) írása sem bolognai.¹⁴⁸ Ez utóbbiról az is kitűnt, hogy számos félreértéssel teli néhány soros képaláírásai olaszul tudó magyar munkája.¹⁴⁹ A *Krónika* írásáról és pergamenjéről osztrák kutató állapította meg, hogy német vagy magyar.¹⁵⁰ A három szóban forgó kódex a legújabb kutatás szerint alig egy évtizeden belül keletkezett. Nekcsei Dömötör kétkötetes bibliájáról csak az látszik biztosnak, hogy a tárnokmester életében (1338 előtt) elkészült.¹⁵¹ Nem vitás, hogy a washingtoni Library of Congress bibliája szorosan összefügg a *Vatikáni Képes Legendárium-mal*. Összefügg akkor is, ha ez utóbbit négy festő készítette, mint azt Meta Harrsen véli,¹⁵² akár egy festő műve, aki hosszabb ideig dolgozott, eközben vett fel újabb és újabb hatásokat, mint azt Berkovits Ilona gondolja,¹⁵³ ez utóbbit vallja egyébként Levárdy Ferenc is.¹⁵⁴ Vásári Miklós egyik kódexének elkészülési idejét ismerjük, 1343. A két jogi könyv egyikének miniatúráit díszíti független tartalmától, mindkettőnek címlapját díszítették, az egyiket Alexandriai Szent Katalin, a másikat István király életéből vett jelenetekkel. Mindkét miniatúrasorozat a meg-

¹⁴⁸ Gerevich Ilona: *Vásári Miklós két kódexe. Művészettörténeti Értesítő* 1957. 133-137. old.; Barzon, A.: *Codici miniati. Biblioteca Capitolare della Cattedrale di Padova*. Padova, 1950. 25-28. old.; *Mostra storica nazionalistica della miniatura*. Firenze (1954~), vö. Berkovits Ilona ismertetését *Magyar Könyvszemle* 1956. 91-93. old.; Salmi, Mario: *i. m.* 19. old. IX. tábla.

¹⁴⁹ Karl, Ludwig: *Notice sur un légendier historique conservé à Rome. Revue archéologique* V^e série XXI. 192. 5. 292.-322. old.; Levárdy Ferenc: *i. m.*

¹⁵⁰ Hermann, Hermann Julius: *Die italienischen Handschriften des Dugento und Trecento*. Wien, 1930. 188-306. old.

¹⁵¹ A Nekcsei-Biblia datálásáról eltérőek a vélemények. Vö. a 61. jegyzetben idézett műveket. Dercsényi: XIV. sz. harmincas éveinek eleje; Berkovits: XIV. sz. negyvenes évei; Harrsen: 1338 előtt; Levárdy: 1338 előtt.

¹⁵² Gerevich Tibor első ízben egy mester művének tartotta, aki Niccolo da Bologna tanítványa. (*L'arte antica ungherese*. Roma, 1919. 315-326. old.) Később egy magyar és bolognai miniatúrt tételezett fel. (*Szent Imre a magyar művészetben*. Budapesti Szemle 1930. 207-208. old.) Ehhez az álláspont-hoz kapcsolódva több mester munkájának tartottam. (*Nagy Lajos kora*. 14. old.) Meta Harrsen négy festőt különböztet meg. (*i. m. The Nekcsei-Lipócz Bible*.)

¹⁵³ Berkovits Ilona szerint egy miniatúr műve, akit erősen befolyásolt, inspirált a táblakép festészet. (*i. m. La miniaura ungherese nel periodo degli Angioini*. 21-22. old.)

¹⁵⁴ Levárdy Ferenc: *i. m.* 116. old. szerint egy miniatúr műve.

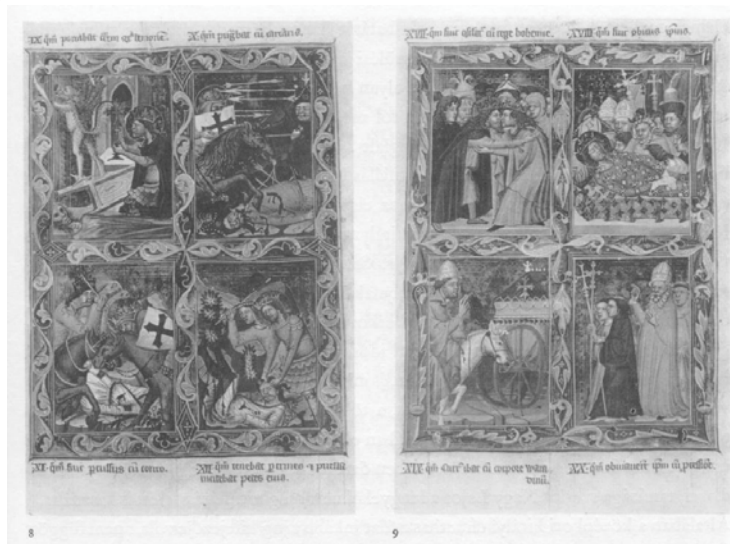
rendelő kívánságára jött létre, került a címlapra és azt bizonyítja, hogy megrendelője, festője – akit az úgynevezett Pseudo-Niccolo (Niccolo da Bologna) személyében véli felismerni a kutatás – ismerte a *Vatikáni Képes Legendárium-ot*.

Van tehát három, alig egy évtizeden belül készült, több száz miniatúrát tartalmazó kódexünk, melyek írása hazai kézre vall, a képek stílusa viszont bolognai. Ez utóbbiak egymáshoz való viszonya legalább egy műhely, ha nem egy miniatör működését valószínűsíti. A *Legendárium* és a Vásári-kódexek magyar tárgyú miniatúrái azonban ikonográfiailag, de a ruházat, felszerelés stb. szempontjából is kirínak a bolognai körből. A *Legendárium* szorosabban kapcsolódik a Szent László-legendát ábrázoló XIV. századi magyar falképekhez, melyeket a miniatörök látnia kellett, s csak itt, hazánkban láthatott. Ezalatt vehette fel azokat a bizantinizáló és cseh elemeket, melyek miatt Meta Harrsen Magyarországon készültnek tartja a *Legendárium-ot*.¹⁵⁵ Feltehető, hogy a bolognai könyvfestő-műhelyek egyike specializálta magát a magyar megrendelők kívánságainak kielégítésére, de az is, hogy az olasz miniatör itt dolgozott hazánkban. Ha ugyanis három ilyen pompás darab előkerült az elmúlt évtizedekben, valószínű, hogy nemcsak ennyi, hanem több is készült.

A *Képes Krónika* szempontjából két körülményt kell hangsúlyozni: megvolt az igény nemcsak a király részéről, de a vezető egyházi és főúri körökben is a miniatör szép könyvek iránt. Ezt az igényt egy igen jelentős könyvfestő-központ, Bologna elégítette ki. A másik, hogy bár a *Képes Krónika* miniatúráinak stílusa teljesen elüt a fentiektől, festője ismerte a *Legendárium-ot*, hiszen omamentikája hatott rá. A *Legendárium-ot*, mint már említettük, Endre herceg számára készültnek tartják, ami nagyon jól megalapozott, elfogadható feltevés, az is, hogy Nápolyból vissza került a királyi udvarba. Ez utóbbira számos lehetőség volt, akár a két nápolyi hadjárat során, amikor ezt a személyes emléket viaszszerezhetette Nagy Lajos, de elképzelhető, hogy azokkal a könyvekkel került Budára, melyeket Róbert nápolyi királytól örökölt, s egy

¹⁵⁵ Harrsen, Meta: *i. m. The Neksej-Lipocz Bible*. 6. és 30. old. szerint cseh, balkáni bizánci befolyások érték a bolognai tanultságú magyar műhelyt.

részét kedvelt udvari orvosának, Conversino da Ravennának ajándékozott.¹⁵⁶

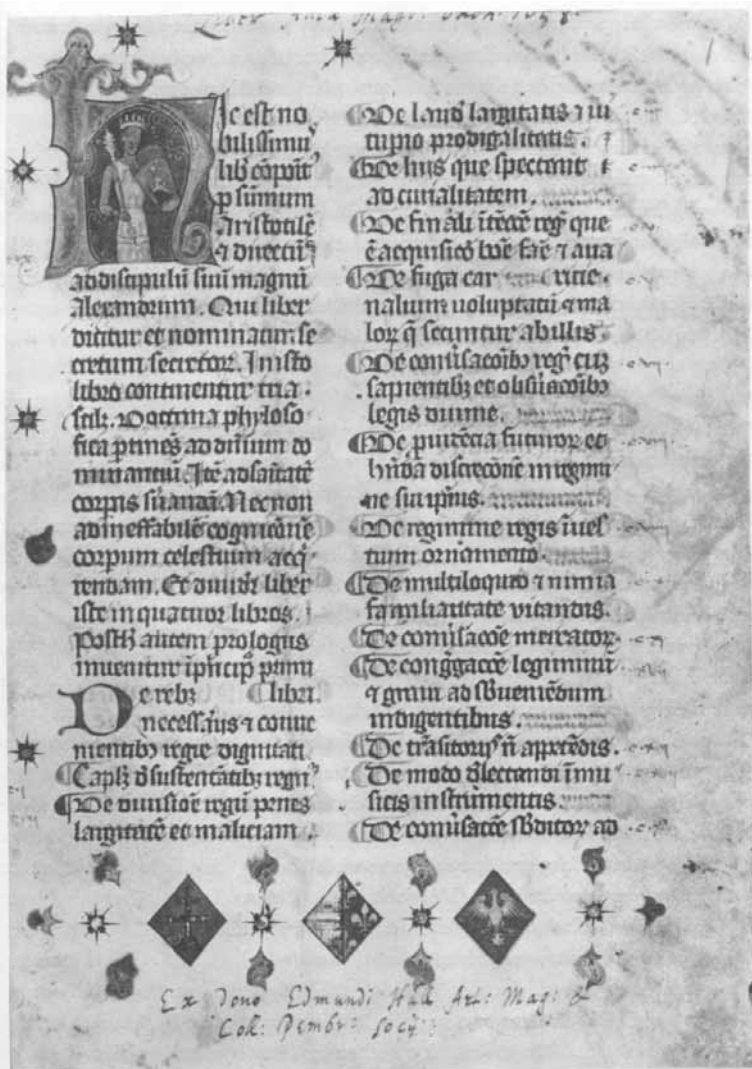

8

9

A harmincas-negyvenes években uralkodó bolognai könyvstílushoz viszonyítva, a *Képes Krónika* egészen más művészi tájakra vezet. Külföldi és hazai ismertetői, egyéb elemek mellett, a nápolyi festészet erős hatását hangsúlyozzák. Mielőtt a stíluskérdések ismertetésére rátérnék, a *Krónika* készülési idejével kell foglalkoznunk, annak hangsúlyozásával, hogy eddig nem sikerült olyan korhatározó *stiláris* adatra bukkanunk, mely a kódex készülési idejét közelebbről meghatározta volna.

¹⁵⁶ Kardos Tibor: *Magyartárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékirataiban*. Egyetemes *Philológiai Közlöny* 1936. 284-297. old.; Levárdy Ferenc (*i. m.* 118. old.) szellemes feltevése szerint a *Vatikáni Képes Legendárium* ezután Nagy Lajos gyermekeinek tanítására szolgált, és Hedvig későbbi lengyel királynő birtokába került, innen a Jagellók könyvtárába, majd Angelo és Giovanni Saluzzo kezén szétszóródott, illetve tőlük jutott mai őrzési helyeire.

Kezdetben a *Krónika* első mondatába foglalt 1358. évszámot, az írás megkezdése évét úgy fogták fel, hogy kevéssel utána a miniálás is megindult.¹⁵⁷ Majd Jakubovich Emil¹⁵⁸ és Hoffmann Edit¹⁵⁹ mutattak rá, hogy az első iniciálében látható Alexandriai Szent Katalin, az ahhoz imádkozó király és királyné ábrázolása korhatározó a kódex szempontjából, és rávilágít további sorsára is. Szerintük a *Krónika* Katalin, Nagy Lajos 1370-ben született leánya és Valois Károlynak Lajos fia eljegyzésére készült, jegyajándékként az 1374-76-os években. Végül Berkovits Ilona hívta fel a figyelmet, hogy a lengyel címer hiánya feltétlenül 1370 előtti időre mutat. Szerinte Katalin születése és a lengyel koronázás között készült a kódex, és mivel e párhónapos idő nagyon rövid, úgy vélte, hogy csak a címlap készült ezalatt, a többi miniatúrát már korábban elkészítették.¹⁶⁰ Berkovits Ilona véleményét általában elfogadta a szakirodalom,¹⁶¹ bár bizonyos érveket lehet felhozni ellene. Az Aachenben őrzött címerek (talán egy misekönyv kötetdíszei) tanúsága szerint Nagy Lajos a lengyel címert megkoronázása előtt is használta.¹⁶² Általában a középkori királyi címerhasználat inkább a jog kifejezője volt, s nem függött annak tényleges gyakorlásától. Királyaink címükben jelezték olyan területek uralmát, melyek nem voltak éppen birtokukban, vagy rövid ideig

¹⁵⁷ Toldy Ferenc: *i. m.*; Divald Kornél: *Magyarország művészeti emlékei*. Bp. 192.7. 122. old. 1360 körülnek datálja.

¹⁵⁸ Jakubovich Emil: *i. m. Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora*.

¹⁵⁹ Hoffmann Edit: *i. m. Régi magyar bibliofelek*. 2.1. old. 137° körüli, Nagy Lajos lengyel királlyá történt koronázása előtti időre teszi. Ezt az álláspontját (*i. m. A Bécsből hazakerült műkincsek kiállítása a M. Nemzeti Múzeumban*. 290. old.), Jakubovich előbbi tanulmányának érveit elfogadva, megváltoztatta.

¹⁶⁰ Berkovits Ilona: *i. m. A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatúrái*.

¹⁶¹ Berkovits Ilona datálását e sorok írója (*Nagy Lajos kora*. 146-147. old.), Gerevich László (idézett művében) s általában a szakirodalom elfogadta.

¹⁶² Az aacheni címerekről lásd: Bock, F.: *Die Geschenke Ludwigs des Grossen, Königs von Ungarn an die Kronkirche deutscher Könige zu Aachen*. Mittheilungen der k. k. Central-Comission, 1862.; Hampel József: *Ötvös-művek Nagy Lajos korából és az erdélyi ötvösiskola*. *Archaeologiai Értesítő*, 1888. 193-208. old.; Genthon István: *A régi magyar festőművészet*. Vác, 1932.. 21. old.

bírták és jogukat fenntartották rá. Nagy Lajos lengyel királysága politikai szerződésen alapult, s azt, hogy Kázmér után ő következik a trónon, a lengyel nemesség ismételten elismerte, megerősítette.¹⁶³ Nehezen képzelhető el, hogy egy olyan külpolitikai célt szolgáló, a francia-magyar királyi ház kapcsolatait bemutató, azt előkészíteni kívánó kódexből hiányozzék a lengyel címer, ha jövőendő birtokosa olyan közel van a lengyel trónhoz, mint Nagy Lajos. Még nehezebb ezt elképzelni, mert Katalin és Lajos eljegyzési tárgyalásai lényegében 1374-ben indultak, ekkor már a lengyel sasokat – akár egy új címlap, akár a mai minimális átalakítása révén – pótolni lehetett volna. Ellene mond az 1370 körüli datálásnak a *Krónika* olaszos viselete, mely a század közepén, tehát jó két évtizede volt divatos,¹⁶⁴ végül a király ikonográfiája, mert a címlap fiatal és nem az 1370-es évek beteges, szakállas uralkodóját mutatja be.¹⁶⁵ (1. kép) Különös ellentmondásnak tűnik a *Krónika* címlapján 1370-ben ábrázolt lányos arcú, szakálltalan király és ugyanez évben a koronázás után vésett lengyel pecsét, melyen dús szakáll övezi Lajos arcát. Úgy vélem, közelebb járunk az igazsághoz, ha a *Krónika* festését a XIV. század hatvanas éveire, annak is inkább az elejére, a *Krónika* első mondatában közölt évszám közelébe helyezzük.¹⁶⁶

¹⁶³ Arról, hogy Kázmér királyt halála után Károly Róbert utóda követi a lengyel trónon, már Visegrádon 1339-ben megállapodás történt. (Thuróczi-krónika 211. fejezete) János minorita krónikája szerint 1351-ben a lengyel urak megesküdtek, hogy a mindenkori magyar királyt tartják uruknak. *Kükkülei János és a Névtelen Minorita krónikája*. Bp. 1960. 102. old.

¹⁶⁴ Zichy István: *i. m.* 63. old. szerint az olaszos ruhadivat a század ötvenes éveiben már megváltozott. Az 1370 körüli datálást elfogadva, ezt a korszerűtlenséget a miniátor korábbi olasz tanulmányútjával magyarázta.

¹⁶⁵ Dercsényi Dezső: *Nagy Lajos ikonográfiája*. Szépművészet 1941. II. 239-242. old. A lengyel királyi pecsétről lásd: Piekosinski, F.: *Pieczęcie Polskie*. Sprawozdania Komisji do badania historyi Sztuki w Polsce. 1900. Tom. VI. 318. old. 313. kép. A Secretum Secretorum (Oxford, Bodleiana MS. Hertford College 2.) címlapján az iniciálé királyalakja szintén fiatalos, szakáll nélküli, bár a lengyel címer alapján 1370-1382. közé szokás datálni. Bár itt a pajzs címere félreérthetetlenül utal Lajosra, a királytükör iniciáléján – mint azt már Zichy István kimutatta – "a király"-t és nem, mint a *Képes Krónika* címlapján, Nagy Lajost ábrázolta a miniátor.

¹⁶⁶ A *Képes Krónika* datálásával kapcsolatos problémákra Csapodi Csabáné Gárdonyi Klára hívta fel a figyelmünket. Nem akarunk elébe vágni a kér-

Mindezt e helyen azért szükséges elmondani, hogy rámutassunk: a bolognai miniátorok hatására kialakult könyvfestészet és folytatása, a *Képes Krónika* között nincs olyan nagy időbeli távolság, de a *Krónika* miniátora már nemcsak bolognai hagyományokból merített, hanem más olasz – elsősorban nápolyi – mintaképeket is követett.

A ránk maradt emlékanyag tanúsága szerint tehát a XIV. század egyházi könyvfestészete mellett legkésőbb a harmincas években megállapítható a világi réteg erőteljes könyvigénye is, melyet kezdetben importált kódexek, majd behívott bolognai – esetleg Bolognában tanult magyar – miniátorok elégítenek ki. E fejlődés végén ott találjuk a tartalmában, kis képeiben teljesen világi, ugyanakkor feltehetően hazai készítésű *Képes Krónika*-t, valamint ugyanezen miniátor által festett oxfordi *Secretum Secretorum*-ot (10. kép), Nagy Lajos könyvtárának e két ránk maradt darabját.

A *Képes Krónika*-t – tudomásunk szerint – eddig még nem vizsgálták abból a szempontból, hogy festett díszének elrendezése a szöveg mechanikus követése, avagy tudatos kompozíció, szerkezet révén jött-e létre. A 147 iniciálé és miniatúra. elhelyezése az utóbbiról győző meg, s ezzel együtt azt is fel kell tételeznünk, hogy a kódex másolása a. miniatúra előtt, de a miniátor irányítása mellett történt. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a. scriptor egyben a miniátor lett volna. Ez nem is volt szokásos, de ez esetben nem lennének képeknek szánt üresen hagyott felületek (a 45., 59., 71., 134. oldalakon). A kódexírás rövidítési lehetőségei megteremtették az alapot, hogy a miniátor a szöveg ismeretében egy-egy egységen belül előre kijelölje az iniciálék, a kis képek helyét. Általában az iniciálék és a miniatúrák a fejezetet bevezető szöveghez, vagy az utóbbiak a fejezet lezárásaként az új cím elé kerültek, mindkét megoldás általában szokásos. Ennek ellenére nagyon kevés olyan elhelyezést találunk, melynél a szöveg esetlegességéből folyó elrendezést tudatos szerkesztés ne korrigálná. Jellemző már az a körülmény is, hogy bár 55 olyan oldal készült, melyre sem-

dés részletesebb vizsgálatának, itt csak a korábbi s a datálással ellentmondó adatokra térünk ki. Kétségtelen a kérdés kulcsponjtja, a címlap Szent Katalint ábrázoló iniciáléja, melyre, hogy nem Nagy Lajos lánya, Katalin születésére vonatkozik, eddig más magyarázatot adni nem sikerült.

miféle díszítés nem jutott (vagyis a kódex közel kétharmada díszített), csupán 15 olyan páros oldal van, mely díszítetlen. Optikailag tehát, a kinyitott könyv egymás mellett fekvő két oldalát tekintve, a fenti arány közel egynegyedre javul. (Még jobb lenne a helyzet, ha a. miniátor mindazokat az üres helyeket kifesti, melyeket eltervezett, illetve a scriptor e célra. hagyott, ez esetben ugyanis 53-ra, illetve 14 oldalpárra csökken a díszítetlen lapok, oldalpárok száma.) Ez a tudatos és ésszerű elrendezés arra irányítja a figyelmünket, hogy röviden vizsgáljuk meg, milyen elveket követett a miniátor, amikor az egyes lapokat, illetve oldalpárokat komponálta. Bár követte az e korban szokásos, a címekhez, illetve fejezetvégekhez kapcsolódó illusztrálási módot, mégis nagyrészt kiegyensúlyozott oldalak, illetve oldalpárok megfestésére törekedett. Mindehhez járul még, hogy a szövegtükrös és az oldalak aránya pontosan az aranymetszésnek felel meg.¹⁶⁷ Ennek jelentőségét akkor értékelhetjük, hogyha figyelembe vesszük a mai tipográfiai törekvéseket, melyek könyvművészeti szempontból a *Képes Krónika* elrendezésével csaknem meg egyeznek. A miniátor általános elve, hogy lehetőleg szimmetrikusan komponálja meg az egymással szemben álló két oldalt. Klaszikus példája ennek a 40-41. oldalpár, melyen mindkét oldalon fent kéthasábos nagy miniatúra, alatta az a hasábokon egy-egy iniciálé helyezkedik el. Nagyjából hasonló a helyzet a 98-99. és a 122-123. oldalakon. Ez utóbbi annak ellenére kiegyensúlyozott, bár a 122. oldalon csak három kép van, viszont a keretdísz optikailag pótolja a hiányt. Előfordul a két oldal ellentett kompozíciója is. (4-5., ill. 16-17.) Ilyen megoldások véletlenül nem keletkezhetnek, sőt tudatos szerkesztés esetén is csak ritkán.

Amikor az oldalak, illetve az oldalpárok szimmetrikus vagy ellentett kompozíciójára nem kerülhetett sor, arra törekedett, hogy a képanyagot a szemet megfogó módon helyezze el. Ha pedig csak egy miniatúrája van, azt lehetőleg a nyitott könyv jobb alsó sarkába helyezi. (7., 9., 37., 47., 101., 113., 119., 121., 125., 137., 143. oldalak) Jellemző, hogy a lap aljára helyezett tondókat, melyeknél függetlenítette magát az előre kijelölt helyektől, mindig a páratlan oldalak aljára festi. (81., 83., 85. oldalak) Ez utóbbi kö-

¹⁶⁷ Erre a körülményre Szántó Tibor hívta fel a figyelmünket.

rűlmény arra figyelmeztet, hogy Salamon király, illetve a hercegek vetélkedésénél nemcsak tartalmi, hanem könyvművészeti szempontok is irányították a miniátort, hogy az eredeti illusztrálási programtól eltérjen. Mindez természetesen nem jelenti, hogy más elhelyezési rendet elkerül. Ritkábban előfordul az előbbi elmentékeként, hogy a páros oldal b. hasábján alul elhelyezett képnek a páratlan oldal a. hasábján fent elhelyezett kép felel meg. (4-5, 38-39. oldalak)

A *Krónika* illusztrálási szerkezetének vizsgálatánál úgy tűnik, hogy a miniátor kezdetben nagyobb lélegzetű, gazdagabb díszítésre gondolt. Feltűnő ugyanis, hogy a kódex első harmadában lényegesen bőkezűbben miniált, mint később. Eleinte szívesen alkalmazza a kéthasábos miniatúrákat, alattuk az iniciálékat (7., 9., 15., 21., 32., 36., 40., 41., 49. oldalak), majd ezt a díszítési módot felhagyja és az 50. oldaltól kezdve sehol sem alkalmazza. Ezzel együtt megszűnik a miniatúrák gazdag keretdíszje is. Kérdéses, hogy a kódexben jelentkező "*elszegényedési*" folyamat összefüggésben van-e befejezetlen voltával. Nehezen képzelhető el, hogy egy mondat közben félbeszakadt könyvet küldtek volna királyi ajándékként Párizsba. Tény viszont, hogy a Thuróczi-kódex kivételével, melyből e kiadványban a latin szöveg és fordítása ki egészítést nyert, a többi ránk maradt másolat ugyanazon "*quatenus*" szónál szakad félbe.

Amennyire a kódexírás lehetőségei megengedték, a *Képes Krónika* miniátora tehát tudatosan megszerkesztett könyvoldalakban gondolkodott, s az volt a természetes törekvése, hogy képeit a szem számára legelőnyösebb módon, művészi kompozícióban helyezze el, annak ellenére, hogy betartotta: csak fejezetkezdethez, illetve a fejezet végéhez illesztett illusztrációt.

Hasonló, a saját kora művészi törekvéseit elérő fokon törekedett a miniatúrák, elvétele az iniciálék megkomponálására is. A középkori ábrázoló művészeteknek "*filmszerű*" törekvését, hogy több, különböző időpontban lefolyt cselekményt egy képre hozza össze, általában ritkán alkalmazza. (44., 49., 72., 74., 106. oldalak) Inkább él azzal a – korában már túlhaladott – elrendezési elvvel, hogy több egymás elé vagy mögé helyezett síkon folyik a jelenet. A hegyek mint színpadi díszletek osztják különböző szintekre a képet. Ilyenek a legszebb jelenetei, mint a hunok bejö-

vetele (7. oldal), a fehér ló mondája (21. oldal), a különféle nemzetségek bejövetele (32. oldal) stb.

Ezt az elrendezést a XIV. század francia miniatúráiból is kölcsönözhetette, de az olasz trecento falfestészetében is jelentkezik, bár mindkét helyen a század második felének festészetében már túlhaladják. Különös, de ez a színpadszerű s ezen keresztül a perspektívát kezdetlegesen érzékeltetni akaró szerkesztési mód hiányzik a nápolyi miniatúrákból. Itt inkább az előtérbe állítva játszódik a cselekmény.¹⁶⁸

A táj ábrázolás Giotto körében használt elemeire már régen felhívták a figyelmet.¹⁶⁹ A *Krónika* kubikus, kietlen hegyeihez – ami rokon a prágai Szent György szobor altalajával – a talaj repe-dezett, szinte földrengés töredezte ábrázolása járul. Ugyancsak jellegzetes a növényzet, főként a fa ábrázolása, ez utóbbit a sienai trecento gyakorlata szerint oldja meg a miniátor. Rendszerint világos központ köré eléggé szervesen helyezkednek el a sötétebb levelek. A talajt élénkítő virágok sem a természetet követik, hanem két heraldikus motívumra mennek vissza. Zöld száron ülő kis fehér szirmú virágai tulajdonképpen az e korban divatos s a heraldikában használt rózsák, míg az ellentétként vörös színben tartott háromlevelű virág az Anjou-liliomból alakult.¹⁷⁰

Az építészeti környezetről már szoltunk, itt csak azt kell még fel említeni, hogy a fallal kerített városok, a bennük elhelyezett lakótoronyok, a várak ábrázolásai – mindegyik kedvelt téma a miniátor számára – inkább a sienai és a bolognai, mint a nápolyi trecento kellékei. Míg a belső építészeti kiképzése és ábrázolása (például István király születése), mint már említettük, a nápolyi miniatúrákkal rokon.

A *Krónika* emberábrázolása a középkor szemléletének megfelelően távol áll a valóságtól, inkább ruhát, mint embert fest, de – s ez itt a lényeges – nyomát sem találjuk a nápolyi vagy az avignoni miniatúrák alakjai gótikus lendületének, ritmusának. Az

¹⁶⁸ Berkovits Ilona: *i. m.* A *Képes Krónika* és Szent István királyt ábrázoló miniatúrái. 6. old.

¹⁶⁹ Hermann, Hermann Julius: *i. m.*

¹⁷⁰ Hermann, Hermann Julius: *i. m.*; Rapaics Raymund: *A magyarság virágai*. Bp. 1932. 159. old.; Ua.: *Les images de la Chronique enluminée. Nouvelle Revue de Hongrie* 1939. 241.-247. old.

alakok ugyanolyan bizonytalanul állnak, mint a román stílus figurái. Berkovits Ilona találóan marionettszerűnek jellemzi őket, s figyelmet fordít merevségükre, szögletes alakításukra.¹⁷¹ Ezzel szemben a miniátor legfőbb gondja a ruha, annak hűséges és egyéni visszaadásával beszéli el, illusztrálja a történetet, azzal jellemzi alakjait. Nem IV. László alakja, hanem tipikus kun ruhája teszi Kun Lászlóvá a királyt. A tatárjárás minden lovasa azonos süveget visel, ugyanígy jellegzetes a ruténok és a vlachok ruházata és süvege. Megkülönbözteti a királyi koronát és a hercegi főveget (például a vezéreknél 21., 23., 25., 26. oldalak, koronázás előtt Istvánnál 38. oldal, trónkövetelőknél 121., 122. oldalak, Károly Róbert gyermekeinél 140. oldal). Egész skáláját láthatjuk az egyházi ruháknak, a koronázó esztergomi érsekek legdíszesebb ruhafajtájától kezdve a budai kiátkozás "*hitzegő álpapjainak*" dalmatikájáig. (134. oldal) Bíborosi kalapban utaztatja Gentilis kardinálist. (136. oldal) Pompás keleties öltözetben vonulnak az első (hun) és a második (magyar) bejövetel, főként a különféle nemzetségek alakjai. (7., 21., 32. oldalak) Nem is lehet másként e korban, s ebben a műfajban: a ruha- és a fegyverzet-, a címerábrázolás az elbeszélés legfontosabb eszközei. Ezzel a lehetőséggel miniátorunk él is.

Ritkábban van lehetősége az alak, a gesztus vagy az arckifejezés visszaadására, mint Kálmán királynál, akiről a *Krónika* tömören, gyorsan minden rosszat elmond: "*Testalkatára nézve hitvány volt, de ravasz és tanulékony, borzas, szőrös, vaksi, púpos, santa volt és selypített.*" Nos, a kép – még ha nem is szokásos a középkorban ilyen királyt festeni – méltó a krónika jellemzéséhez. (101. oldal) Ilyen kirívó esettől eltekintve azonban típusokat fest, és talán a címlapon Nagy Lajos udvarának ábrázolásában kísérletezik egyénítéssel, de a túlzottan marcona arckifejezések szinte torzképnek hatnak. A többi lapon eltérő, kétféle módon adja vissza az erős sötét kontúrral összefogott arcokat. Eleinte sötétebb tónusú ábrázolását fehér fényekkel oldja fel, később

¹⁷¹ Berkovits Ilona: *i. m. Die kunsthistorische Bedeutung der Bilderchronik.* 60. old.

(Berkovits Ilona szerint a 30. oldaltól)¹⁷² az arcokat zöldesen mintázza.

Szólunk már arról is, hogy az állatábrázolás, különösen a lovak és mozdulataik visszaadása mennyi szeretetteljes megfigyelést tartalmaz. A 41., 54. oldal remek lovai mellett Vencel ménjének visszafordulása (132. oldal), László (Vencel) paripájának rövidülése (133. oldal) a trónkövetelők eredménytelenségének is kifejezői. Különös viszont, hogy a lapszédíszeken – a címlap két hasábjára közötti díszítés két majomalakján kívül – nem alkalmazza a nápolyi miniatúrák kedvelt állatait, drolerie-it.

Míg a tájábrázolás, az alakok visszaadása tekintetében miniátorunk nem versenyezhet tanítóival, a nápolyi, a sienai mesterekkel, azok fölé emeli viszont bőven folyó mesélő kedve. Alig van a XIV. század kódexfestészetének még egy hasonló darabja, mely ilyen részletességgel merülne el a világi téma érdekességeinek, részleteinek ábrázolásában.

Születéstől a halálig (a gyilkosságok, a középkori borzalmakat tükröző szemkitolás, kiherélés, lenyakazás stb. részleteivel) minden lépcsőfokát megfesti az emberi életnek. Felvonulnak a koronázások hieratikus résztvevői, majd a besúgók, a rossz tanácsadók, a hatalomféltők sanda alakjai. Mellettük emlékünkbé vésődnek az önfeláldozó hősök, a császárt ölő Lél vezér, Zotmund (Búvár Kund), Béla herceg vagy László lovagi párviadala. Amint a *Krónika* szövege a magyar történet mondáinak költői, drámai elbeszélése, kis képein ez a mesélő kedv magával ragadja a miniátort. A szöveg értelemszerűen múltba tekintő jellege mellett az iniciálék és miniatúrák oly gazdagsággal mutatják be Nagy Lajos korának udvari, lovagi világát, amint egyetlen műalkotásban sem találhattuk eddig, s nélkülözni fogjuk a reneszánszig. Ha korabeli mintaképeket keresünk, a francia lovagregényekre és egyéb világi kéziratokra utalhatunk.

Végül néhány szót a kódexek legsajátosabb díszéről, a lapszéli ornamentikáról. Úgyszólván valamennyi kutató rámutatott arra, hogy a miniátor eklektikus stílusa itt jelentkezik a legpregnansabban. Gerevich Tibor a lapszédíszek miatt gondolt arra,

¹⁷² Berkovits Ilona: *i. m. A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatúrái*. 6. old.

hogy a vatikáni Cod. lat. 3550. kódex mesterénél (II. kép) tanult miniátorunk.¹⁷³ Azonos modorban megfogalmazott indadiszei nélkülözik a nápolyi könyvfestés könnyed lendületű, ízes természetességét, inkább merev, geometrikus jellegűek. Sokszor bukka nunk bolognai reminiszcenciákra, amit a *Vatikáni Képes Legendarium-mal* fentebb érintett kapcsolat kellően indokol. Az is bolognai gyakorlat, hogy vékonyan festett kacsos indák díszítik a kereten belül, kívül a képeket, néha a keretdísz leveleit is. Hasonlóképpen ritkaság Nápolyban a miniatúrákat befoglaló egyéni és gazdag keretdísz, ami különösen krónikánk elején gyakori, később a miniatúra kerete sematikussá, üressé válik, leegyszerűsödik. Vagy korábbi – esetleg bizánci – miniatúrákat követ itt a festő, vagy a falfestészet hatása alatt dolgozott, melyre példát Itáliában éppen úgy talált, mint hazánkban.

A *Képes Krónika* miniatúrái, iniciáléi, lapszeldíszei elképzelhetetlenek nápolyi, sienai, bolognai, sőt francia mintakép ek nélkül. Azt sem állíthatjuk, hogy mindig és mindenütt felülmúlta tanítómestereit a miniátor, többször rá mutattunk, ahol nem érte el nívójukat. Éppen ez a sokrétűség, fentebb eklektikusnak jellemzett válogató kedv tanúsítja legjobban, hogy nem egyetlen olasz műhelytől átszármazott festő munkájával találkozunk itt. Ellenkezőleg. A miniátor stílusát, helyi iskolázottsága, külföldi tanultsága mellett, bizonynyal a királyi könyvtár kódexei is gazdagították, s bizonynyal hatottak rá a hazai és külföldi falképek, táblakép ek is. Innen adódnak stílusának elemei, sokrétűsége, annak ellenére, hogy megállapítható an a nápolyi miniatúra előadásmódja hatott rá a legerősebben.

¹⁷³ Gerevich Tibor: *A régi magyar művészet európai helyzete*. Bp. 1924. 10. old.; Ua.: *L'arte antica ungherese*. Roma, [1929] 325-346. old. A szóban forgó bibliát 1362.-ben Georgius sacerdos de Napoli minialta, nápolyi stílusban. A háromkötetes bibliából csak az első kötet (120^v-ig) készült el, és még tíz főlőn a keretezés, a miniatúrák alapozása, előrajzolása stb. Rokon a sziklás, virágos talaj, de a csataképek kompozíciója is. Fürstenau, Erbach, di: *Pittura e miniatura a Napoli*. *L'Arte* 1905. 8-11. old. szerint az ún. Hamilton-biblia (Berlin) és a *Statut du Saint-Esprit aux trois désir*.r ugyanennek a miniatomak a műve. Tozzi, Roberto: *La Bibbia dell' Abate Matteo di Planisio e la miniatura napoletana del set'*. XIV. Roma, 1936. Vö. Berkovits Ilona: *i. m. La miniatura ungherese nel periodo degli Angioini*. 29. old.

A *Képes Krónika* mint minden kiemelkedő születésében – műtárgy keletkezésében – eltörölhetetlen szerepet játszik kora. Az itt ábrázolt lovagvilág már túlért volt, Nápolyban is, Nyugaton is; ellentmondásait, elkésett voltát bizonyára felismerték itthon is. Ennek ellenére szövegét és képeit ez ihleti. Sőt hosszú sorozatban mutattunk rá, hogy ezek az indítékok magával ragadják a miniátort olyan jelenetek, részletek, ruházat, címerek ábrázolására, melyekre a szövegben utalást sem talált. Művészi formálódásának harmadik összetevője a Nagy Lajos kori művészet, melynek pezsgő életét, magas színvonalát, sokrétű érdeklődését, alkotó képességét olyan műtárgyak jelzik, mint Visegrád, Diósgyőr, Zólyom várai, a Kolozsvári testvérpár szobrai, Aquila János freskói, a Szent László-legenda falkép-ciklusai s így tovább. Ebből az illusztris sorozatból nem válik ki, jól beleillik a *Képes Krónika*, még ha a XIV. századi európai miniatúrafestészet kevés hasonló darabbal rendelkezik is.

Lényegében ezzel a faksimile kiadással a *Képes Krónika* feldolgozásának új élete kezdődik. Eddig szövege és képeinek csak egy része jutott el a szakemberek, a széles nagyközönség elé, most már valamennyi képecskéjében mindannyian gyönyörködhetünk. Meggyőződésünk, hogy ezzel fellendül művészettörténeti kutatása is, jobban lehetővé válik összevetése a világ legtávolabbi könyvtáraiban őrzött egykorú kódexekkel. Ezért törekedtünk összefoglalni mindazt, amit a *Képes Krónika*-val kapcsolatban a hazai, elvértve a külföldi kutatás napvilágra hozott.

Dercsényi Dezső

A KÉPEK JEGYZÉKE

1. Nagy Lajos a *Képes Krónika* címképén.(f. 1.)
2. Ábel festő sírköve. XIV. század közepe. (Budapesti Történeti Múzeum).
3. János királyi festő sírköve. 1371. (Budapesti Történeti Múzeum)
4. Aquila János önarcképe. 1378. (Velemér, r. k. templom)
5. Aquila János önarcképe. 1393. (Mártonhely, r. k. templom) (Akvarell másolat után)
6. Jelenetek István király életéből Vásári Miklós kódexének cfmlapján. XIV. század negyvenes évei. (Padova, Bibl. Cap. A.2.4: f. 1.)
7. Nekcsei Dömötör bibliájának egy lapja. 1338 előtt. (Washington, Library of Congress MS Pr.e-Accession 1: f. 1.)
8. Jelenetek László király életéből. *Vatikáni Képes Legendárium*. 1328-1333 között. (Róma, Bibl. Vaticana Cod. Lat. 8541: f. 82..)
9. Jelenetek László király életéből. *Vatikáni Képes Legendárium*. 1328-1333 között. (Róma, Bibl. Vaticana Cod. Lat. 8541. f. 84.)
10. *A Secretum Secretorum* egy lapja. XIV. század hetvenes évei. (Oxford, Bibl. Bodleiana MS. Hertford College 2.: f. 1.)
11. Matteo di Planisio bibliájának egy lapja. 1362.. (Róma, Bibl. Vaticana Cod. Lat 3550.)

A KÉPES KRÓNICA MINIATÚRÁI

Az előforduló kodikológiai kifejezések magyar nyelvű megfelelői: *fólió* (rövidítése: f) = levél = 2 oldal; *pagina* (rövidítése: p) = oldal, vagyis 1 f = 2 p-val; *quaternio* = 8 f-ből, vagyis 16 p-ból álló ívrét; *reklamáns* = örszó; *recto* = a levél, ill. fólió *jobb* oldala; *verso* = a levél, ill. fólió *bal* oldala. Leírásunkban a rectót csak a fólió számmal (pl. f 3), a versót pedig a fólió szám után tett vesszővel (pl. f 3') jelöljük. Az egyes oldalakon levő szöveghasábokat *a* és *b* betűvel jelöljük. *Rubrum*: piros színű tintával vagy festékkel írt sorok, betűk, jelek.

A KÓDEX LEÍRÁSA

A *Képes Krónika* kódexét az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik Clmae 404. jelzeten. Korábban *Bécsi Képes Krónikának* nevezték, mert mintegy három évszázadon át a bécsi udvari (majd osztrák nemzeti) könyvtár állományához tartozott. Az 1932-ben megkötött velencei kultúregyezmény alapján került vissza Magyarországra. A kódex anyaga pergamen, a pergamenlapok száma 75 fólió; 9 quaternióból és 3 fólióból tevődik össze. A quaterniók végét reklamánsok jelzik. A kézirat pergamen-törzsanyagához később az elején 1, a végén 31 papírlapot kötöttek. Az egyes lapokon kétféle – bécsi könyvtárosok kezétől származó – számozás fut végig, mindkettő a címlapon (ami a kódex második pergamenlapja) kezdődik. A két számozás közül korábbi a ceruzával írt paginálás, amely az utolsó beírt pergamenlapon a 146-os számmal ér véget. Az utolsó pergamenlapon már nincs szöveg, csak ceruzával írt későbbi bejegyzés. A második számozás tintával írt fóliálás, amely a kódex végéhez kötött első papírlapon 75-ös számmal végződik. Ha tehát a fenti két lapszámozásnál figyelembe nem vett első pergamenlapot 1-gyel jelöljük, a következőképpen írhatjuk le a kézirat terjedelmét: 1 papír f. + 1 + 74 pergamen f. + 31 papír f. A pergamenlapok átlagos mérete 300 X 210 mm (ún. kis fólió).

A krónika szövege az első számozott pergamenlap rectóján kezdődik, és a 73-as fóliószámmal jelölt pergamenlap versóján ér véget. A kódex szövege csonka, a mondat közepén megszakad. Ez a hiányosan végződő szövegváltozat több másolatban is fennmaradt. (vö. a Domanovszky-féle szövegkiadás elé írt bevezetést: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Budapest, 1937. Vol. 1. 231-233. old.)

A krónika szövege elejétől végig egy kéz írása, kalligrafikus gótikus könyvírás, minden valószínűség szerint magyar másoló munkája. A szöveg beosztása kéthasábos, minden hasáb – teljes írástükörnél – 33 soros.

A kódex szövegét rubrummal írt kezdősorok és fejezetcímek, bekezdést feltüntető jelek élénkítik és gazdagon színezett, arannyal díszített miniaturák ékesítik. A *Képes Krónika*-ban található: 10 nagyobb illusztráció a teljes írástükör szélességében, 29 a hasáb szélességében, 4 medalion (tondó)-formában és 99 iniciáléba foglalva, azonkívül van benne 5 iniciálé kép nélkül, vagyis összesen 147 miniatúra. Mindehhez 82 lapon azonos motívumokból alakított (különböző gazdagságú) lapszéldísz járul.

A krónika szövegén kívül a kódexben utólagos, a szövegnél későbbi bejegyzéseket is találunk. Ezek részben – feltétlenül – a kézirat volt tulajdonosaitól, részben bécsi könyvtárosoktól származnak.

A bejegyzések a krónika lapjainak sorrendjében a következők:

(f 1) "Dorsum voluminis restauratum mense Junio a. 1913. (A kötet gerincét 1913 júniusában restaurálták.) Kraelitz, Beer." (Bécsi bejegyzés.)

(f 1) Főnt baloldalt ceruzával "Cod. 405."; az utolsó szám láthatóan átírva 4-ről 5-re.

(f 1') "Anonymi cujusdam Autoris Chronicon Hungariae in Codice membranaceo MSto in folio minori, inter Historicos Latinos num: 456, scriptus [1] A. C. 1358, variis inauratis picturis spectatu dignissimis exornatus, [1] ex quo Joannes de Thurecz alias de Thurocz et Turocius dictus (qui sub rege Matthia Corvino potissimum floruit,) res gestas Hungarorum ab origine gentis usque ad A. C. 1342. seu mortem Regis Caroli, Patris Regis Ludovici, quas sub titulo Chronicae Hungarorum edidit, partim

simpliciter, partim interpolate mutuatus est. Vid: Lambecii Diarium Cellense, pag. 61, 62, 267." (Egy névtelen szerzőnek Magyarországról szóló krónikája kézzel irt pergamen kódexben, kis fölióban, a latin történetírók között 456. sz., íratott 1358-ban, különböző rendkívül szép aranyozott képekkel díszítve, amelyből Thureczi, másképpen Thuróczi és Turocinak is mondott János | aki főleg Corvin Mátyás uralkodása alatt élt | érdemelte a magyaroknak viselt dolgait a nemzet eredetétől fogva egészen 1342-ig, avagy Károly királynak, Lajos király atyjának haláláig, amelyeket *Magyarok krónikája* címen ebből részben egyszerűen átvéve, részben kibővítve kiadott. Lásd Lambecius: *Diarium Cellense*. 61., 62., 267. old.) – Ez a bejegyzés Peter Lambeck bécsi könyvtárostól, a XVII. sz. második feléből származik. Lambecknek a bejegyzésben idézett munkája 1666-ban jelent meg. A szövegben téves az 1342-es évszám, mert a krónika eseményei az 1330-as évvel megszakadnak.

(f 1) A lapon fönt jobboldalt:

"No. 456. Hist. Lat. Hungariae Chronicon Manuscriptum." (Magyarország krónikájának kézírata.) A Hist. Lat. szavakat Peter Lambeck, a bejegyzés többi részét elődje, Sebastian Tengnagel írta a kódexbe.

Ugyanezen a lapon, a bejegyzés második sora fölött egy szabad szemmel alig kivehető, török írású, de magyar nyelvű szöveg nyoma látható: "Turóds János krónikája."

(f 4') A jobb szélen a 8. sor mellett: "zázhalom", kurzív, valószínűleg XVI. századi írással.

(f 5) A baloldalon a 8-9. sor mellett: "Tarnok Völgye". A jobb oldalon a 2.. sor mellett: "Keue haza", ugyancsak a fenti, XVI. századi kéz írásával; a miniatura mellett: "*Hic bellum fecerunt in. ..*" (Itt harcoltak... -nál.) A kipontozott rész olvashatatlan. XV. századi kurzív írással.

(f 8') Baloldalon az első sor mellett: "Sabaria", ugyanaz a XVI. századi kéz, mint a f 4'-n és 5-n.

(f 12') A szövegben baloldalt a "deus, deus, deus" szók aláhúzva, mellette a lapszélen szabad szemmel ki nem vehető bejegyzés török írással:

"Nota diligenter.

Jegyezd meg ezeket."

(f 13) A jobb szélen a 12.-13. sor mellett török írással: "Csákvár".

(f 26') Jobboldalt: "Accusatio" (Vád), alatta: "Responsio" (Felelet).

(f 28') Jobboldalt a 4-5. sor mellett: "Aba Uywar".

A 15-16. sor mellett: „[H]ungari recesserunt a fide catholica." (A magyarok eltávolodtak a katolikus hittől.) XV. századi kurzív írással.

(f 29') A bal szélen a 2. sor mellett: "Zent Gelerth"; vö. a 4', 5 és 8' föliók XVI. századi bejegyzéseivel.

(f 30) Jobboldalt a 3-4. sor mellett "NB".

(f 34') Jobboldalt a 2.1-2.2.. sor mellett: „[H]ungari petebant a fide recedere" (A magyarok kérték, hogy a hittől eltávolodhasanak). XV. századi kurzív kézírással (ugyanaz a XVI. századi kéz, mint a f 5-n és 28'-n). (Juhász László olvasta ki.)

(f 35') Jobboldalt az 1. sor mellett: "Desiderius". Baloldalt alulról 4. sor mellett: "Szög".

(f 41') Baloldalt a 4. sor mellett: "Nb".

(f 48') Lent a bal szélen "nota" jel.

(f 64') Baloldalt lent „1272."

(f 74) Fönt, ceruzával: "Figurae sunt in hoc Cod. MSto circiter 139, paginae autem 146." (Ebben a kéziratos kódexben kb. 139 kép van, lap pedig 146.) Ugyanaz a kéz jegyezte be, mint a f I'-n levő szöveget: Peter Lambeck.

(f 76') Az "Index capitum hujus Chronici" (E krónika fejezteinek mutatója) cím után a szöveg fejezetcímeinek leírása és ezek paginaszámainak felsorolása következik, ami a már nem számozott f 77-n ér véget. Ez is Lambeck kézírása.

Mind a pergamen-, mind a papírlapokon helyenként tulajdonosi bélyegzők láthatók: a bécsi udvari könyvtár két különböző pecsétje és egy, "A M[agyar] N[emzeti] Múzeum Könyvtára" (az Országos Széchényi Könyvtár korábbi neve) köriratot viselő kisebb pecsét.

A kódex kötése papírtáblás fehér bőrkötés a XVI. század második feléből, vaknyomásos, görögös díszítéssel. A szalagok által körülvelt tükröt négyszirmú rozettás rácsdíszítés tölti ki, ugyanez a díszítmény látható a külső kereten, míg a két belső keret sávo-

zott belsejű, arabeszkos indákból alakított. Egykor két szalaggal kötődött; négybordás gerince díszítetlen. Az oromszegés zsinagból van. A kötést 1913-ban restaurálták. Kívül a gerincen egy bécsi címke töredéke Johann Benedikt Gentilotti (könyvtárigazgató 1707-1723-ig) szignatúrájával. (A címke kiegészített szövege Hermann i. m. alapján: [Co]dex [Manuscriptus Hist.] Prof. [Nr.] CCXVIII.o [lim 456.]) A kódexet kötés kor körülvágták, a lapok metszése kékeszöld színű. A kódexbe írt utólagos, a lapszél közelébe eső bejegyzések közül némelyik a körülvágás folytán megcsonkult, ami azt bizonyítja, hogy a körülvágás előtt írták be a kéziratba. Megcsonkult a körülvágás következtében számos lapszéldísz is.

(A kódex kötésének leírása Koroknay Éva szíves közlése. A korábbi leírás H. J. Hermann-tól a *Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich* c. kiadvány N. F. V. 3. kötetében 120. sz. a. [Leipzig, 1930], aki a kötést XVII. századnak és tévesen fatáblásnak mondja.)

A KÓDEX TÖRTÉNETE

A kódex sorsát, történetét illetően, a keletkezésétől a bécsi könyvtárba kerüléséig csupán feltevésekre vagyunk utalva. E feltevések legfőbb tárgyi alapja az a XV. századi kódex, amelyet Toldy Ferenc, a *Képes Krónika* szövegének első kiadója és ismertetője fedezett fel a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában. (Toldy Ferenc: *Marci Chronica de gestis Hungarorum*. Pest, 1867. – Az Akadémiai Könyvtárban őrzött kézirat, az ún. Teleki-kódex jelzete: Lat. Cod. 4-rét 12. sz.) Ez a kódex többek között ugyanazt a szöveget is tartalmazza, mint a *Képes Krónika*. A szöveg végén a következő másolói bejegyzés olvasható: „Ista cronica est incepta per thomam clericum de N. Et finita per me Anthonium de Endreffalwa, natus [!] Pauli Ffech. Scripsimusque domino Benedicto plebano de Zowath, nacione de Sentpetherwasara Sub Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo Secundo, de cronica dezpoti descripta, quam illustrissimus princeps, rex francie, eidem domino dezpoto in preclarum munus pretullerat etc.” (Innen kezdve más, későbbi kézírása.) "Hunc librum chronices auctum, edidit tandem typis in

lucem Magister Johannes de Thuroz Anno 1483. Hicque omnia pulcre consentiunt." (Ezt a krónikát elkezdte Tamás N.-i klerikus és befejeztem én Ffech Pál fia, Endrefálvai Antal. És leírtuk a Szentpétervásárról származó Benedek szováti plébános úr számára 1462-ben, leírva a despota krónikájából, amelyet a felséges uralkodó, Franciaország királya adott a despota úrnak pompás ajándékul. A krónikának ezt a könyvét kibővítve kiadta nyomtatásban Thuróczi János mester 1483-ban. És itt minden szépen megegyezik.) (Thuróczi krónikájának kiadásairól lásd Varju Elemér: *A Thuróczi-krónika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárban őrzött példányai*. Magyar Könyvszemle 19^o2. 362-402. old. Ebből megtudjuk, hogy Bongars Jakab, Thuróczi krónikájának korai kiadója (Frankfurt, 1600) is említ egy 1483-as kiadást, míg egyébként az 1488-ban megjelent brnói kiadást tartják legkorábbinak, ennél korábbi példány nem ismeretes.) A bejegyzés margóján az 1462-es évszám. A bejegyzésből számunkra az a lényeges, hogy ha az Akadémiai Könyvtár említett kódexe csakugyan a *Képes Krónika* másolatát őrzi, 1462-ben kódexünk Magyarországon volt, az ezt megelőző időben pedig előbb a francia király, majd a szerb fejedelem tulajdonában kellett lennie. Azt, hogy előzetesen a francia királyé, majd a szerb fejedelemé volt, magában a *Képes Krónika* kódexében semmiféle bejegyzés nem támasztja alá.

Még kevesebbet tudunk a *Képes Krónika* sorsáról az 1462. év és a bécsi könyvtárban való felbukkanás időpontja között. A XV-XVI. századból származó lapszéli jegyzeteket – amelyek főleg hely- és személynevek, kivetítve magából a kódex szövegéből – feltehetően csak olyanok írhatták, akiknek a kódex birtokukban volt. De kik voltak ezek? Ki lehetett az, aki három helyen, a címlapon és még két lapon török írással, magyar nyelven írt a kódexbe? Zsinka Ferenc, aki ezekkel a bejegyzésekkel behatóan foglalkozott (*A Bécsi Képes Krónika török bejegyzései*. Magyar Könyvszemle 1923. 248-250. old.), úgy véli, hogy e bejegyzések törökül igen jól tudó magyar embertől származnak, s nem feltétlenül jelentik azt, hogy a kódex valamikor is török tulajdonban volt. E bejegyzések egyébként nem lehetnek korábbiak a XV. század végénél.

Aránylag egyszerű lenne elképzelni a kódex útját Bécsig, ha adataink lennének arra, hogy időközben legméltóbb helyén, Mátyás király budai könyvtárában őrizték volna. Azonban sem erre, sem ennek ellenkezőjére nincs bizonyítékunk. Az esetleges feltételezésre az adna alapot, hogy Thuróczi János saját történeti munkájához nagymértékben felhasználta a *Képes Krónika* szövegét. Tudjuk azonban, hogy ez a szöveg egyik eléggé elterjedt krónika-szövegünk volt, úgyhogy Thuróczi támaszkodhatott más példányokra is. Az 1479 után elkészült *Dubnici Krónika* első hét fejezetét kétséget kizáróan a *Képes Krónika*-ból másolták, ami azt jelenti, hogy a krónika 1479-ig is még bizonyíthatóan Magyarországon volt. (Vö.: *S criptores Rerum Hungaricaruml.* Bp. 1937. Vol. 1. 23°-31. és 239. old.)

Bécsben az udvari könyvtárnak. Hugo Blotius könyvtár-igazgatósága idején, 1597-ben készült katalógusában kódexünk még nem szerepel, de van olyan vélemény, amely szerint ettől függetlenül azért már ott lehetett. (A *Krónika* bécsi idejére vonatkozó adatokat H. J. Hermann *i. m.*-ből, és Jakubovich Emil *Béla király névtelen jegyzőjének kódexe c.*, a Magyar Könyvszemlében 1927-ben megjelent tanulmányából merítettük.)

Sebastian Tengenagel könyvtár-igazgatósága alatt (1608-1636), a XVII. század első évtizedeiben készített katalógusban fordul elő először a krónika leírása, a latin nyelvű történeti művek közt, 456. sz. alatt. Ez egybevág a kódex címlapjára írt 456. Hist. Lat. jelzettel, amely Tengenagel idejéből, sőt részben az ő kezétől származik. A következő katalógust, amelyben a *Képes Krónika* leírását megtaláljuk, Matthaeus Mauchter bécsi könyvtáros készítette 1652.-ben. Ez nem tüntet fel jelzeteket, de kéziratunkat a "Historici Prophani Latini Manuscripti" csoportban, mint "Chronica Vngari[c]a cum figuris"-t írja le. Ennek megfelelően a kódex jelzete ekkor már Hist. Prof. 2. 18; ez a jelzet megtalálható a kódex kötésén lévő, már említett címketöredéken. A bécsi könyvtárosok közül Peter Lambeck az, akinek bejegyzéseit a kódexben leggyakrabban megtaláljuk. A főlíó I'-ra saját kezűleg jegyezte be a krónikára vonatkozó, általa ismert és 1666-ban kiadott munkájában nyomtatásban is közölt adatokat. (p. Lambeck: *Diarium Cellense.* Vindobonae, 1666.) Tőle származik a ceruzával írt paginálás, a 74. főlíó rectóján olvasható ceruzabejegyzés és

a kódex végéhez kötött papírlapok első három oldalára irt tartalomjegyzék a krónika fejezetcímeiről.

A továbbiakban a kódex jelzetét újra megváltoztatták: a bécsi könyvtár kéziratának nyomtatott katalógusa I 864-ben kiadott 1. kötetében a krónika a 405. számon szerepel. (*T abul ae codicillm manll scriptorum. in Bibl. Palatina Vindobonensi asservatorum. Vindobonae, 1864. Vol. I. 64. old.*) Ezt a jelzetet is megtaláljuk a kéziratban, a kötetstábla belső oldalára ragasztott címkén és az elsőpergamenlap rectóján.

Csupán véletlen, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban 404. a kódex jelzetszáma. (Leírását 1.: *Codices Latini medii aevi. Recensuit Emma Bartoniek. Budapest, 1940. 365-366. old.*)

A KÉPES KRÓNIKA SZÖVEGÉNEK ILLUSZTRÁCIÓI

A *Képes Krónika* szövegét a miniátorlapszeldíszekkel, iniciálékkal és az iniciálékba vagy keretbe elhelyezett képecskékkel illuminálta. (A kódex díszének leírásához – a krónika szövegén kívül – főleg Berkovits Ilona, Dercsényi Dezső, Hoffmann Edit, H. J. Hermann és Zichy István idevágó munkáit használtam föl. Azonkívül köszönetet mondok több megfigyelés közléséért Dercsényi Dezsőnek, Juhászné Hajdu Helgának és Juhász Lászlónak.)

Az oldalaknak több mint felét azonos elemekből álló, de különböző gazdagságú lapszeldíszekkel látta el a miniátor. Ezek helyenként összefüggően vesznek körül egy-egy oldalt vagy hasábot, máshol csupán elszórt motívumok vannak. A gazdagabb lapszeldíszek rendszerint összefüggnek az iniciálékkal vagy ezekből indulnak ki; tarka, egyenes szarakon elhelyezett tölcészerű virágokból, kis csomókból vagy lapos, csipkézett szélű levelekből állnak. A stilizált növényi elemekhez helyenként geometriai formák is járulnak, amelyekbe olykor egy-egy címer is került. A gótikus művészetre egyébként oly jellemző állatalakokat – dróleriekat – csupán a címlapon találunk. Jellemzőek az indák, levelek és a szöveg mellett elszórt aranymagvú fekete csillagok.

Az arannyal gazdagon díszített iniciálék törzse rendszerint kik vagy rózsaszín, s a kontúrvonalakból lapos, csipkézett szélű

levélágak indulnak ki. A belső és külső széleken apró, fehér vonalkás – csigavonalas díszítőelemekkel találkozunk.

A miniátor technikája azoknál a képeknél figyelhető meg jól, amelyek valamilyen okból elmosódottak. H. J. Hermann megfigyelése szerint a következőképpen készültek a képek: először a miniatúra gondos rajza készült el, világosbarna tintával. Utána az arany fölrakása következett. Ezután festette a miniátor a különböző fedőszíneket, amelyek néhol az aranyra is rákerültek. Végül a körvonalatok mélyfekete színnel utánarajzolta s fölrakta a helyi színek sötétebb, illetve világosabb árnyalataival a fényeket és árnyékokat. De előfordulnak helyenkint, pl. szürkés-kéknél borvörös, sárgánál vöröses vagy zöldes árnyékok is.

A miniátor részben iniciálékba, részben keretekbe helyezte a szöveget illusztráló képeket. Ezeket alább egyenkint, az oldalak (fólió recto-verso), illetve a hasábok (a-b) megjelölésével, egymás-utáni sorrendben ismertetjük. A könnyebb tájékozódás kedvéért a képeket tárgyukat lehetőség szerint tömören kifejező címmel is elláttuk. Ezek a megjelölések nem lehetnek mindig azonosak a szöveg fejezetcímeivel. A lapszéldíszre csak azoknál az oldalaknál utalunk, ahol az jelentős. Az egyes oldalak leírásánál a jelen kiadás faksimile kötetének számozását, amely megfelel a krónika régi (ceruzás) oldalszámozásának, tüntettük fel, utána zárójelben közöljük a kódex fóliószámát és a hasábjelölést.

A KÉPEK, DÍSZÍTÉSEK LEÍRÁSA ÉS MAGYARÁZATA

1. oldal

(f 1) *A Képes Krónika címlapja.* A kódex leggazdagabban díszített, de több helyen erősen megkopott lapja.

A szövegtükör fölött indás, levéldíszes keretben középben kiemelkedő mozaikdíszítésű, baldachinos, fiatornyos trónon ül I. Lajos király, koronás feje kissé jobbra hajlik, arca a száj és az áll körül a miniatúrán megkopott, s így nehezen kivehető. Jobb kezében jogart, baljában országalmát tart. Kezén fehér kesztyű. Pirosbarna csikos ruhájára hermelin bélés és palást borul. Jobbján nyugati öltözetű páncélos lovagok karddal, pajzzsal, balján keleti, hosszú ruhás, fegyverként íjat, nyilat, szablyát viselő alakok csoportja áll. (László Gyula *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*. Bp. 1955. 145-146. old. szerint a király balján állók fegyverei keleti szokás szerint királyi jelvények. – Györffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1956. 89. old. szerint Nagy Lajos testőrei: hegyes sipkájú kun, mellette talán kúpos sisakú orosz és jász.)

(f 1^a) E miniatúra alatt »A« iniciáléban fönt *Alexandriai Szent Katalin*, jelvényeivel: pálmaággal, törött kerékkel, alatta imára emelt kézzel egymással szemközt térdelő pár, minden valószínűség szerint I. Lajos király és felesége, Kotromanics Erzsébet. A kódex legvitatottabb miniatúrája. Toldy Ferenc nyomán Jakubovich Emil (*Nagy Lajos király oxfordi kódexe és a Képes Krónika kora és illuminátora*. Magyar Könyvszemle 1930.) és Berkovits Ilona (*A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatúrái*. Magyar Könyvszemle 1938.) Szent Katalin ábrázolásából arra következtetnek, hogy a kódex Lajos király leányának és a későbbi orléans-i hercegnek az eljegyzésére készült ajándékul. Föltehető lenne még az is, hogy mivel Károly Róbertnek és Lajosnak is volt Katalin nevű leánya, azonkívül a királyné, Kotromanics Erzsébet, V. István Katalin nevű leányának dédunokája volt – talán I. Lajos és felesége különösképpen tisztelték ezt a szentet, s ezért nevezték elsőszülött leányukat is Katalinnak. S

ezért építtetett a király Katalin-kápolnát is Székesfehérvárott, melybe temetkezett is.

Alatta kisebb »P« iniciálében jobbjával áldást osztó, baljában könyvet tartó *Krisztus* félalakja, utalással az ószövetségi szövegre: *Per me reges regnant* – Általam uralkodnak a királyok.

A szövegtükör alatt öt négyzetre osztott díszes lapszélkeret. Az első, harmadik, és ötödik mezőben arany alapon a király címei és sisakdísz (a magyar-Anjou, a magyar kettőskeresztes címer és aranykoronás sisak az Anjouk oromdíszével: két strucc toll között csőrében arany patkót tartó struccfej). A második és negyedik mezőben élére állított négyszögben stilizált, szimmetrikus levéldísz. (A címlapon ábrázolt három embléma nemcsak I. Lajos, hanem Károly Róbert uralkodói jelvénye is volt. Az Árpád-kori és későbbi címerhasználatra nézve lásd Kumorovitz L. Bernát: *A magyar Zászló és nemzeti színeink múltja*. Hadtörténelmi Közlemények. 1954. 18-60. old.) A szövegtükör jobb oldalán keskenyebb, több mezőre osztott lapszéldísz meanderszerű vonalak; közepénél egy strucc (a király emblémája) keretben. A fent leírt szöveg kezdő A iniciáléból kiindulva stilizált inda- és levéldísz; a két hasáb közötti indán két, egymással ellentétes irányban kúszó majom (drólerie). Helyenkint elszórtan aranymagvú, fekete csillagok. Az egész oldalt csipkeszerű, filigrán-vonalkás díszítés keretezi be.

2. oldal

(f 1vb) Keretbe foglalt »S« iniciálében több helyen megkopott miniatura: *A történetíró*. A mozaikkal díszített pulpitus előtt ülő szakállas alak kódexbe ír. Jobbjában íróeszköz; baljában tartott vakarc késsel lefogja a pergamenlapot. Tintatartói a pulpitus szélehez vannak erősítve.

Az iniciálével kezdődő szöveg Mózes, a történetírás tanító-mesterét idézi. Az ábrázolás vagy erre, vagy a krónika szerzőjére, esetleg másolójára vonatkozhat. De az is lehet, hogy mindezeket együttesen jelképezi. Berkovits Ilona szerint esetleg Kálti Márk is lehet, vagyis a szöveg feltételezett szerzője. De egyrészt Kálti Márk szerzősége nem tekinthető bizonyítottnak, másrészt a ruha, amit a történetíró a képen visel, nem éppen szerzetesi, hanem inkább díszes, hiszen aranysegélye van. Jakubovich Emil véleménye az, hogy a miniátor a bibliaíró Mózes akarta ábrázolni, vo-

natkozással a szövegre: "Sicut scribit magister ystoriarum Genesis decimo capitulo." Miként a *Teremtés könyve* tizedik fejezetében írja a történetírás tanítómestere. Vö. Jakubovich Emil: *Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez*. Magyar Nyelv 192.4. 38. old.

4. oldal

(f 2^b) Erősen megkopott miniatúra egyszerű keretben: *Portyázó, vadászó vitézek*. Sziklás-erdős háttér előtt a vitézek három csoportja. Középen ketten hosszú lándzsákkal és kutyákkal medvékre vadásznak. Tőlük jobbra és balra fegyveresek egy-egy csoportja a távolba kémlel. A krónikának Scythiára vonatkozó szövegrészeit illusztrálja itt a művész, melyet a magyarok őseinek tartott hunok "finom ravaszsággal" kikémleltek, s ahol "dúsan van berek, erdő, kellemetes növényzet, dúslakodik különféle vadakban".

Ennek a képnek a leírásába H. J. Hermann-nál és nyomában Berkovits Ilonánál nyilván tévedésből került, hogy a vitézek "tovatűnő szarvasűnő után" néznek. A képen nyoma sincs szarvasűnőnek, különben is a szarvasvadászatot a következő képen találjuk.

5. oldal

(f 3^a) »A« iniciálében *A csodaszarvas*. Jobbról vadászó csoport kutyákkal, az előtérben vezéralak: Hunor vagy Magor. A baloldali háttérben erdő, amely felé szarvasűnő tart. Közvetlenül a kép alatt az ide vágó szövegrész: "Történt azután egy napon, hogy vadászni indultak; a pusztaságban szarvasűnő bukkant elébük; ezt a Maeotis ingoványaiba üldözték..."

A jelenetnek keretet adó »A« iniciálé fölött középen a magyar-Anjou címer – nyilván utalás az Anjouk magyar rokonságára. – Lapszeldísz.

7. oldal

(f 4^a) Virág- és levélornamentikás »A« iniciálé. Alatta a szövegtekör egész szélességét elfoglaló, erősen megkopott miniatúra, egyszerű keretben: *A hunok bejövetele Pannóniába*. A háttérben hegycsúcsokon várak, lakótornyokkal. Az előtérben jobb felől jönnek be a krónikás által a magyarok elődeinek tartott hunok: páncélos vitézek lovon, köztük díszruhás vezér; egyik vitéz jobb-ájában a kép keretéből kinyúló zászlót visz, a zászlón a magyarok

mondabeli madara, a turul, amelyet a miniátor itt piros alapon sólyom-, illetőleg sasszerű fekete madárként ábrázol. Középen hátukon zsákszerű csomagokat, gyerekeket cipelő férfiak és nők következnek, végül ponyvával fedett kocsikon nők és gyermekek vannak, akik mögött tevéken ismét harcosok vonulnak. – Lapszéldisz, benne fönt magyar, lent Anjou-címer.

9. oldal

(f 5) Lent a szövegtükör egész szélességét elfoglaló, erősen megkopott *miniatura*: *Attila csatája Cezumórnál a rómaiakkal*. Két lovascsapat harcol egymással, a földön az elesettek tetemei hevernek, vérük vörösre festi a földet. Jobboldalt az egyik katona pajzsa piros-fehér csikózású, míg a kép közepén egy másik a miniatúrából kiemelkedő, turullal díszített arany zászlót visz. (A miniátor címerhasználatát részletesen lásd Kumorovitz i. m.-ben.)

10. oldal

(f 5^a) »A« iniciálében *Attila király a trónuson*.

Attila uralkodói díszben: paláttal, koronával, országalmával jogarral trónon ül. – Lapszéldisz.

11. oldal

(f 6^a) »P« iniciálében *Attila király félalakja*. – Lapszéldisz.

13. oldal

(f 7^b) Kisebb méretű »P« iniciálében *Attila király*. Háromnegyedes alak, koronával a fején, jobbában szablya, baljában országalma. A harcos király, aki "megszalasztja a nemzeteket". – Lapszéldisz.

14. oldal

(f 7') A lap közepén a szövegtükör egész szélességét elfoglaló *miniatura*, indás-leveles ornamentikája díszes keretben: *Attila ostromofia Aquileját*. Balról a hunok, akik közül az egyik orosz-lános pajzsot, a másik turul madaras zászlót visz, Attila vezetésével rohamra indulnak. (*Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve*. Bp. 1897. 378. old. szerint az Árpád-ház heraldika előtti jelvénye az oroszlán volt.) Jobbról a fallal körülvett Aquileja városa lakó-tornyokkal, házakkal.

(f 7^a) A *miniatura* alatt »C« iniciálében *Attila király* koronával, karddal, turul madaras pajzsot tart maga előtt. – Lapszéldisz.

15. oldal

(f 8^b) »U« (v) iniciáléban *Velence alapítása*. Az előtérben olaszos öltözetben csónakon eveznek a tengeren Aquileja menekülő lakosai. A háttérben ábrázolt város lehet Aquileia, vagy inkább a tenger partjának közelében lagunákon épült Velence. A szöveg szerint Aquileja lakosai előbb egy tengeri szigetre menekültek, majd Rialto szigetén megalapították Velencét. – Lapszeldísz.

16. oldal

(f 8va) »D« iniciáléban *Attila és Leó Pápa*. Baloldalt katonái körében páncélosan, fehér lovon Attila a feje fölött lebegő, jobb-jában pallost tartó alakra tekint. Mellette lovon egy bíboros; jobbról bíborosok és szerzetesek kíséretében (I.) Szent Leó pápa dicsfénnyel, pápai díszben, de a szövegtől eltérően gyalog. A krónika szövege szerint Attila részben azért teljesítette a pápa és a rómaiaknak általa tolmácsolt kívánságát, hogy fogadja el adójukat és szolgálataikat, mert megijedt az őt fenyegető látomástól. – Lapszeldísz.

17. oldal

(f 9^b) »T« iniciáléban teljesen elkent, alig kivehető miniatúra: *Attila halála*. (Berkovits Ilona feltételezése szerint azért mázolták el később a miniatúrát, mert az ábrázolást erkölcstelennek tartották. Lásd *A magyar feudális társadalom tükröződése a Képes Krónikában*. Századok 1953. 80. old.) Attila, Mikolddal kötött házassága nászéjszakáján, orrvérzés következtében meghalt. A képen Attila már holtan fekszik, mellette ül az ágyban Mikold, s az ágy mellett állókkal közli Attila halálát. – Lapszeldísz.

21. oldal

(f 11) A lap felső részén a szöveg tükörnek több mint felét betöltő, erősen megkopott miniatúra egyszerű keretben: *A magyarok bejövetele Pannóniába*. A kép egyidejűleg több jelenetet ábrázol. Középen az Isten nevét háromszor kiáltó magyarok körében Árpád ivótülökből megkóstolja a Duna vizét; tőle balról Kusid áll, kezében csobolyóval. – Baloldalt Szvatopluk herceg trónon ülve fogadja a magyarok követét, Kusidot, akinek térdelő, prém-süveges lovásza zablájánál fogva aranyos nyergű fehér lovat tart. – Jobbról középen fehér lovon Árpád, hat kapitánnyal és páncélos, lándzsás harcosokkal. Ugyancsak jobbról az előtérben egy mélyútról asszonyok és gyermekek csoportja jön. – Az egész kép

háttére sziklás hegyi táj várakkal, a sziklákon marhákat hajtó pásztorok. A képre vonatkozó szöveget "Az első kapitány" c. fejezet mondja el.

(f 11^a) A miniatúra alatt »D« iniciálében *Előd magyar vezér* jobbjaiban lándzsa, baljával turulos pajzsra támaszkodik. (A szöveg alapján nem világos, hogy az ábrázolt vezér Előd vagy Árpád.)

(f 11^b) A nagy miniatúra alatt »A« iniciálében *Álmos magyar vezér* karddal és az előzőhöz hasonló pajzzsal. (Itt sem teljesen világos, hogy Álmos vagy Árpád-e az ábrázolt vezér.) – Lapszéldísz.

23. oldal

(f 12^a) »C« iniciálében *A hét kapitány*. Páncélingben, hercegi süveggel a hét kapitány, középpütt Árpád karddal és turul madaras pajzzsal. Ezután következnek egyenként a kapitányok. Alatta »F« iniciálében *Árpád*. – Lapszéldísz.

25. oldal

(f 13^b) »Z« iniciálében a második kapitány: *Szabolcs*, pajzzsal és lándzsával.

»T« iniciálében *Gyula*, a harmadik kapitány, páncélingben, sisakkal, lándzsával. – Lapszéldísz.

26. oldal

(f 13^a) »Q« iniciálében *Kund*, a negyedik kapitány, páncélingben, lándzsával, elfordított pajzzsal.

(f 13^b) Az első »S« iniciálében *Lél*, az ötödik kapitány, szablyával és címer nélküli pajzzsal. A második »S« iniciálében *Vérbulcsu*, a hatodik kapitány félalakja, hegyes süveggel.

Alatta a harmadik »S« iniciálében *Örs*, a hetedik kapitány, oldalnézetben, karddal és lándzsával. – Lapszéldísz.

28. oldal

(f 14^a) »1« iniciálében *Deodatus* gróf nyitja meg a vendég nemzetségek sorát, nyitott sisakban, karddal, pajzsát elfordítva.

(f 14^b) »P« iniciálében *Henrik*, a Héderiek vagy Héderváriak őse, ruháján, pajzsán, zászlóján hatágú aranycsillag holdsarlóval. A címer a Hunt nemzetségé. A miniátor nyilván nem ismerte a Héderváriak cölöpös címerét, s a Hunt nemzetséget használta föl. Ezért a Hunt nemzetség címerébe – valószínűleg saját elgondolá-

sa, talán a Hunt-Hund szó azonosítása alapján – kutyaőrt festett, helytelenül. – Lapszéldísz.

29. oldal

(f 15^a) Az első »A« iniciálében *Vencel/in*, a Ják nemzetség őse.

Alatta a második »A« iniciálében *Hunt*, a Hont Pázmány család ősapja. Cimerébe és zászlajába kutyaőrt festett a miniátor.

(f 15^b) »P« iniciálében *Poth*, a szöveg szerint a Bót nemzetség őse, pajzsán és zászlóján fehér lábú madár (postagalamb ?). – Lapszéldísz.

30. oldal

(f 15^{ab}) »P« iniciálében *Olivér és Rátold*, címerükben arany hárs levél.

Alatta »H« iniciálében a németországi *Herman* félalakja, pajzsán arany sárkány.

A harmadik, »D« iniciálében a *Buzád* nemzetség őse, pajzsán vörös homlokcsont szarvakkal. A Buzád nemzetség címerében helyesen ökörfejnek kellene lenni. A krónikában levő ábrázolás inkább zergére emlékeztet.

31. oldal

(f 16^a)

»5« iniciálében a *Keled* nemzetség őse.

(f 16^b) »S« iniciálében *Simon és Mihály*, a Martonfalviak ősei. A Spanyolországból bevándorolt, előbb Martonfalvinak, majd Bojónak nevezett nemzetségből való volt Melinda, Bánk bán felesége. (vö. *Badics Ferenc: Adalékok Bánk bán történelmi forrásaihoz*. Bp. 192. 5. 11. old.)

32. oldal

(f 16') A lap alján a szöveg tükör egész szélességét elfoglaló miniatúra: *Különféle nemzetségek bejövetele*. Hegyes, erdős vidék, a háttérben várakkal. Az előtérben a különböző népcsoportok jelölésére különböző ruházatú alakok vonulnak, anélkül, hogy ezeket pontosabban meg lehetne határozni. Balról lovasok, részben páncélingben, előttük lejjebb egy mélyútról katonák jönnek, akiket egy öregember és két nő követ. Középen három lovas, hegyes keleti süvegben, kettőnek a lován egy-egy asszony. Jobboldalt hátrább egy csapat lovag és polgár, utóbbiak olaszos viselet-

ben. Az előtérben jobbra négy gyalogos férfi hosszú kabátban és prémsapkával.

(f 16^b) »P« iniciálében (kissé elmosódva) *három lovag* teljes fegyverzetben. – Lapszéldísz.

33. oldal

(f 17^a) »P« iniciálében *Taksony* fejedelem, elmosódott szürke pajzsán fekete (turul?) madár, kezében dárda.

(f 16^b) »A« iniciálében *A magyarok pusztítják Bulgáriát*. Balról magyar lovasok csoportja vezérükkel, jobboldalt hegyi táj két várral és fallal körülvett helységgel. – Lapszéldísz.

34. oldal

(f 17^b) »R« iniciálében *Lél (Lehel) és Bulcsu kapitányok a német császár előtt*. A képen baloldalt egy padon ül a császár, előtte jobboldalt áll Lél, mögötte Bulcsu és német katonák. Lél egy hosszú aranykürttel a császár fejére sújt, úgyhogy annak a vér lecsurog az arcán. – A krónika szerint a németországi kalandozások alkalmával elfogott Lél utolsó kívánságaként kürtjét kérte, s ezzel úgy vágta homlokon a német császárt (a krónika szerint I. Konrád), hogy meghalt. – Lapszéldísz.

36. oldal

(f 18^a) A lap közepén a szövegtükör egész szélességét elfoglaló miniatúra egyszerű keretben: *Botond és a görög harcos Párviadal a Konstantinápoly kapuja előtt*. (Botond és lova elmosódott.) Balról magyar lovas katonák csoportja, élükön Apor vezér fehér lovon, középen Botond és a görög harcos párviadala. Botond, lováról leszállva, a lovával együtt lehanyatló görög mellébe szúrja kardját. A háttérben Konstantinápoly falának ormán a görög császár feleségével, gyászolva. A város kapuja előtt a Botond által kidöntött falrészlet (nem a betört kapu, vö. szöveg) látszik.

(f 18^a) A miniatúra alatt »U« (v) iniciálében *Apor kapitány*, a magyar sereg vezére, zászlóján és pajzsán címerként turul madarat visel. – Lapszéldísz.

37. oldal

(f 19^a) Egyszerű keretben: *István király születése*. Jobbra belátunk egy palota szobájába, melynek keresztboltozatát egy perspektivikusan helytelenül ábrázolt oszlop tartja. A szoba háttérben arannyal átszőtt függöny. Az előtérben félülő helyzetben Sarolt, István anyja, fején koronával, ölében a meztelen, glóriás fejű

fiúcskával; jobbjával aranykoronát vesz át Szent István vértanútól. A legenda szerint a szent jövendölte meg Saroltnak, hogy fia fog születni, aki király lesz; a miniátor nyilván szándékosan ábrázolta István király születésénél ezt az időben korábbi jelenetet. (Berkovits Ilona szerint a vértanú szerepeltetése az István-legenda téves értelmezésén alapszik. Nem annyira tévedésről, mint inkább arról van itt szó, hogy a két, időben egymástól távol eső jelenetet a miniátor szándékosan ábrázolta egy képen.) Jobbra a háttérben előkelő nők csoportja. A szobához balról csatlakozó csarnokban csoportokba verődve várakoznak férfiak és nők. – Lapszéldísz.

38. oldal

(f 19^a) »P« iniciáléban *Géza fejedelem*. Az eddigi leírások szerint a kép István királyt ábrázolja. (A helyesbítés Juhász Lászlótól származik.) Zöld márvány emelvényen trónol elmélyedő kifejezésű arccal, kezében országalmával és jogarral Géza, fején a vezérek piros süvege.

(f 19^b) Egyszerű keretben: *Koppány pogány vezér lefejezése*. Balról István, "aki akkor még vezér volt", glóriával, fehér lovon, lovagok kíséretében; jobbról katonák, középen Vencellin, amint éppen lefejezte a térdelő, hátrakötött kezű Koppányt. – Lapszéldísz.

39. oldal

(f 20^a) »S« iniciáléban *István király hadi díszben*. Kék háttér előtt, sziklás talajon áll a harcos király, férfikora teljében. Lábán barna, arany pettyes lábvért, páncélingét piros-fehér csíkozású ruha borítja. Glóriás fején királyi korona, jobbjában zászlót, baljában pajzsot tart, mindkettőn az apostoli király voltát jelképező kettőskereszt hármashalmos címer. A krónika szövege nem említi, de a miniátor nyilván tudta, hogy I. István nemcsak koronát, hanem az apostoli hivatást jelképező keresztet is kapott a pápától. – Lapszéldísz.

40. oldal

(f 20^b) Az írástükör egész szélességét elfoglaló miniatúra, díszes, stilizált növényi ornamentikás keretben: *István király elfogja a pogány Gyula vezért*. Sziklás-erdős hegyvidéken jobbról fehér lovon István király, mellén a kettőskeresztes címerrel, fején királyi koronával, glóriával; intő és parancsoló mozdulattal mutat az

elfogott, megbilincselte lábú Gyulára, akinek kezét egy lovak ösz-
szekötözi. Balról magyar lovak üldözik Gyula harcosait.

(f 20^a) »P« iniciáléban *István király a trónuson*. Az előzőhöz
(f 19^a) hasonló zöld márvány emelvényen királyi jelvényekkel dí-
szítetten ül István király glóriával, "miután Istentől a felség koro-
náját elnyerte". – Lapszéldísz.

41. oldal

(f 21) A szövegtükör egész szélességében miniatúra a lap fel-
ső részén, stilizált növénydíszes keretben: *István király győzelme
Keán bolgár és szláv vezér fölött*. Sziklás hegyi táj előtt középen a
glóriás István király, kettőskeresztes címerrel díszített páncéling
ben, mindkét lábával az elesett, jobbában fíjat tartó, földön fekvő
Keán herceg testén áll. A király nyugati lovagi nyerges lovának
kantárját és kettőskeresztes pajzsát csatlósa fogja. A háttérben a
magyarok menekülő, keleti ruhás bolgár harcosokat üldöznek.

(f 21^a) »P« iniciáléban *István király uralkodói díszben*. (A
kép kissé elmosódott.) A király mellén a kettős keresztes magyar
címer, fején korona és glória, jobb kezében jogar, baljában or-
szágalma. – Lapszéldísz.

42. oldal

(f 21^b) Egyszerű keretben: *Az óbudai Péter-Pál-templom
alapítása*. Sziklás, fákkal és virágokkal ékes talajon az egymással
szemben térdelő István király és Gizella királyné a templomala-
pítás jelképeként az óbudai Péter-Pál-templom kicsinyített mását
tartják.

Alatta »D« iniciálé, stilizált virágdísszel.

43. oldal

(f 22^b) »A« iniciáléban *Két arany nap* és stilizált növényi dí-
szítés. Az A betű belsejében fölül két arany nap: "Az Úr 1022-ik
évében számos helyen sok nagy tűzvész támadt, igen nagy föld-
indulás is volt... Június 22-én mintegy két nap látszott az égen."

44. oldal

(f 22^a) Egyes helyeken kissé elmosódott miniatúra egyszerű
keretben: *Imre herceg temetése és Vazul megvakíttatása*. Az elő-
térben két férfi a glóriás, hercegi öltözékű Imre holttestét már-
ványkoporsóba helyezi. A koporsó előtt álló István király jobb
kezét arcához támasztja. Fájdalmát ezzel a sajnálkozó mozdulatá-
val juttatja kifejezésre. Míg Gizella királyné a háttérben lejátszó-

dó jelenetre figyel. ahol hegyvidéken. háttérben várral díszített sziklás terepen fekszik a megkötözött Vazul. Kezét egy lábán ülő katona lefogja, szemét pedig Sebös, Gizella királyné követe kitolja. Baloldalt három csuklyás alak lovagol: István király követei, akik Vazult kiszabadítani jönnek.

A miniatúra alatt »P« iniciálében *István király menekülésre ösztönzi Andrást. Bélát és Leventét.* István király meztelen felsőtesttel betegen ágyban fekszik (a középkorban ing nélkül aludtak, ill. feküdtek betegen is az ágyban), jobbját figyelmeztetően felfemeli az ágy mellett álló három herceg: András. Béla és Levente felé. – Lapszéldísz.

46. oldal

(f 23^a) »B« iniciálében: *István király temetése.* Két ifjú a király holttestét márványkoporsóba helyezi. Négy püspök a szertartást végzi. A koporsó lábánál áll imára kulcsolt kézzel Gizella királyné. Jobbról néhány sirató. – Lapszéldísz.

47. oldal

(f 24^a) »P« iniciálében: *Péter király.* Péter király – a krónika szerint tévesen Gizella királyné rokona – páncélban, jobbában kardot, baljában királyi koronát tart.

(f 24b) Egyszerű keretben: *Péter királyt Aba Sámuel és katonái elűzik.* Sziklás, erdős vidéken, virágos talajon, magyar lovasok üldözik az egyik kezében koronát tartó Péter királyt.

48. oldal

(f 24^a) »A« iniciálében *Aba Sámuel király.* A páncélinges Aba Sámuel jobbában kardot, baljában királyi koronát tart.

50. oldal

(f 25') A lap közepén a szövegtükör egész szélességét elfoglaló miniatúra egyszerű keretben. *A ménfői csata: III. Henrik német császár győzelme Aba Sámuel fölött.* Középen két kulisszaszerű hegy között folyik a nagy ütközet: jobbról a németek, élükön a császárral, balról a magyar csapat, élén Aba Sámuellel: a csapat egy része – kucsmával a háttérben – Péter király híveként elhagyja őt. Egyik katona kezéből a magyar zászló eltört rúdjaival a földre hull, míg a miniatúra keretét áttörve magasan lobog a német sassal díszített győztes zászló. Jobboldalt oltárra helyezett kereszt előtt a császár térdel mezítláb, szőrruhában, és hálát ad a győzelemért. Az előtérben balról Aba király két kezével a földön

heverő koronája felé nyúl, miközben egy katona kardját szívébe szúrja.

(f 25^a) Alatta »S« iniciálében *Aba király követe a béke érdekében írt levelet adt a német császárnak*. Az itt ábrázolt jelenet időben megelőzi az előző miniatúrát a ménfői ütközetet. – Lapszeldísz.

53. oldal

(f 27^b) »S« iniciálében: *Péter király Magyarországot hűbérül adja a német császárnak*. Jobbról Péter király baloldalt trónoló császárnak aranyozott lándzsát nyújt át, s ezzel elismeri hűbérurának. Öt nemes ifjú ajándékokat hoz. – Lapszeldísz.

54. oldal

(f 27^b) »B« iniciálében: *Béla herceg Párviadala a pomeránnal*. Béla herceg ellenfelét, a pomeránt kopjával letaszítja az összerogyni készülő lóról. Az előbb Csehországba, majd Lengyelországba menekült András, Béla és Levente hercegek közül Béla vív meg a lengyel fejedelem és fiai helyett a köteles évi adójukat megtagadó pomeránok hercegei és győzelmet arat. A miniatúra közvetlenül a szöveg soron következő fejezetcíme alá került.

59. oldal

(f 30) »P« iniciálében: *Péter király megvakítása. András herceg átveszi a koronát*. Fás vidéken egy katona teljes fegyverzetben a földön fekvő Péter király testén térdel és kiszúrja a szemét. Péter feje mellett a leesett korona. Baloldalt egy püspök – nyilván a szövegben szereplő Beneta – áll, és András herceg felé nyújtja a koronát. Utóbbi jelenet a szöveg következő fejezetére vonatkozik.

(f 30^b) A hasáb alján miniatúra céljára (?) üresen hagyott rész.

60. oldal

(f 30^a) »P« iniciálében *András király megkoronázása*. Középen trónol András király díszes ruhában, baljában jogar. Két püspök fejére helyezi a királyi koronát, míg egy harmadik, baloldalt féltérdre ereszkedő püspök kardot ad át neki. (A képen talán azért szerepel három püspök, mert a szöveg szerint a Vata-féle lázadás után csak három püspök maradt életben.) A háttérben jobbról és balról süveges magyarok állnak. – Lapszeldísz.

61. oldal

(f 31^b) »E« iniciálében *III. Henrik császár hajójának pusztulása Pozsonynál*. Henrik császár Pozsony vára alatt két vitézzel a Dunán egy meglékelt csónakon áll, amely megtelik vízzel. Egy másik, ugyancsak megfűrt, süllyedő csónakban két kétségbeesett férfi. – Lapszéldísz.

62. oldal

(f 32^a) »P« iniciálében *A várkonyi jelenet: a korona és kard*. András király fiát, az ötéves Salamont megkoronáztatta, az utódlásra jogosult testvérét, Bélát pedig választásra szólítja fel a korona és a kard között. A kép két jelenetet ábrázol: jobbra az ajtó előtt áll Béla herceg, akinek Miklós ispán azt a tanácsot adja, hogy a kardot válassza. Ugyanezen a képen bent a szobában áll Béla herceg az ágy lábánál, amelyben betegen fekszik András király. Az ágy mögött András két fő embere áll, és fiacskája, Salamon, koronával a fején. Az ágy lépcsőjén fekszik a kard, ami a hercegséget és a korona, ami a királyságot jelképezi. – Lapszéldísz.

67. oldal

(f 34^a) »D« iniciálében *Béla elnyeri a koronát*. Baloldalt Salamon fejéről két főúr leveszi a koronát. Jobbról áll Béla király, baljában országalmával; egy ősz nemes (a szöveg püspököt mond) a kardot adja át neki, míg egy másik a koronát helyezi fejére. – Lapszéldísz.

69. oldal

(f 35^a) »R« iniciálében *IV. Henrik német császár Salamont visszahozza Magyarországra*. Balról a háttérben a székesfehérvári bazilika négy toronnyal, jobbról egy sereg katona élén a császár, jobbjaiban a királyi koronával, baljával sógorát, Salamont vezeti karjánál fogva. – Lapszéldísz.

71. oldal

(f 36^a) »R« iniciálében *Salamon király és öccse, Dávid herceg*. Balról Salamon király koronával, jogarral, országalmával; jobbról Dávid, hercegi süveggel, pajzzsal és karddal.

(f 36^b) Lent miniatúra céljára (?) üresen hagyott hely.

72. oldal

(f 36va) »P« iniciálében kissé megkopott miniatúra: *László herceg birokra kél a leányrabló kunnal*. Az előtérben a glóriás fejű László herceg harcban áll a kunnal, aki mögött az elrabolt,

koronás fejű leány áll. E csoport mögött László és a kun lova. A háttérben balról sziklás hegyi tájon üldözik a magyarok – középen Salamon király és Géza herceg – a menekülő kunokat. – Lapszéldísz.

74. oldal

(f 37^b) »P« iniciálében *Nándorfehérvár elfoglalása és a hadizsákmány szétosztása*. A kép háttérében sziklákon emelkedik a magyarok által ostromolt vár, amelyet egy fogoly magyar leány fáklyával felgyújt. A várat felgyújtó leány fején – a szövegből meg nem magyarázható módon – korona van. Ugyancsak korona van a f 36^a-n ábrázolt jelenetnél a kun által elrabolt leány fején is. Valószínű, hogy ennél a két jelenetnél a korona pártát jelent. (Juhász László közlése.) Hoffmann Edit és Berkovits Ilona feltételezte, hogy talán a miniátor olyan történetet vagy mondai elemet ismerhetett, amely a koronát indokolttá teszi a nándorfehérvári jelenetnél, nem vették azonban figyelembe, hogy az elrabolt leány (f 36^a) fején is korona van. Baloldalt katonák néznek föl az égő várra. A kép előterében a zsákmányon osztoznak: egy asztalnál ül Vid, Salamon király kegyence és négy részre osztja a zsákmányt. Az asztal mellett állnak: Salamon király, Géza és László herceg, az utóbbi glóriával. "... midőn a kincsen osztozának, a király azt Vid ... tanácsára négy részre osztotta s egy negyedrészt adott a hercegnek [Gézának]... ezért a herceg nagyon megneheztelt." – Lapszéldísz.

78. oldal

(f 39^a) »I« iniciálében *Salamon király és Géza herceg viszálya*. Oromzatos épület elé függesztett barna szőnyeggel lezárt szobában, koronával és jogarral trónol Salamon király. Tőle jobbra áll a viszályt keltő Vid ispán. Kezében egy hüvelyben két kardot tart, a szöveget illusztrálva: "Miképpen két éles kard nem férhet meg egy hüvelyben, úgy egy országban nem országothattok ti ketten." A háttérben jobbról áll Géza herceg, akinek három követ a görög császár pecsétetes levelét adja át. Ez is növeli Salamon irigységét.

(f 39^b) »P« iniciálében *Nis lakói hódolnak Salamon király és Géza herceg előtt*. Sziklás tájon trónon ül Salamon király és Géza herceg, akiknek Nis görög város lakói ajándékként aranyedénye-

ket hoznak. A háttérben baloldalt a király emberei állnak. – Lap-széldísz.

81. oldal

(f 41) A lap alján egymás mellett elhelyezve két, kerek, rozettás keretbe foglalt miniatúra látható.

Balról: *Géza herceg és Villermus apát*. Szekszárd monostorának apátja, Villermus látható, amint meztelen felsőtestére lovagi áruhát ölt, s ugyanazon a képen felszerszámozott lovat vezetve már Géza herceg előtt áll, hogy őt álmából felköltve menekülésre biztassa. A fekvő herceg mögött pedig, a fejénél áll a két áruló, Petrud és Bikás.

Jobbról: *Géza herceg menekülése*. Géza herceg menekül katonáival együtt, valamivel távolabb követi őt két hűtlen lovagja, Petrud és Bikás, akik az árulás jeléül fölemelik pajzsukat, de Salamon katonái, nem ismervén ezt a jelt, levágják őket.

83. oldal

(f 42) A lap alján középen kerek miniatúra, keretben: *László herceg látomása*. Balról fehér lovon Géza herceg, akinek egy le szálló angyal koronát helyez a fejére. Jobbról ugyancsak fehér lovon László herceg, aki elcsodálkozva az égi jelenségen, karját széttárva fölfelé néz. A szöveg szerint a látomást csak László látja, és ő mondja el Gézának, aki megfogadja, hogy ha a látomás beteljesül, akkor azon a helyen templomot építtet.

85. oldal

(f 43) A lap alján középen egyszerű kerek keretben részben elmosódott miniatúra: *A mogyoródi csata*. Balról győzelmesen előretörnek Géza vitézei, akiket László vezet. Szemben velük, harcosai élén Salamon király. A Gézát fedező László lándzsája a vele szemben harcoló Salamon mellvértjéhez ér.

87. oldal

(f 44^a) »P« iniciáléban *Géza és László herceg látomása*. Balról az előtérben a Duna mellett Vácnál állnak egymást átkarolva Géza király az országalmával és László herceg csatabárdal, s a szöveg szerint arról tanakodnak, hogy hová építsék a győzelem esetére megfogadott templomot. Jobbról fák között egy szarvas áll, agancsai végén égő gyertyákkal. A háttérben balról vitézek, akik nyíllal a szarvasra céloznak. – Azon a helyen, ahol a szarvas

megvetette lábát, alapította meg Géza az egyházat, mondja a szöveg. – Lapszéldísz.

89. oldal

(f 45^a) »P« iniciálében *Salamon király újból a német császár segítségét kéri*. Balról a császár trónol, fején koronával, baljában jogarral; az előtte térdelő Salamon két kézzel ragadja meg a császár feléje nyújtott jobbját. Az előtérben a földön a királyi korona. Salamon háta mögött három udvari ember áll. – Lapszéldísz.

91. oldal

(f 46^a) »A« iniciálében *Salamon király megfutamodása*. A háttérben jobbról Pozsony vára, amelynek falairól harcosok néznek le. Az előtérben balról Géza király, vitézei élén fehér lovon László herceg, baljában kettőskeresztes címeres pajzs, jobbában kard. Glóriás feje fölött angyal lebeg (a szöveg két angyalt ír), tüzes karddal. Jobbról a lovon menekülő, üldözőire visszatekintő Salamon király félig látszó alakja, jobbában kard, baljában piros-fehér csikozású pajzs. – Lapszéldíszítés.

92. oldal

(f 46^b) Egyszerű keretben: *I. Lászlót királlyá koronázzák*. Középen áll László hermelinnel bélelt palástban, jobbában karddal, baljában országalmával. Két angyal helyezi fejére a koronát, melyet két oldalról két püspök tart. A jelenet a szövegnek a következő részét illusztrálja:

"... ámbár akarata ellenére választották királlyá a magyarok, sohasem tette föl fejére a koronát, mert inkább mennyei koronára áhítozott, semmint még élő király földi koronájára." Jobbról és balról udvari emberek csoportjai.

93. oldal

(f 47^a) »A« iniciálében *László király lovagi díszben*. László király álló alakja glóriával és koronával, teljes lovagi fegyverzetben, mellén élére állított négyzetben a kettőskeresztes magyar címer, jobbában csatabárd, baljában országalma. Lapszéldíszben lent élére állított négyszög pirosfehér csikozással.

98. oldal

(f 49^a) Egyszerű keretben: *A ruténok hűséget fogadnak László királynak*. Baloldalt trónon ül László király, vitézeitől körülvéve; jobbról néhány süvegcsúcsú rutén térdel könyörgő mozdulattal, élükön a hercegük, aki süvegét a király lába elé helyezte.

(f 49^b) »P« iniciálében *Krakkó ostroma*. A háttérben a Visztula partján emelkedő Krakkó vára látszik, melynek falairól egy katona letekint. Az előtérben balról László király baljával Árpádsávos címeres pajzsra támaszkodik, jobbában kardot tart. Az előtérben jobbról felhalmozott földre lábvértpáncélból lisztet szór egy katona, ugyanilyet hoz a mögötte jövő is. – A krónika elbeszélése szerint a várbeliek, látván, hogy még bőven van eleségük az ostromlóknak, önként feladják a várat. – Lapszéldísz.

99. oldal

(f 50^a) Egyszerű keretben: *A nagyváradi egyház építése*. A háttérben fák mellett emelkedik az épülő nagyváradi templom, amelyen egy kőműves vakolókanállal dolgozik; a köveket csiga segítségével emelik fel hozzá, előtte kerek tálban habarcs. Az előtérben a Körös partján egy másik építőmunkás habarcsot kever. Jobbról az előtérben a kezét felemelő, glóriás fejű László király áll.

(f 50^b) »P« iniciálében elmosódott miniatura: *László király követeket fogad*. A képen balról László király, két kísérvél. Jobbról négy követ, akik közül az első hódoló mozdulattal levelet nyújt át a királynak. – A krónika szerint a külföldi követek a kereszteshad vezérének akarták felkérni Lászlót. – A lapszéldíszben kettőskeresztes címer.

101. oldal

(f 51^b) Egyszerű keretben: *László király temetése*. A kép a krónika szövegében nem említett, de László király legendájának összes ismert változatában meglevő jelenetet ábrázol, amikor a kocsi lovak nélkül viszi a király holttestét az általa óhajtott temetkezési hely, a nagyváradi templom felé. – Négykerekű kocsiban fekszik László király holtteste, fején koronával és glóriával, kezében jogarral és ország almával. A képből kinyúló kocsirúd jól érzékelteti, hogy a kocsi elé nincsenek lovak fogva. Jobbról az ámulók csoportja, a háttérben a László által építtetett nagyváradi templom.

Közvetlenül a kép alatt »C« iniciálében *Kálmánt királlyá koronázzák*. A további ábrázolásaiban is szereplő egyszerű öltözetben a púpos Kálmán király fejére püspök helyezi a koronát; a többi királyi jelvény nincs ábrázolva. A püspök mellett még egy

püspök pásztorbottal és két kísérő áll, a királyt hárman kis érik. – Lapszéldísz.

105. oldal

(f 53^a) Egyszerű keretben: *Kálmán király és öccse a dömösi templom előtt*. A púpos Kálmán király és Almos herceg, az utóbbi által alapított dömösi monostor előtt a kibékülés jeleként egymásnak kezét nyújtanak; karjukra egy pap áldólag helyezi két kezét.

Közvetlenül alatta »D« iniciáléban *A csóri vadászat*. Sziklás tájon egy erdőcskében balról jobb felé lovagol Almos herceg két kísérővel, akik Kálmán király hívei. Lova lába előtt sólyma egy varjút tart nyakánál fogva; egy csaholó kutya fut feléjük. – E jeleket magyarázata: a király elbocsátotta a herceget vadászatra, de híveivel kísértette őt, hogy "kifürkésszék lelkületét". Csórban a herceg sólyma "varjút fogott". A herceg ekkor azt mondta: "*Mi lenne, ha a varjú megesküdnék a sólyomnak, nem károg többé, ha elbocsátja ?*" A királynak rögtön jelentették a herceg szavait, ez pedig "ismét Passauba futott, hogy a német király segítségét kérje". – Lapszéldísz.

106. oldal

(f 53^a.) Egyszerű keretben: *Álmos herceg és kisleánya, Béla megvakítása*. A sziklás tájon baloldalt trónon ülő Kálmán király két katonának parancsot ad Álmos herceg és fia, Béla megvakítására, valamint az utóbbi kasztrálására. Jobbról a háttérben fekszik Álmos herceg a földön, egy katona kiszúrja a szemét. Előtte a megvakított gyermek Béla, aki helyett a mellette térdelő katona egy kutyát kasztrál.

(f 53^b) »A« iniciáléban *Álmos herceget Kálmán király el akarja fogatni*. Az előtérben fekvő nagybeteg Kálmán megparancsolja Benedeknek, hogy Álmos herceget vesse fogságba. A háttérben Álmos herceg a dömösi templom oltáránál keres menedéket, ahonnan Benedek mégis el akarja hurcolni. Oldalt három szerzetes áll kezükben karddal, hogy Álmos elhurcolását megakadályozzák.

108. oldal

(f 54^b) »P« iniciáléban *Kálmán fiát, II. Istvánt megkoronázzák*. Két püspök megkoronázza a fiatal Istvánt, aki egyik kezében országalmát, a másikkal jogart tart. Jobboldalt a háttérben két udvari ember áll.

Zichy István tanulmányában arra figyelmeztet bennünket (*A Képes Krónika miniatúrjai viselettörténeti szempontból*. Petrovich Elek emlékkönyv. Bp. 1934. 61. old.) a szöveg "adhuc impubes" kifejezésével kapcsolatban, hogy a miniátor bajusszal és szakállal ábrázolja II. Istvánt. Nagyító alatt azonban csupán néhány szál éppen kiütöző szakáll, illetve bajusz látszik az arcon. – Lapszéldísz.

113. oldal

(f 57^b) Egyszerű keretben: *Az aradi országos gyűlés*. Balra trónon ül II. (Vak) Béla és felesége, Ilona, aki kinyújtott karjával rendeli el azok kivégzését, akiknek tanácsára a gyermek Bélát megvakították. Jobbról a kivégzettek és kivégzendők csoportja; mögöttük egy katona felemeli hatalmas kardját.

114. oldal

(f 57^a) »R« iniciálében *II. (Vak) Béla uralkodói díszben*. II. Béla álló alakja koronával, jogarral, országalmával. – Lapszéldísz.

117. oldal

(f 59^a) Egyszerű keretben: *II. Géza koronázása*. Balra trónol Géza, két püspök (kiknek arca erősen elmosódott) fejére helyezi a koronát, miközben egy ifjú – minden valószínűség szerint Géza legidősebb öccse, a későbbi trónbitorló László herceg – hercegi süveg ben, gyeplőjénél fogva fehér lovat vezet, s a királyi kardot nyújtja át Gézának.

(f 59^b) »R« iniciálében *II. Géza uralkodói díszben*. Géza király álló alakja páncélingben, fején koronával, baljában jogar, jobbjaival pajzsára támaszkodik. – Lapszéldísz.

119. oldal

(f 60^b) Egyszerű keretben: *III. Konrád német császár és VII. Lajos francia király kereszteshadával átvonul Magyarországon*. Sziklás hegyvidék, a háttérben baloldalt erdő, jobboldalt fallal körülvett templom. Az előtérben balról lovon vonul III. Konrád császári koronával, baljában egyfejű sas os címert ábrázoló pajzsot tart maga elé, mögötte VII. Lajos koronával, keresztesei élén. Jobbról magyar vitézek lóháton egy mélyúton, élükön egy íjász, lövésre készen.

120. oldal

(f 60^a) »C« iniciálében VII. Lajos francia király koronával; jobbról II. Géza királyi díszben. A két király együttes szerepeltetése a jó viszony jele, amit a krónika a németek garázda magatartásával ellentétben hangsúlyoz. – Lapszéli dísz.

121. oldal

(f 61^b) »L« iniciálében III. István (II. Géza fia) koronázása. Balról István király trónon ül, jobbjában országalmával. A királyt a miniátor meglelt férfiként ábrázolta, noha az a koronázáskor csak tizenöt éves volt. (Juhász László közlése.) Egy püspök a koronát fejére helyezi, mögötte még egy püspök, jobbról magyar főember hegyes süvegben az ország kardját nyújtja a királynak. A fejezetcím alatt miniatura, keretben: *A trónbitorló László herceg (II. László) és a korona elrablása*. Baloldalt az előtérben ül László herceg (Vak Béla fia), akinek egy udvari ember fülébe súg valamit; középen két püspök, az egyik királyi koronát tart a kezében; a háttérben egy alak lovagol, kezében ugyancsak koronával.

Ezt a miniatúrát eddig "IV. István elrabolja a koronát" címen jelölték. Juhász László figyelte meg, hogy a baloldalt hercegi süveggel a trónon ülő alak nem lehet más, mint a trónbitorló II. László. IV. Istvánt a következő iniciálében ábrázolja a miniátor, hercegi süveggel. Nem valószínű, hogy IV. István ellenkirályt kétszer is ábrázolta volna. A háttérben lejátszódó jelenet valóban a korona elrablása, kérdés azonban, hogy a jogos trónutód III. István, vagy a II. Lászlót követő, ugyancsak trónbitorló IV. István számára-e? A két középen álló püspök is kétféleképpen magyarázható: a kezében koronát tartó főpap vagy Lukács érsek, aki vonakodott Lászlót megkoronázni, vagy a kalocsai, aki mégis megkoronázta. Utóbbi azért is lehetséges, mivel a III. István koronázását ábrázoló jelenetben egy ősz püspök koronáz, aki csak Lukács lehet. A jelenetben ábrázolt püspökök közül egyik sem hasonló hozzá, ezek jóval fiatalabbak, pedig a miniátor általában arra igyekezett, hogy ha egy-egy történelmi személyt több képen is ábrázolt, azok egymáshoz hasonlóak legyenek (pl. Attila, Kusid, Árpád, Vid ispán stb.). Semmiképpen nem sikerült megállapítani, ki lehet a II. László füléhez hajló alak.

122. oldal

(f 61^{sa}) »p« iniciáléban *A trónbitorló István herceg (IV. István)*. Vak Béla fia, hercegi süveggel, bíbor palástban, baljában karddal.

(f 61^{sb}) »P« iniciáléban *III. Béla király*. III. Béla (II. Géza fia) királyi koronával, páncélingben, jobbában országalmával, baljában piros-fehér csíkos zászlóval.

Egyszerű keretben: *Imre király koronázása*. A középén trónol Imre király, jogarral és országalmával, két püspök a fejére helyezi a koronát. – Lapszéldísz.

123. oldal

(f 62^a) »C« iniciáléban *Imre király*, koronával, jogarral és országalmával.

Alatta egyszerű keretben: *II. (helyesen. III.) László koronázása*. Balról a trónus előtt álló, összekulcsolt kezű, kissé meghajolt László fejére egy püspök helyezi a koronát. Jobbra püspök, ketőjük között udvari ember áll. László megkoronázásakor ötéves volt, a miniátor meglett férfinak ábrázolja. Mivel a krónika szerzője László ellenkirályt nem nevezte II. Lászlónak, azért szerepelteti ezt a Lászlót másodikként, noha a királyok névsorában harmadik.

Alatta lent keretben: *II. András koronázása*. (f 62^b) »Q« iniciáléban *II. (III.) László*. Balról trónon ül II. András; egy püspök a fejére helyezi a koronát; mellette áll egy másik püspök, továbbá jobbról a király leánya, Szent Erzsébet glóriával, és fiai közül kettő, minden bizonnyal a későbbi IV. Béla király és Kálmán herceg.

124. oldal

(f 62^a) »H« iniciáléban *II. András király* uralkodói díszben. (A miniatúra kissé elmosódott.)

(f 62^{sb}) »P« iniciáléban (kissé elmosódva) *II. András, kereszteshada* élén. Sziklás folyóparton lovagol András király vitézei élén, akik közül az egyik piros zászlót visz, a kettőskeresztes magyar címerrel. – Lapszéldísz.

125. oldal

(f 63^b) »R« iniciáléban *IV. Béla koronázása*. A trónon IV. Bélát egy püspök (akinek feje a képen kissé elmosódott) megkoronázza. A király öccse, Kálmán pedig az ország kardját nyújtja át neki.

Alatta egyszerű keretben: *A tatárok első bejövetele*. Sziklás tájon hat tatár lovon üldözi az övéivel menekülő Bélát. A tatárok kun viseletben, szablyával.

126. oldal

(f 63^a) Egyszerű keretben: *IV. Béla harca Ottokár cseh királlyal*. Lovasczata Hainburgnál Ottokár cseh király és IV. Béla seregei között. Középen Béla fehér lovon, páncélban, koronával.

(f 63^b) »P« iniciáléban *IV. Béla király* uralkodói díszben.

Egyszerű keretben: *Flagellánsok*. Sziklás háttérű táj, templomokkal, az előtérben négy férfi, balról jobbra haladva – közülük kettő meztelen felsőtesttel – véresre ostorozza magát.

127. oldal

(f 64^a) Díszes »I« iniciálé.

(f 64^b) »P« iniciáléban *V. István koronázása*. Jobbról áll V. István, akinek az agg IV. Béla helyezi fejére a koronát; balról mögötte a királyné. (Eszerint Istvánnak csak ifjabb királlyá való koronázásáról lehet szó, melyről azonban a *Képes Krónika* nem emlékezik meg.) – Lapszéldísz.

128. oldal

(f 64^a) »C« iniciáléban *IV. (Kun) László*. A király az általa kedvelt kunok viseletében.

(f 64^b) Egyszerű keretben *A tatárok második betörése*. Arany alapon csata tatárok és magyarok között. Balról a kunok között két nőalak, jobbról egy harmadik egy magyar lovagnál keres védelmet. Berkovits Ilona feltételezi, hogy a három nőalak esetleg Kun László három kun kedvese.

129. oldal

(f 65^a) »H« iniciáléban *Fülöp fermói püspök, pápai legátus Magyarországra jön*. A pápai követ bíborosi öltözetben, fehér lovon, egy lovas katona kíséretében.

(f 65^b) »P« iniciáléban *A megölt Kun László és gyilkosai*. Címerekkel díszített sátorban fekszik a meggyilkolt király holtteste; balról eltávozóban visszanez a két gyilkos: kezükben kardot tartó kunok.

130. oldal

(f 65^a) »P« iniciáléban *András herceget Magyarországra hozzák*. Sziklás háttér előtt lovagol András herceg, a később meg-

koronázott III. András. Fején hercegi süveg. Ketten kísérik. – Lapszéldísz.

131. oldal

(f 66^b) »Q« iniciáléban *A gyermek Károly Róbertet Magyarországra hozzák.* (H. J. Hermann tévesen Martell Károlyt ír.) Károly Róbert hercegi süeggel, fehér lovon, két főnemes kíséretében. – Lapszéldísz.

132. oldal

(f 66^b) »P« iniciáléban *Vencel herceg Magyarországra érkezik.* Két főnemes kíséretében Vencel herceg, II. Vencel cseh király fia Magyarországra jön.

133. oldal

(f 67^b) »P« iniciáléban *László (azaz Vencel) visszatér Csehországba.* Balról fehér lovon II. Vencel cseh király, mellette fia (feje kissé elmosódott), a Lászlónak is nevezett magyar király hercegi süeggel. (A magyaroknál nem lévén szokásos a Vencel név, Vencel királyt Lászlónak hívták.)

134. oldal

(f 67^a) »E« iniciáléban *A budai papok kiátkozzák a pápát.* Harangtornyos templom előtt két "hamis" pap áll. Az egyikük jobb kezében égő gyertyát tart, a baljával harangoz; a másik pap jobbujában könyvet tart, baljával a földön ülő püspökre -a dominikánus Miklós bíborosra (a későbbi XI. Benedek pápa) – mutat. A krónika szerint a bíboros Károly Róbert támogatása érdekében jött Magyarországra. Megbízatásának azonban nem tudott érvényt szerezni. Távozásakor interdictum alá helyezte Buda város polgárait. Egyes budai papok ez elleni tiltakozásul kiátkozták a pápát. A kép beállítása a szöveggel ellentétben a "hamis" papok mellett szól. – Lapszéldísz.

135. oldal

(f 68^a) Díszes »I« iniciálé.

(f 68^b) »N« iniciáléban *A korona megtalálása.* Jobbról fehér lovon a bajor Ottó magyar király, akinek egy embere jobb kezével az útról felvesz egy csobolyót, melyben a korona el volt rejtve, baljával pedig már a koronát nyújtja át a királynak. – A krónika szerint Ottó bajor herceg elkérte az ország koronáját Venceltől, és ellenségeitől való féltében egy csobolyóba rejtette. Útközben a csobolyó elveszett, de megtalálták.

136. oldal

(f 68^b) »C« iniciáléban *Gentilis bíboros Magyarországra érkezik*. Fehér paripán lovagol a pápai követ, Ferenc-rendi ruhában, bíborosi kalappal; egy pap és két világi ruhás férfiú kíséri. – Lapszéldísz.

137. oldal

(f 69^b) A szöveg végén egyszerű keretben: *A rozgonyi csata. (Károly Róbert csatája Kassa mellett Amadé fiai és Csák Máté ellen.)* Kassát jelképező várral és kis erdővel díszített két sziklás magaslat előtti völgyben folyik a csata. Jobbról fehér lovon Károly Róbert teljes fegyverzetben, zárt rostélyú sisakban (rajta a magyar Anjouk sisakdísz), koronával; mellvértjén kettőskereszt, hasonlóan díszített zászlaja a földön hever, baljában tartott pajzsán pólyás-liliomos Anjou címer. Balról az ellenfél, vezérük ugyancsak leeresztett sisakrostéllyal – valószínűleg Amadé egyik fia – a királlyal párviadalt vív. Az előtérben elesettek vérző tetei, a háttérben pólyás-liliomos Anjou-címeres zászló alatt a király segítsége érkezik.

138. oldal

(f 69^a) »A« iniciáléban *Károly Róbert király*. Álló alak hadi díszben, vaskalapján királyi korona. Jobb kezében országalma, baljában leeresztett királyi címeres pajzs.

Középen lent a lapszéldíszben ugyanaz a címer, mint a király pajzsán.

139. oldal

(f 70^a) »A« iniciáléban *Károly Róbert első feleségét, Máriát koporsóba teszik*. Egy ember a királyné holttestét koporsóba helyezi; két püspök végzi a szertartást.

(f 70^a) Miniatura egyszerű keretben: *Károly Róbert esküvője IV. Ulászló lengyel király leányával, Erzsébettel*. Balról két idős ember – az egyiknek kezében arany bot – a díszesen öltözött, aranykoronás Erzsébetet vezeti. Jobbról vele szemben Károly Róbert feléje nyújtja a királynéi koronát. (Erzsébet a király harmadik felesége.) A jobb szélén két herold kürtöt fúj, a kürtök áttörik a miniatura keretét, a rájuk függesztett királyi címeres zászlókkal együtt.

140. oldal

(f 70^{sa}) »A« iniciáléban *Erzsébet királyné gyermekeivel*. Középen Erzsébet királyné, körülötte öt gyermeke: balról két fiú, királyi koronával

(I. Lajos magyar és Endre herceg, a nápolyi trón várományosa), jobbról három, fiú hercegi süveggel (István, Szlavónia hercege, valamint a csecsemőkorban meghalt Károly és az ötéves korban meghalt László). – A krónika szövegében csak négy fiú születéséről van szó, minthogy István herceg 1332-ben született, a krónika viszont az 1330-as év eseményeivel megszakad.

A miniátornak kellett hogy tudomása legyen az 1354-ben meghalt Istvánról.

Károly Róbertnek és Erzsébetnek összesen hét gyermeke volt: öt fiú és két leány. Nem egészen kétségtelenül eldöntött, hogy ezek közül ki az az öt, aki a miniátorán szerepel. A korábbi vélemények szerint a miniátor azokat a gyermekeket ábrázolta, akik dicsőséget hoztak a királyi házra. Ezek szerint az öt gyermek közül a két koronás fejű: I. Lajos magyar és Endre, a nápolyi király, a három hercegi süveges közül pedig az első fiú: István, Szlavónia hercege, a másik kettő leány: Katalin, a morva Jodok, és Erzsébet, az oppelni I. Boleszláv herceg felesége. – Juhász László véleménye szerint a két korona a gyermekek fején pártát jelent, ezek tehát a leányok, Katalin és Erzsébet. A hercegi süvegesek a fenti három fiú: Lajos, Endre és István. Ezt csupán azért nem fogadhatjuk el, mert a miniátor Lajost már születésekor is koronával a fején ábrázolja, miért ábrázolná itt csupán hercegi süveggel, amikor az a krónika íratása idején uralkodó király volt? A két gyermek fején levő korona egyébként is más, mint az említettek: sokkal jellegzetesebb. Nem valószínű, hogy a két leányt kiemelten koronával, míg a három fiút, akik közül egy királyi címet ért el, a másikat pár nappal királlyá koronázása előtt gyilkolták meg, jóval jelentéktlenebbül csupán hercegi süveggel ábrázolta volna. A szövegben egyébként csak négy gyermekről (négy fiúról) van szó, akik közül kettő gyermekkorban meghalt, de a miniátornak nyilván tudnia kellett a többi gyermekről is.

Alatta szöveg tükör végén egyszerű keretben: *A lippai klostor alapítása*. Az egymással szemközt térdelő Károly Róbert és Erzsébet királyné a lippai templom alapításának jelképeként a templom kicsinyített mását tartják.

(f 70^b) »A« iniciáléban *Toulouse-i Szent Lajos* (Anjou Lajos toulouse-i püspök). Álló alak glóriával. Pluviáléját a mellén összefogó csaton magyar-Anjou címer. A szent ugyanis az Árpád-ház leányági leszármazottja; anyja V. István király leánya, Mária volt. Jobbját áldva emeli fel, a királyi korona lábánál fekszik, jelképezve azt, hogy egyházi pályára lépve lemondott a nápolyi királyságról.

Alatta egyszerű keretben: *Lajos király születése*. "Az Úr 1326-ik évében március 7-én született a király fia, akit örömeiben szent hitvalló atyjafiáról Lajosnak nevezett el." (Károly Róbertnek atyai nagybátyja volt toulouse-i Lajos, akit 1317-ben avattak szentté.) Sziklás hegyvidéken – háttérben egy vár magaslaton – ágyban fekszik, fején koronával Erzsébet királyné; a jobbról álló három nőalak közül az egyik a koronás fiúcskát anyjának nyújtja. – Lapszéldísz.

141. oldal

(f 71^a) »A« iniciáléban: *A székesfehérvári templom égése*. A négytornyú román katedrális három tornyából és ólommal fedett tetejéből lángok csapnak fel. A szöveg szerint a negyedik torony, amely a sekrestye fölött volt, azért nem égett le, mert ott őrizték a szent ereklyéket.

(f 71^b) Kisméretű egyszerű »E« iniciálé. »A« iniciáléban *Zách Felicián merénylete a királyi család ellen*. A visegrádi palota egy szobájában, amelynek háttérében olajzöld szőnyeg függ, edényekkel gazdagon megrakott asztalnál ül Károly Róbert és Erzsébet királyné. Az öreg Felicián a királyt védelmező királyné jobb kezét kardjával megsebzi, de a besiető étékfogó, János, a merénylőt hátulról leszúrja. Balról egy szolga éppen egy tál étellel lép a szobába.

143. oldal

(f 72^b) Miniatura keretben: *Károly király veresége a Bazarád elleni hadjáratban*. Magas hegyek közötti sziklaszakadéokban vonuló magyar seregre fölülről a szörnyű és kucsomás vlachok sziklákat görgetnek és nyilakat lőnek rájuk, úgyhogy a magyar csapat egy része elhull [Szécsi] Dezsővel együtt, aki a király fegyverzetét és koronát, struccfejes sisakját öltötte magára, hogy fedezze annak menekülését. Károly Róbert az előtérben két hű

emberével menekül. A miniátor a menekülő királyt fehér lovon, fején koronával és címeres pajzzsal ábrázolja.

144. oldal

(f 72^a) »N« iniciálében *Károly király Bazarád vajda követét fogadja*. Balról Károly Róbert páncélban, akinek egy követ – hosszú hajjal, hosszú ruhában, baljában sisakkal – Bazarád vajda levelét nyújtja át.

E miniatúrán ábrázolt esemény megelőzi az előző képen ábrázolt csatát.

146. oldal

(f 73^b) Miniátúra keretben: *Bazarád győzelme a királyi sereg felett*. A 143. oldalon (f 72^b) ábrázolt téma szabad megismétlése: vlachok szörmebundában és kucsmában fölülről sziklákat görgetnek és nyilakat lőnek a mélyben vonuló magyar csapatra. Jobbról az előtérben Károly Róbert katonáival lovon menekül.

Nem tudunk kielégítő magyarázatot adni arra nézve, miért ábrázolta kétszer a miniátor a Károly Róbert Bazarádtól elszenvedett vereségét. Csupán egy kétségtelen: az utolsó miniatúrának a szöveg tükör szintje alá vitelével jelezni kívánta, hogy művét befejezte.

Csapodiné Gárdonyi Klára

A LATIN SZÖVEG JEGYZETEI

A *Képes Krónika* utóbbi években megjelent fordításainak a Domanovszky Sándor által kritikai gondozásban kiadott (Szentpétery Imre: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. 1. Budapestini 1937. 239-505. old.) latin szöveg szolgált alapul. Domanovszky krónikánkat mint a XIV. századi krónikaszerkesztés (egy Budavárában élt minorita szerzetes műve) egyik változatát bocsátotta közre a korábbi szerkesztés szövegével párhuzamban haladó közlés formájában. Bizonnyal a párhuzamosság következetes fenntartása érdekében a mi krónikánk szövegére is átvitte a *Minorita Krónika* fejezetbeosztását, ami egyúttal a krónika szerkesztő gondolatmenetének, előadásának tagolását is jelentette. A most kiadott kódex-szöveg eredeti szerkezetének újabb vizsgálata azonban másról győzött meg bennünket. A másolat alapjául szolgáló szerkesztés e kódexbe leírt szövege ugyanis nem a kritikai kiadás fejezet beosztása szerint tagolódik. A *Képes Krónika* szövege néhány nagyobb rész (pl. Hun történet, Honfoglalás) valóban lényeges tagolást jelző címfelirataitól eltekintve, csupán paragrafus jelekkel (*tjf*) és feltehetően e jelek számára üresen hagyott sorbeli térközökkel kisebb részekre (különállóbb mondanivalókra) bontott, lényegesebben csupán a képanyaggal megszakított, de a maga eredeti mivoltában folyamatos szövegközlés.

E felismerés kettős következménnyel járt. Szövegközlésünkben el kellett térnünk a *scriptores* szövegtagolásától, a korábbi fejezetszámokat azonban – a könnyebb tájékozódás kedvéért megtartottuk, de kerek zárójelbe tettük. Elfogadtuk tehát a kézirat bizonyos ideiglenességre valló beosztását, és ezt kiadványunkban következetesen végigvittük. Továbbá tisztáznunk kellett a kritikai kiadás fejezetcímeinek kérdését.

E címek csak kódexünkben és egyik-másik szöveg-leszármazójában fordulnak elő, értelmileg összefüggő előadást vágnak szét igen sokszor, s a címhez tartozó szöveg jelentéktelen terjedelme után a mondanivaló rögtön más tárgyra fordul. Feltehető tehát, hogy a címfeliratok eredetileg nem a szöveghez, hanem a képekhez tartoztak. Ezért szövegközlésünkben a fejezetcímeknek tekintett képfeliratokat tipográfiailag megkülönböztetve, a kódex

eredeti beosztása szerint, nem címnek, de kiemelve közöljük. A szöveg tagolás ának kódexünkben ideiglenes voltát állítottuk az imént. Az ideiglenességet, a be nem fejezettséget azonban a szövegre is kell érteni. A krónikaszerkesztő elképzelése az előttünk levő szöveg szerkezeti, előadásbeli stílári színvonalánál, mint prológusából sejthetjük, nagyobb volt. Az előadás maga a "quatenus" szónál megszakadt, de félbe maradt – úgy látszik – a szöveget formáló krónikás munkája is. Ezt sejteti a szöveg elnagyolt, sokszor gondatlan nyelvezete. Ezt mutatja az elég nagyszámú szöveg romlás írástörténeti értelmezése is. E romlások ugyanis elég nagy részben (kb. 40%) helytelen olvasatai egy, a másoló előtt levő szöveg írásának. Az írás a XIV. században nálunk használatos folyóírás volt. Ennek betűformáival, rövidítési rendszerével ("*összerántásaival*") az írómester nem tudott boldogulni. Ő ugyan szinte iparművészeti munkát végzett, de már a deákossághoz, melyhez a folyóírás gyakorlása is tartozott, keveset értett. A hibás olvasat írásos előzményének paleográfiai rekonstrukciója valóban egy igen gyors, ezért a betűtagokat szétvető, kurzív, jegyzetelő (notuláris) írás-stílust állít elénk. Így írták a kódexünkbe másolt szöveget.

Ez a kézírás a gyorsan író, kivonatoló jegyzéseket tevő ember írása, pontosan megfelel a krónikaszerkesztő eljárásának, hogy a szöveget a régi krónikákból egybeszerkessze. E források szinte önként sorakoznak elénk: a hun történet, a honfoglalás története, az országos nemzetségek összeírása, a kalandozások históriája, az első királyok gestája, István király élete (még nem a legenda !), László király gestája, Kálmán és fia, II. István gestája, II. Géza története, rövid feljegyzések a XII. és XIII. századi királyokról, ezek kiegészítése bővebb forrásokból és végül a minorita előadása az Anjouk Magyarországra jutásának előzményeiről (III. András) és Károly Róbert uralkodásának eseményeiről a havasalföldi hadjáratig ...

A hibák javítása, a kihagyások pótlása, a szöveg folyamatoságának helyrehozása tehát ismét annak jelen gondozójára hárult. E feladatnak kétféle módon igyekeztünk megfelelni. A javítások alapjául elsősorban azok a krónika-kéziratok szolgáltak, amelyek szintén krónikaírónk szerkesztéséből származtak le; ezek a következők: Teleki-kódex, 1462.. (MTA könyvtára); Csepreghi-kódex,

1432. (XVIII. sz. végi másolatban a marosvásárhelyi Teleki-tékában); Béldi-kódex, 1500 körül (Eger, Érseki Könyvtár); ún. Thuróczi-kódex, XV. sz. második fele (OSzK). E kéziratok felhasználását Domanovszky, V2., V3, V4, V5 alatt végezte. Ezek képezik a *Képes Krónika* szöveg hagyományát. E szöveg hagyomány segítségével történt javítást, pótlást oldalonként számozott lábjegyzetben kiemelés nélkül hoztuk. Sok esetben az említett oknál fogva nehezen olvasható eredeti kézirat és a későbbi másolatok nem jöttek segítségünkre. Ez esetben a latin grammatika szabályai, értelem és paleográfiai helyreállítás lehetőségei szerint javítottunk. Az ilyen javítást, kiegészítést a lábjegyzetben dőlt betűkkel emeltük ki.

A latin szöveg mind a kódexhez, mind a hasonmáshoz úgy viszonyul, hogy a folio száma – két vonal között – egy lap két oldalát jelzi, és a szövegbe, a megfelelő helyre kerül (1-73-ig). A lap első oldalát (recto) vessző nélkül, a második oldalt (verso) vesszővel jelöljük (pl. f3, f3'). Jelen kiadás hasonmás köteténél megtartottuk a régi (ceruzás) oldalszámozást (1-146-ig), figyelmen kívül hagyva a kiadás címlapjait. Ez a jelölés a latin szövegben a margón, a folio számmal egy sorban szerepel.

A latin szöveg helyesírása nagy részben a középkori maradt.

Névjegyzék

A	vitéz..... 57
Aachen..... 36, 166	Anglia..... 90
Aba22, 29, 45, 46, 47, 52, 59, 121, 160, 181, 197, 198	Anjou..... 4, 188
Miklós fia..... 121	birtok..... 133
Abach..... 35	címer..... 189, 190, 210
Ábel..... 136, 137	család..... 130
Abir..... 52	herceg..... 130, 147
Achilles..... 96	kút..... 155
admonti..... 81	Lajos..... 212
Adriai-tenger..... 17	liliom..... 171
Aetius..... 15	Anna..... 117
Afrika..... 19, 20	Anonymus..... 24, 25, 43
Aimericus..... 43	Antal..... 116, 118, 183
Aimery..... 43	Antiochia..... 93
Ákos..... 29, 103	antiochiai..... 8
Aladár..... 20, 121	Apor..... 37, 194
alánok..... 10	Apulia..... 17, 19, 32, 97
Alexandria..... 19	apuliai..... 30, 113
Almási..... 94	király..... 99
Álmos23, 25, 89, 91, 96, 192, 204	Apus..... 24
herceg..... 91, 92, 94, 95, 204	Aquila..... 134, 138, 176, 177
Alpár..... 111	János..... 138
Alpok..... 36	Aquileja..... 17, 19, 190, 191
altenburgi..... 31	aquilejai..... 34, 82
Amanus..... 6, 7	Arad..... 102
amorreusok..... 27	aragon..... 109, 115
Anasztázia..... 56	aragón..... 33
András..... 144, 148, 149	Arany János..... 141
I. 28, 31, 43, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 65, 197, 198, 199	Aranybulla..... 110
II. 33, 109, 110, 207	Archelaus..... 18
III. 114, 115, 116, 208	Argentina..... 15, 36
Károly fia..... 123	ariánusok..... 19
mester..... 126	Arnold..... 32
püspök..... 116	Áron..... 110
	Árpád11, 24, 25, 26, 143, 152, 191, 192, 206
	ház..... 130, 190
	kori..... 26, 157, 188
	Árpádházi..... 3

Árpád-kor 11
 Árpádok 9, 23, 26, 155
 Asszíria 20
 Atha 65
 Athalarik 16
 Attila 3, 9, 14, 15, 16, 17, 18,
 19, 20, 22, 23, 24, 26, 143,
 153, 157, 159, 160, 190,
 191, 206
 Augsburg 34, 35, 36
 Ausztria 46
 Azovi 9
 Ázsia 6, 10

B

Babilon 8
 Babót 48, 80
 Bágen 121
 bajor 6, 35, 38, 42, 118, 209
 bajorok 48
 Bajorország 31, 46
 Bajót 33
 Bakony 61, 86
 Baktria 22
 baktriai 20
 Balaton 29, 56, 62
 Balkán 133
 Balog 24
 Balogh Jolán 138, 139, 142
 Bánk bán 109, 110, 193
 Barancs 100
 Baranya 60
 Bárányné Oberschall Magda
 151
 Baskira 10
 Bátor 66, 104
 Baumgartner Ferenc 131
 Bazarád 125, 127, 156, 212, 213
 Bázeli 15
 Beatrix 122
 Bécs 13

Becsei 124
 Becsej 88
 bécsi 81, 178, 179, 180, 181,
 182, 183, 184, 185
 Bél 54
 Béla 13, 20, 173
 Csele 11
 herceg 157
 I. 28, 32, 43, 50, 56, 57, 59,
 61, 62, 64, 74, 85, 197,
 198, 199
 II. 32, 33, 91, 102, 104, 105,
 204, 205, 206, 207
 III. 33, 108, 109, 110, 150,
 151, 207
 IV. 111, 112, 114, 116, 117,
 122, 207, 208
 Béldi-kódex 216
 Belgrád 68
 Beliud 28
 belsőázsiai 23, 25
 Belus 52, 106
 Bendeguz 24
 Bendegúz 11, 14, 21
 Benedek 40, 97, 118, 183, 204
 kancellár 110
 XI 209
 Beneta 53, 198
 Benin 62
 beregi 121
 Berend 24, 127
 Bergamo 19
 Berkovits Ilona 144, 146, 149,
 152, 158, 160, 161, 162,
 166, 171, 172, 173, 174,
 185, 187, 188, 191, 195,
 200, 208
 Besançon 15, 47
 besenyő 24, 68, 69, 155
 besenyők 11, 12, 24, 34, 57, 60,
 68, 80, 81, 98, 106

Beszter	24
Beszterce	67
Besztrik	53
Bevinde	16
Bezen	99
Bihar	60, 66, 72, 90
bihari	77
Bikás	73, 75, 201
bizánci	62, 68, 71, 150, 163, 174
Bock, F	166
Bod	104
Bodos	86
Bodrog	90
Bogát	25, 71
Bogyay Tamás	151
Bojót	33
Bökény	24
Boldog Lajos	122
Boldog Tamás	110
Boldogságos Szűz	80, 113, 122, 123
Boleszláv	211
bolgárok	68
Bologna	161, 163
Boncz Ödön	155
Bongars Jakab	183
Bonifác	118
VIII.	115
Bor	24, 29, 109
Borics	96, 103, 104, 107
Bors	70, 101
Borsova	87
Bót	31, 193
Both	97
Botond	37, 143, 194
Brankovics György	133
Brescia	19
Brindisi	97
Britannia	90
brnói	183

Buda	11, 14, 16, 43, 51, 118, 136, 154, 209
Budli	24
Budorfán	24
Buha	51
Buhna	51
Bulcsu	24, 35, 194
Buldi	53
Bulgárfehérvár	68
Bulgária	35, 37, 68, 87, 100
bulgárok	40, 41, 68
burgundok	35
Buzád	32, 153, 193
Buziás	68, 71

C

Cadiz	7
Calabria	19
Capodistria	17
Carobertó	116
Caserta	32
Catalaunum	15
catalaunumi	15, 16
Catania	19
Cato	19
Cezumór	13
cezumóri	22
csata	15
champagne-i	32
Cilicia	6, 7
Cinkota	77
Clementina	116
Coelestinus	11
Concordia	19
Constancia	109
Constantin	
III.	23
Constantina	101
Constantinus	101
III.	24
Cornu	32

Corvin Mátyás 180
 Cremona 19
 Csaba 20, 22, 24, 143
 Csák 28, 32, 93, 115, 119
 Máté 122, 210
 Csákvár 28
 Csanád 24, 54, 128
 csanádi 43, 48, 54, 117, 118
 Csapodi Csabáné 167
 cseh⁴⁷, 48, 61, 66, 74, 76, 78,
 90, 91, 98, 111, 112, 117,
 122, 163, 208, 209
 vezér 78
 csehek... 34, 66, 77, 91, 98, 144
 Csehország . 34, 66, 74, 91, 117
 Csele 11
 Csepel-sziget 9
 Csepreghi-kódex 215
 Csiglamezeje 21
 Csiz 100
 Csoma József 152, 153
 Csór 95

D

Dalmácia 12, 17, 65, 85
 dalmát 65
 Dalmátország 97
 Dancs 126, 127
 Dániel 111
 dánok 14, 16
 Dáta 52
 David 93
 Dávid 65, 98, 199
 Demeter 116, 121
 demptusok 10
 Dencia 10
 Dénes 125, 127
 Dentumoger 11
 Deodatus 30, 152, 192
 Dercsényi Dezső¹⁴⁴, 161, 167,
 176, 185

Detre 11, 12, 13, 15, 20
 Devecser 51
 Dezső 2, 64, 84
 Diód 53
 Divald Kornél 166
 Doboka 66
 Domanovszky Sándor³, 141,
 155
 Domonkos 116
 Dömös 63, 95
 Don 7, 10, 17
 Draco 96
 Dráva 65, 68
 Drinápoly 37
 Dukasz 71, 151
 Duna⁶, 13, 20, 26, 46, 54, 117,
 191, 201

E

Eberhard 34
 Eccylburg 17
 Eckhard 36
 Ed 21, 22, 24
 Edömén 21, 22
 Édua 113
 Ega 110
 Eger 91, 101
 Egyiptom 7, 20
 Egyröt 43
 Eisenach 16, 29
 Elekes Lajos 131
 Előd 23, 25, 192
 Emericus 42
 Emese 23
 Emest 31
 Emrech 42
 Enech 9
 Enét 8
 Engadi 14
 Erdély 24, 142
 Erdélyi László 4

Erdélyország.....	88
Erdőelve	22, 24, 25, 39, 40
Ernst Mihály	138
Ernyei	72, 76, 77
Erzsébet.....	122, 123, 141, 150, 151, 187, 207, 210, 211, 212
Eszembó	89
Etej	24
Etele.....	11, 24
Etiópia	10
Eufémia	74
Eunodubilia	23
Evilat	7, 8
exemptusok.....	10

F

Fancsika.....	66
Farkas	24
Fehérvár.....	27, 49, 53, 62, 72, 80, 97, 108, 117, 120
Felicián.....	123, 124, 125, 130, 158, 160, 212
Felső-Tiszavidék	60
fermói Fülöp	114
Ferrara	19
Ffech Pál.....	183
Flandria.....	16
Folkus	103
Fraknói Vilmos.....	133
Franciaország.....	6, 16, 32, 90, 183
Francio.....	6
Frank	71
Frankfurt.....	33
frankok	
keleti.....	35
Frigyes	
császár.....	32, 109
herceg.....	111
Friuli	35
frízek	16
Fulbert	101

fuldai	36
Fürst Leontin	158
Fürstenau, Erbach, di.....	174

G

Gáb	104
Gábor.....	106
Gades.....	6, 7
Gadira.....	7
gaetulok	7
Galgóc	28
Galícia	24
Gallia.....	16, 29, 36
Garam.....	31, 39
Gárdonyi Klára.....	2, 167, 213
Gebhard	57
Gelasius	
I. 23	
Gellért.....	43, 53, 54
Gellérthegy	54
Genthon István	139, 166
Gentilis	120, 172, 210
Gentilis fráter.....	120
Geréb László	2, 3
Gerevich Ilona	162
Gerevich László..	142, 144, 166
Gerevich Tibor ...	162, 173, 174
Gergely	32, 33
patriárka	34
Gerics József	3
Gertrud	44, 109, 110
Géza.....	6, 108, 202
fejedelem.....	12, 15, 28, 30, 31, 34, 38, 43, 148, 195
I. 32, 50, 56, 59, 60, 64, 66, 69, 71, 72, 75, 76, 80, 81, 82, 83, 91, 92, 149, 200, 201	
II. 33, 91, 105, 107, 141, 205, 206, 207	
vezér.....	38

Géza>II.....215
 Giotto 171
 Gizella32, 40, 41, 42, 43, 44,
 196, 197
 Göding..... 117
 Gomer..... 6
 Gönczöl 105
 görögök7, 22, 34, 37, 68, 70,
 100
 Görögország . 6, 21, 37, 87, 100
 gótok..... 11, 14
 királya 16
 Gottfried 34, 46
 Guiscard Róbert 99
 Gutkeled 32
 Győr 31, 48, 57, 64, 73
 Györffy György3, 11, 25, 152,
 153, 187
 György 56, 70, 73, 138
 mester..... 139, 156
 Györk 107
 Györke..... 121
 gyula..... 25
 Gyula25, 28, 38, 39, 40, 142,
 148, 156, 192, 195
 ispán..... 94
 kapitány..... 28
 Kenezics..... 124
 kun 66

H

Hadolch 32
 Haholt..... 32
 Hainburg..... 111, 208
 Hampel József..... 166
 Haram..... 100
 Harrsen, Meta..... 161, 163
 Hartwik..... 148
 Havasalföld 87
 Házy Jenő 140
 Héder 31

Héderiek 192
 Héderváriak 152, 192
 Henrik31, 38, 42, 45, 46, 57,
 115, 116, 118, 146, 150, 192
 császár..... 32, 58
 herceg..... 105
 III. 59, 197, 199
 IV..... 199
 Henszlmann Imre 157
 Herfold 33
 Herman..... 32, 153, 193
 Hermann, Hermann Julius162,
 171
 Hernő..... 81
 Hertul magister..... 139
 hét magyar..... 25
 Hétmagyar 29
 Hétvár..... 24
 Hirkánia..... 10
 Hispánia 90
 Hoffmann Edit144, 147, 148,
 149, 150, 151, 153, 166,
 185, 200
 Hóman Bálint 131
 Honorius..... 20
 Hont..... 31, 39, 153
 Hortobágy..... 74
 Horváth Henrik .. 136, 138, 146
 Horváth János..... 143
 Horvátország 65, 85
 Hugo Blotius 184
 hunmagyar..... 6
 hunok6, 8, 9, 11, 13, 15, 16, 17,
 18, 20, 22, 24, 153, 160,
 170, 189, 190
 származása 23
 Hunor 8, 9, 24, 189
 Hunt..... 153, 192

I

Igfán 73, 74

Igorevics 93
 Ikervár 73
 Ilia 71, 93
 Iller 29
 Ilona 85, 102, 152, 158, 162,
 205
 Imre 4, 38
 Becsei 124
 herceg 38, 42, 196
 I. 109, 207
 püspök 116
 Ispánia 16
 Isten ostora 14, 143
 Istria 88
 István 116, 144, 149, 156, 166,
 195, 211, 212
 fia Kakas 121
 herceg 211
 I. 6, 26, 27, 28, 30, 31, 34,
 38, 39, 40, 41, 42, 44, 49,
 51, 55, 59, 63, 86, 87,
 105, 128, 143, 145, 148,
 149, 150, 151, 158, 159,
 162, 171, 173, 177, 187,
 194, 195, 196, 197, 215
 II. 98, 99, 100, 101, 205
 III. 32, 33, 108, 150, 206
 IV. 108, 206, 207
 szerb 120
 V. 112, 113, 115, 116, 122,
 187, 208
 István > II. 215
 Itália 19
 itáliai 12, 18, 134
 sereg 35
 Ivánka 125
 Izrael 7, 27

J

Jacobus de Vitriaco 8
 Jáfet 24

Jáfet 6, 8
 Ják 96, 152, 193
 Jakab 115, 117, 121
 Jakubovich Emil 140, 141, 166,
 184, 187, 189
 Ján 69
 János 52, 104, 115, 116, 124,
 140, 167, 212
 Aquila 138, 176, 177
 evangélista 116
 festő 136, 177
 Thuróczi 183, 184
 Turoci 180
 Turóds 180
 Jánus 98
 Jaroszlav 56
 jászok 60
 Javan 7
 Jerchel, Heinrich 145
 Jeruzsálem 95, 110
 Jordanes 9
 Josephus Flavius 4
 Judit 59
 Juhász László 150, 200, 206,
 211
 Julianus 105
 jurianusok 10
 Justinus 4

K

kabarok 25, 60
 Kadar 11
 Kádár 11, 24
 Kadocsa 11, 13, 20, 24
 kagán 25
 Kakas 121
 kalizok 60
 Kálmán 103, 207
 herceg 111, 114, 207

I. 32, 88, 91, 92, 96, 97, 98,
99, 107, 144, 172, 203,
204, 215
püspök..... 128
Kálti Márk3, 4, 135, 141, 143,
144, 188
Kám..... 6, 7, 8
kán..... 25
Kánaán 7, 27
Kanizsya..... 63
Kapolcs..... 88
Kaposvár 65
Kapunár 80
karantánok..... 65
Kardos Tibor4, 135, 141, 143,
144, 164
Karintia..... 17, 34, 46
karintiai 34, 46
Karl, Ludwig 162
Károly..... 172, 211, 213
apuliai 113
császár..... 35
I. 116, 118, 120, 121, 122,
123, 125, 127, 128, 130,
180, 209, 210, 211, 212,
213
Kis..... 135
V. 133
Károly Róbert130, 131, 133,
135, 136, 141, 142, 151,
158, 161, 167, 187, 188,
209, 210, 212, 213
Károly Róbert..... 151
Kárpátok..... 24
Karsai Géza 141
Kassa 121, 122, 210
Katalin 133, 162, 168, 187, 211
Katalónia 17
Kazár 69
Kázmér 122, 167
Keán 28, 40, 156, 196

Keled..... 24, 33, 193
Kelemen
IV..... 120
Kelenföld..... 54
Kemej..... 74
Kenezics 124
kereszteshad 203
Kerlés 67
Kesztölc..... 73
kettőskeresztes188, 195, 196,
202, 203, 207
Keve..... 11, 13, 20, 24, 72
Keveháza 13
Kézai Simon..... 30, 141
khvarezmí..... 22
kievi..... 56
Kijev..... 24
kitánok..... 10
Köcsem..... 89
Kökény 32
Kölce 24
Köln..... 16, 17, 46
Kolozsvári György 138, 157
Kolozsvári Márton 138, 157
Konrád..... 31, 91, 194
császár..... 34, 106
I. 35
III. 205
Konstantinápoly23, 37, 95,
143, 194
Konstanz..... 15
Kopai..... 124
Köpcsecs 113
Koppány28, 38, 39, 94, 156,
195
vezér..... 31
Koroknay Éva 182
Körös..... 90, 145, 203
kőrösszegi..... 114
Kotajd..... 75
Kotromanics Erzsébet 187

Kovarezm	21
kovarezmi	10
Kozma	99
Krajna	34
Krakkó	90, 152, 155, 203
Krassó	100
Krimhilda	20, 22
Krul	88
Küküllei Apród János	135
Küküllei János	136, 167
Kulán	28
Kumorovitz L. Bernát	188
kun	142
Kun László	158
Kund	26, 28, 158, 173, 192
kündü	25
Kündü	25, 26
kunok	11, 34, 51, 66, 68, 87, 88, 89, 94, 102, 107, 113, 114, 156, 208
fehér	12, 24
fekete	12
Kurszán	25, 26
Kus	7, 8
Kusid	26, 28, 143, 148, 191, 206
Küszén	31
Kutesk	87

L

Ladislaus	85
ladoméri	107
Laibach	34
Lajos	107, 110, 123, 128, 129, 140, 163, 166, 172, 211
I.	130, 131, 133, 134, 135, 138, 139, 142, 143, 144, 148, 149, 154, 157, 159, 161, 162, 164, 166, 167, 168, 173, 176, 177, 180, 187, 188, 211, 212

VII.	205, 206
Lajta	29
Lampért	56, 73, 103
Langres	15
Lanka	93
Lápos	66
Laskaris	112
László3, 96, 173, 181, 202, 203, 211	
Dancs fia	127
I.	32, 41, 50, 56, 59, 60, 67, 69, 72, 75, 76, 77, 80, 83, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 100, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 156, 158, 172, 177, 199, 201, 202, 203, 215
II.	33, 108, 109, 205
III.	207
IV.	113, 114, 117, 208
lengyel	122
püspök	128
rektor	117
Szár	28, 32, 43, 55
Tamás fia	121
vajda	118, 119, 120
Vencel	117, 209
vezér	28
László Gyula	157, 187
László_Károly fia	123
latinok	18, 34
Laurentius de Monacis	135
Lázár Béla	139
Lázárok	29
Lech	35
Lederer Emma	131
Lél	24, 28, 36, 143, 156, 158, 173, 192, 194
lengyel	43, 50, 51, 61, 64, 98, 100, 103, 104, 122, 131, 164, 166, 167, 198, 210

lengyelek34, 50, 89, 94, 104,
 144
 Lengyelország .. 22, 50, 64, 104
 lengyelországi 32
 Leó 19
 herceg..... 105
 pápa..... 191
 Léva..... 124
 Levárdy Ferenc... 161, 162, 164
 Levente24, 28, 43, 50, 52, 54,
 55, 61, 197, 198
 Lindward 35
 lippai..... 122, 211
 liptói 126
 Litvánia 17
 litvánok..... 16
 Lodoméria 51
 lombard 19, 35
 Lombardia 35, 36
 longobárd..... 12, 17
 longobárdok..... 12, 18
 Lóránt 113
 Lőrinc 128
 Lőrincz 94
 lotaringiai 36, 46, 47
 Lukács érsek..... 150, 206
 Luxeuil 15
 Lyon 15

M

Macedonia 12, 17
 Mâcon..... 15
 Macrinus..... 12, 13
 Madzsar Imre 4
 Maeotis..... 8, 189
 Magnus..... 80, 83, 84
 Magor 8, 9, 14, 189
 Magoria 10
 magyarok3, 4, 8, 9, 11, 12, 13,
 17, 21, 22, 23, 24, 25, 26,
 28, 29, 30, 31, 34, 35, 36,

37, 45, 46, 47, 50, 52, 54,
 56, 57, 61, 62, 64, 66, 67,
 68, 70, 78, 80, 81, 85, 89,
 90, 93, 94, 97, 99, 100, 102,
 103, 106, 107, 111, 116,
 117, 127, 148, 149, 157,
 181, 189, 191, 194, 196,
 198, 200, 202, 208
 Magyarország4, 5, 24, 26, 29,
 42, 43, 44, 46, 47, 51, 58,
 59, 62, 64, 68, 78, 80, 81,
 89, 91, 96, 98, 103, 105,
 107, 111, 112, 114, 117,
 118, 123, 128, 130, 131,
 138, 155, 161, 166, 180
 Majnolt 103
 Majorca 33
 Mandula 113
 Mantova 19
 Marcianus
 II. 23
 Marczali Henrik 3
 Margit..... 32
 Mária Úrasszony 122
 Márk 96
 Markart..... 73, 78, 81
 Márkus Hermann..... 119
 Marokkó 15
 Maros 73
 Marót..... 22, 56
 Mars 36
 Marseille..... 36
 Marsilia 36
 Martell Károly 116
 Márton39, 57, 66, 75, 78, 119,
 127, 138
 mester..... 139, 156
 Martonfalvai..... 33
 Mártonhely 138
 Máté 116, 120
 Csák 210

németek 20, 22, 24, 44, 45, 49,
50, 52, 56, 57, 64, 76, 78,
81, 82, 105, 121, 197, 206
Németh Gyula 3
Németország 35, 61, 109
Németújvári 115
Nibelungok 6
nicaei 112
Niccolo da Bologna 162
Nimród 7, 8, 24
Nis 72, 200
nisi 72
Noé 6, 7, 8, 24
Nona 17
noricumi 48
normannok 16
nürnbergi 32
Nyír 28
Nyírség 66
Nyitra 60, 82
nyitrai 43, 77, 128

O

Óbuda 41
Ögyek 23, 25
olaszok 45, 78, 81
Oldamér 113
Olivér 32, 153, 193
Olsava 98
Ompód 24
Omsóér 88
Onogur 24
Opos 66, 75, 78, 82, 143
Orban 117
orlamundi 32
orléans-i 133, 187
örmények 34
Oros 57, 70
Oroszország .. 51, 72, 74, 89, 99
Örs 25, 29, 156, 192
Otmár 24

Ottmár 96, 101
Otto
Orseolo 44
Ottó 38, 74, 75, 76, 79, 91, 104,
106, 119, 120
bajor 121, 209
cseh 74
I. 118
Ottokár 111, 112, 113, 117, 208
Ousad 25
Óvelence 18
Ozul 66

P

Padova 35, 130, 134, 161, 162,
177
Pádua 19
Pál 7, 41, 135
püspök 101
Pál apostol 7
Pamphylia 12, 17
Pannonia 12, 13, 17, 21, 27, 29,
30, 33, 34, 119
pannoniai 16, 21, 23
Parenzo 17
Paris 6
Passau 95, 204
Pauler Gyula 3
Paulus diaconus 4
Pavia 18
Pázmány ... 31, 39, 99, 153, 193
Pécs 55, 64
Perzsia 9
Pest 4, 53, 113, 117, 120, 133,
182
Peszt 46
Péter 32, 44, 45, 46, 48, 50, 51,
54, 59, 94, 144, 148, 149,
197, 198
Boldog 80
dalmát 97

fréter.....	127
ispán.....	92
Trencsényi.....	121
vitéz.....	75
Peter Parler.....	155
Petergozdia.....	97
Petermann.....	118, 119
Péter-Pál.....	196
Petrarca.....	134, 135
Petrovich Elek.....	144, 205
Petrud.....	73, 75, 201
Pettau.....	46
Phrygia.....	12
Phut.....	7
Pilgria.....	6
Pilgrin.....	6
Piroska.....	100
pisai.....	97
Pogándi.....	89
Pola.....	17
pomerán.....	50
pomeránok.....	50, 198
Porcs.....	116, 121
Pós.....	104
Potentiana.....	12, 13, 21
Poth.....	61, 81, 193
pozsegai.....	127
Pozsony.....	56, 60, 79, 80, 83, 105, 199, 202
Priamos.....	6

R

Rába.....	48, 73
Rábca.....	47, 73, 112
Rádi.....	39
Radocsay Dénes.....	138, 142
Radován.....	71
Rajna.....	15, 29, 34, 36
Rákos.....	120
Randriaiak.....	48
Rápolt.....	105

Rasdi.....	52
Rátold.....	32, 153, 193
Ravenna.....	19, 115, 135, 164
Regensburg.....	36, 49
Reims.....	16
Rénold.....	32
Rhone.....	15
Rialto.....	18, 191
Riphaeus.....	10
Róma.....	19, 130, 177
rómaiak... krónikája.....	10, 12, 13, 19, 28, 34 23
Rosaccio.....	54
Rosazzo.....	54
Rudolf.....	116
császár.....	117
rutén.....	56, 99, 103, 111, 202
Ruténia.....	21, 55
ruténok.....	12, 16, 89, 94, 104, 107, 144, 156, 172, 202

S

Saba.....	7
Sabaria.....	18
sabariai.....	12, 18
Sabatha.....	7
sabathenusok.....	7
sabeusok.....	7
Sagredo.....	54
Sajó.....	29, 103, 111
Salamon.....	4, 31, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 70, 71, 74, 75, 77, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 91, 98, 141, 143, 149, 170, 199, 200, 201, 202
Salmi, Mario.....	158, 162
Salona.....	17
Samberg.....	33
Sámson.....	98, 104
ispán.....	103
Sámuel.....	45, 197

sanseverinói.....	30, 152	szaracénok.....	34, 70, 90
Sár.....	29	szászok.....	34, 121
Sarolt.....	28, 38, 194	Szászország.....	35
Saul.....	104	Száva.....	65, 68
Sebastian Tegnagel... 180, 184		Százhalom.....	12
Sebestyén Gyula.....	3	székely.....	155
Sebös.....	43, 46, 197	Székely György.....	130, 131
Sempte.....	82	székelyek.....	21, 98, 106
Seon.....	27	Székesfehérvár.....	55, 122
Sevilla.....	15	székesfehérvári39, 123, 141,	
Sevillai Izidor.....	7	199, 212	
Sicambria.....	13, 15, 16, 17, 20	Szemény.....	24
Siebenburg.....	24	Szenon	
sienai.....	158, 171, 173, 174	hegyek.....	36
Sigilbert.....	8	Szent Ányos.....	56, 61
Sima.....	96	Szent Bertalan.....	110
Simánd.....	103	Szent Cecília.....	105
Simon.....	33, 153, 193	Szent Denis.....	9
Solt.....	98	Szent Eustachius.....	9
Somogy.....	31, 38	Szent Gellért.....	48, 53, 65
Spalato.....	17	Szent Gyárfás.....	108
Spanyolország.....	33	Szent György.....	139, 157, 171
Stauf.....	32	Szent Imre.....	41, 42, 86, 162
Stefel.....	100	Szent István30, 31, 38, 39, 40,	
Stíria.....	34	41, 42, 44, 45, 51, 110, 120,	
Stíria.....	17, 81	128, 144, 148, 151, 195	
Strassburg.....	15, 36	Szent Jakab.....	65, 128
Susa.....	36	Szent János.....	117
sváb.....	34	keresztesek.....	120
föld.....	35	Szent Jeromos.....	6, 8
főurak.....	35	Szent Katalin.....	166
Svábország.....	29, 32	Szent Lajos.....	212
svábországi.....	32	Szent László9, 67, 77, 80, 92,	
Sycambria.....	6	142, 144, 145, 147, 163, 176	
Syccan.....	6	Szent Lucia.....	122
Szabó Károly.....	4	Szent Margit95, 97, 110, 113,	
Szabolcs.....	25, 28, 87, 192	114, 128, 137	
Szalánkemén.....	68	Szent Márton....	39, 73, 77, 126
Szamos.....	66, 73	Szent Megváltó.....	63, 73
Szántó Tibor.....	169	Szent Modestus.....	121
Szár László.....	38, 43	Szent Orsolya.....	16

Szent Péter..... 41, 55, 76, 111
 Szent Petronelia..... 119
 Szent Protasius 108
 Szent Remigius..... 122
 Szent Simeon..... 94
 Szent Sír 90
 Szent Szűz 84, 122
 Szent Vitus 121
 Szent Zsigmond..... 44
 Szepesség 121, 142
 Szerbia..... 100
 Szerémség..... 68
 Szilágyi Sándor 3
 Szíria 6
 szittyá 6, 9, 13, 14, 18
 föld..... 21
 király 22
 törvény 12, 27
 szittyák 7, 36
 Szittyország5, 8, 10, 11, 22,
 29, 30
 szlávok..... 22, 40, 41
 Szlavónia 89
 Szoárd..... 19, 28
 Szögszárd 63, 73, 84
 Szolnok..... 53, 73
 Szörény..... 125
 szörényi 125
 Szűz Mária..... 90
 Szűzanya..... 80
 Szuzdal 11
 Szuzdália 24
 szuzdaliak 12
 Szvatopluk22, 26, 34, 78, 91,
 148, 191

T

Taksony12, 15, 24, 29, 37, 38,
 55, 194
 Tamás103, 113, 118, 121, 128,
 183

 érsek..... 119
 vajda..... 125
 Tanais 6, 7, 8
 Tata..... 22, 30
 tatárok111, 113, 121, 142, 156,
 208
 Tatárország..... 10
 Tátony 55
 Taurus..... 6, 7
 Temes 88, 92
 Temesvár 89
 Terra di Lavora..... 19
 Thána..... 24
 Thogata..... 10
 Thüringia 16, 35
 thüringiai 29, 33, 110
 thüringiaiak 34
 Thuróczi127, 167, 170, 180,
 183, 184
 Thuróczi-kódex 216
 Thyras..... 7
 Ticino 18
 Tihany 56, 62
 Tisza. 12, 14, 22, 49, 74, 88, 93
 Tiszafüred..... 74
 Titus..... 103
 Tivadar 103, 104
 Tódor 112
 Töhötöm 25
 Tojszlán..... 46
 Tokaj 88
 Toldy Ferenc3, 4, 133, 166,
 182, 187
 Tolna 101
 Tolosa..... 16
 Torda 11, 24, 103
 Torino..... 36
 Tosu..... 25
 Toulouse 16, 212
 Tozzi, Roberto 174
 Traisen..... 46

Trencsén 66
 trencséni 142
 Treviso 19
 Trier 36
 Trieszt 17
 Tulna 13, 46
 turul 23, 190, 192, 194

U

Ugrin 115, 116
 Újvár 95
 ukrainai 93
 Ul25
 Ulrik 35
 Ung 22, 87
 ungarusok 24
 Uros 96, 101, 106
 Urosa 98
 uzok 66

V

Vác 75, 82, 201
 Valens 11
 Valois Lajos 133
 Várad 90, 92, 102
 váradi67, 72, 91, 97, 116, 122,
 145, 147
 Varju Elemér 155, 156, 183
 Várkony 59, 93
 Vas 60
 Vásári Miklós 161, 162, 177
 Vásáry Miklós 130
 Vasas 104
 Vata 52, 53, 65, 72, 96, 198
 Vazul 38, 43, 46, 55, 196
 Vecca Venezia 18
 Vegetius 135
 veleméri 138
 Velence. 97, 115, 131, 134, 191
 velenceiek 18, 44

Vencel117, 118, 119, 121, 173,
 193, 209
 Vencellin.. 31, 39, 75, 152, 195
 Vérbulcsú 25, 29, 38
 Vercelli 35
 Verona 19
 Vértes 58
 Vid32, 69, 71, 72, 74, 76, 77,
 141, 143, 180, 200, 206
 püspök 128
 Viddin 112
 Villermus 201
 Vilmos 32, 44, 81
 Vilongárd 57
 Visegrád 122
 visegrádi86, 123, 128, 129,
 154, 212
 Viska 51
 Viske 46
 vlachok17, 21, 22, 126, 127,
 172, 212, 213
 Vojtek 57
 Vratiszláv 34, 47

W

wasserburgi 31
 Weissenburg 49
 Werner 117, 119
 Wilhelm 61
 Willermos 73
 Wolfger 31

Z

Zách.... 123, 125, 130, 160, 212
 Klára 144
 Zagyva 74
 Zakariás 23
 Zala 57, 73
 Zámor 24, 55
 Zára 17, 94
 Zemény 11

Zengg.....	17	Zsámbokiak	32
Zerind	38	Zselic	57, 65
Zichy István 153, 167, 185, 205		Zselicszentjakab	65
Zimony	92, 108	Zsigmond.....	15, 44
Zolomér	65, 85	Zsinka Ferenc	183
Zoltán	24, 40	Zsitvatő.....	53
besenyő	80	Zsófia.....	58
Zombor	24	Zsolt.....	24
Zotmund	56, 158, 173	Zvojnimir.....	65, 85

Tartalomjegyzék

A KÉPES KRÓNICA MAGYAR FORDÍTÁSA.....	3
KEZDŐDIK AZ ELŐBESZÉD A MAGYAROK KRÓNIKÁJÁHOZ	4
A MAGYAROK EREDETÉRŐL A SZENTÍRÁS SZERINT.....	6
A MAGYAROK ELTERJEDÉSÉNEK KEZDETE	
SZITTYAORSZÁG KELETI RÉSZÉN	8
A MAGYAROK ELSŐ BEJÖVELELE PANNONIÁBA	11
ATTILA MAGYAR KIRÁLYYÁ VÁLASZTÁSÁRÓL ÉS	
GYŐZELMEIRŐL	13
A HISTÓRIA FOLYTATÁSA.....	15
MEGFUTAMÍTTJA A NEMZETEKET	17
ATTILA KIRÁLY MEGVÍVJA AQUILEJA VÁROSÁT	17
A VELENCEIEK SZÁRMAZÁSÁRÓL.....	18
FELDÚLJÁK NÉMETORSZÁGOT	19
ATTILA KIRÁLY MEGNÖSÜL	20
KEZDŐDIK AZ ELŐBESZÉD A MÁSODIK BEJÖVETELRŐL ÉS	
A MAGYAROK SZERENCSES MEG SZERENCSETLEN	
DOLGAIRÓL	23
A HÉT VÁLASZTOTT KAPITÁNYRÓL.....	25
AZ ELSŐ KAPITÁNY	25
A MÁSODIK KAPITÁNY	28
A HARMADIK KAPITÁNY	28
A NEGYEDIK KAPITÁNY	28
AZ ÖTÖDIK KAPITÁNY	28
A HATODIK KAPITÁNY	29
A HETEDIK KAPITÁNY	29
TATA NEMZETSÉGÉRŐL.....	30
HENRIK FIAINAK NEMZETSÉGÉRŐL	31
A NÉMETORSZÁGBÓL JÖTT VENCELLIN NEMZETSÉGE	31
HONT ÉS PÁZMÁNY NEMZETSÉGE.....	31
BÓT NEMZETSÉGE	31
OLIVÉR ÉS RÁTOLD NEMZETSÉGE.....	32
A NÉMETORSZÁGI HERMAN NEMZETSÉGE	32
BUZÁD NEMZETSÉGÉRŐL KELL SZÓLNUNK	32
KELED NEMZETSÉGÉRŐL	33
SIMONRÓL ÉS MIHÁLYRÓL	33
KÜLÖNFÉLE NEMZETSÉGEK BEJÖVETELE.....	34
A TAKSONY FEJEDELEM IDEJEBELI ESEMÉNYEK	
TÖRTÉNETE	34

A MAGYAROK PUSZTÍTJÁK BULGÁRIÁT	35
UL ÉS BULCSÚ KAPITÁNYOK HALÁLÁRÓL	35
A MAGYAROK LEGYŐZIK A GÖRÖGÖKET.....	37
SZENT ISTVÁN ELSŐ MAGYAR KIRÁLY SZÜLETÉSE	38
SZENT ISTVÁN KIRÁLY HARCA KOPPÁNY VEZÉR ELLEN.....	38
SZENT ISTVÁN KIRÁLY HARCA GYULA ERDÉLYI VEZÉRREL	39
SZENT ISTVÁN KIRÁLY HARMADIK HÁBORÚJA: KEÁN VEZÉR ELLEN	40
SZENT ISTVÁN KIRÁLY ÓBUDÁN TEMPLOMOT ÉPÍT A KANONOKOKNAK	41
KÖZBEN TÖRTÉNT DOLGOK	42
SZENT IMRE HERCEG HALÁLÁRÓL ÉS VAZUL SZEMÉNEK KITOLÁSÁRÓL.....	42
SZENT ISTVÁN KIRÁLY MEGHAL, ELTEMETIK FEHÉRVÁROTT	44
PÉTER KIRÁLY KEGYETLENKEDÉSÉRŐL	44
PÉTER FUTÁSÁRÓL ÉS ABA MEGVÁLASZTÁSÁRÓL.....	45
A CSÁSZÁR ABA ELLEN MAGYARORSZÁGBA JÖN	47
A CSÁSZÁR VISSZATÉR MAGYARORSZÁGBA	50
BÉLA HERCEGRŐL, AKIT BENINNEK HÍVTAK	50
PÉTER KIRÁLY HALÁLÁRÓL	54
ANDRÁS KIRÁLYT A MAGYAROK MEGKORONÁZZÁK	55
A NÉMETEK KIRÁLYÁRÓL.....	56
SALAMON MEGKORONÁZÁSÁRÓL, ATYJA, ANDRÁS KIRÁLY ÉLETÉBEN	58
BÉLA HERCEGET SZERENCSESEN KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK	62
A CSÁSZÁR BEJÖN VEJÉVEL, SALAMON KIRÁLLYAL	64
ARRÓL, HOGY SALAMON KIRÁLYNAK ÉS DÁVIDNAK NEM VOLTAK GYERMEKEI.....	65
A KUNOK DÚLJÁK MAGYARORSZÁGOT	66
A BESENYŐKNEK MAGYARORSZÁGBA JÖTTÉRŐL.....	68
A KIRÁLY ÉS A HERCEGEK CIVAKODÁSA.....	71
KIBÉKÜLÉSÜKRŐL.....	72
GÉZA KIRÁLY KORONÁZÁSÁRÓL.....	80
A CSÁSZÁR JÖVETELE	81
SALAMON FUTÁSA	83
SZENT LÁSZLÓT KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK.....	84
A KIRÁLY A RUTÉNOK ELLEN MEGY	89

A VÁRADI EGYHÁZ ÉPÍTÉSÉRŐL ÉS LÁSZLÓ KIRÁLY HALÁLÁRÓL	90
SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY HALÁLA UTÁN GÉZA KIRÁLY FIÁT, KÁLMÁNT TÖRVÉNYESEN KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK.....	92
A DÖMÖSI EGYHÁZ ÉPÍTÉSÉRŐL	95
ÁLMOS HERCEGET ÉS FIÁT MEGVAKÍJTÁK	96
KÁLMÁN FIÁT, ISTVÁNT KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK	98
VAK ÁLMOS HERCEG FIÁT, VAK BÉLÁT TÖRVÉNYES KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK.....	102
ITT GÉZÁT KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK	105
KONRÁD CSÁSZÁR MAGYARORSZÁGON KERESZTÜL MEGY JERUZSÁLEMBE	106
ISTVÁNT MEGKORONÁZZÁK.....	108
ISTVÁN BITOROLJA A KORONÁT.....	108
HARMADIK BÉLÁT MEGKORONÁZZÁK	108
IMRÉT MEGKORONÁZZÁK.....	109
MÁSODIK LÁSZLÓT MEGKORONÁZZÁK.....	109
SZENT ERZSÉBET ATYJÁT, ANDRÁST KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK.....	109
ANDRÁS JERUZSÁLEMBE MEGY.....	109
IV. BÉLA KIRÁLYT MEGKORONÁZZÁK	111
A TATÁROK ELSŐ JÖVETELE	111
A KIRÁLY OTTOKÁRRAL CSATÁZIK.....	111
A NÉP OSTOROZZA MAGÁT.....	112
BÉLA FIÁT, ISTVÁNT MEGKORONÁZZÁK.....	112
ISTVÁN FIÁT, LÁSZLÓT KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK	113
MÁSODSZOR IS BEJÖNNEK A TATÁROK.....	113
ELJÖN A FERMÓI LEGÁTUS	114
LÁSZLÓ KIRÁLYT MEGÖLIK	114
ANDRÁS HERCEGET VELENCÉBŐL MAGYARORSZÁGBA HOZZÁK.....	114
A MOSTANI KÁROLY KIRÁLYT NÉMELY BÁRÓK MÉG GYERMEKKORÁBAN BBHOZZÁK NÁPOLYBÓL MAGYARORSZÁGBA	116
CSEHORSZÁGBÓL BEHOZZÁK VENCEL HERCEGET.....	116
LÁSZLÓ KIRÁLY VISSZATÉR HAZÁJÁBA, VAGYIS CSEHORSZÁGBA	117
BUDAI PAPOK KIÁTKOZZÁK A PÁPÁT	118
OTTÓ HERCEGET BEHOZZÁK.....	118
A SZENT KORONA MEGTALÁLÁSÁRÓL	119

GENTILIS FRÁTER BÍBOROS ÚR MAGYARORSZÁGBA JÖN	120
KÁROLY KIRÁLY ÉS HÍVEINEK CSATÁJA KASSA KÖZELÉBEN AMADÉ FIAI ÉS MÁTÉ ELLEN	120
MÁRIA ÚRASSZONY, KÁROLY KIRÁLY ELSŐ FELESÉGÉNEK HALÁLA.....	122
KÁROLY KIRÁLY FELESÉGÜL VESZI ERZSÉBET ÚRASSZONYT	122
A LIPPAI KOLOSTOR ALAPÍTÁSA	122
LAJOS SZÜLETÉSE.....	123
ENDRE HERCEG SZÜLETÉSE	123
FELICIÁN MEGSEBZI ERZSÉBET KIRÁLYNÉ ÚRASSZONYT	123
A KIRÁLY HADDAL MEGY BAZARÁD ELLEN	125
KÁROLY KIRÁLY HALÁLÁRÓL ÉS LAJOS HERCEG MEGKORONÁZÁSÁRÓL	128
A KÉPES KRÓNIKA ÉS KORA.....	129
A KÉPEK JEGYZÉKE.....	177
A KÉPES KRÓNIKA MINIATÚRAI.....	178
A KÓDEX LEÍRÁSA.....	178
A KÓDEX TÖRTÉNETE.....	182
A KÉPES KRÓNIKA SZÖVEGÉNEK ILLUSZTRÁCIÓI	185
A KÉPEK, DÍSZÍTÉSEK LEÍRÁSA ÉS MAGYARÁZATA.....	187
A LATIN SZÖVEG JEGYZETEI	214
NÉVJEGYZÉK	217
TARTALOMJEGYZÉK	234